

**รายงานการวิจัย
เรื่อง**

**การศึกษาหัตถกรรมจักสานครุ่้อย บ้านสะอาง ตำบลห้วยเหนือ
อำเภอชูขันธุ์ จังหวัดศรีสะเกษ**

**A Study of KruNoi Handicraft Sa-ang Village HuaiNua
Sub-District KhuKhan District Sisaket Province**

ดณ:พววจัย

**นายบุญเลิศ มรกต
นายกฤตกร กล่อมจิต**

**งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
กระทรวงศึกษาธิการ
ประจำปีงบประมาณ 2544**

ISBN 974-328-059-6

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยเรื่อง "การศึกษาหัตถกรรมจักสานครุฑน้อย บ้านสะอาน ตำบลห้วยเหนือ อำเภอชูขันธุ์ จังหวัดศรีสะเกษ" ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ ประจำปีงบประมาณ 2544

คณะผู้วิจัยขอขอบคุณ อาจารย์คำสิงห์ บุญศรีธธา อาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านสะอาน (ประชาสามัคคี) คณะครูและนักเรียน เจ้าหน้าที่ห้องสมุดประชาชนอำเภอชูขันธุ์ ที่ให้ความอนุเคราะห์เอกสารหลักสูตรท้องถิ่น เรื่อง "การจักสานครุฑน้อย" และให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัยในครั้งนี้

ขอขอบคุณประชากรกลุ่มตัวอย่างบ้านสะอานทุกท่านที่ให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง และขอขอบคุณคุณเอ็นดู ศรีแก้ว ผู้นำกลุ่มหัตถกรรมจักสานครุฑน้อย บ้านสะอาน ที่กรุณาให้ความรู้เรื่องการจักสานครุฑน้อยและกิจกรรมของกลุ่ม แก่คณะผู้วิจัยและผู้ช่วยวิจัย

ท้ายที่สุดนี้ ขอขอบคุณสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ ที่ให้ทุนสนับสนุนการวิจัยในครั้งนี้ จึงทำให้งานวิจัยประสบผลสำเร็จได้ด้วยดี

คณะผู้วิจัย

กันยายน 2545

ชื่อโครงการ : การศึกษาหัตถกรรมจักสานครุ่ย่อย บ้านสะอาง ตำบลห้วยเหนือ
อำเภออุซันท์ จังหวัดศรีสะเกษ

คณะผู้วิจัย : บุญเลิศ มรกต และ กฤตกร กล่อมจิต

สถานที่ทำงาน : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ระยะเวลาที่ทำการวิจัย : มิถุนายน 2545 – กันยายน 2545

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมในวิถีชีวิตของชาวบ้าน 2) เพื่อศึกษาการสืบทอดวัฒนธรรมดั้งเดิมที่กำลังจะสูญหายให้คงอยู่กับเยาวชนรุ่นหลัง และ 3) เพื่อศึกษาการพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่อยู่ในวิถีชีวิตวัฒนธรรมดั้งเดิมให้สอดคล้องกับสภาพปัจจุบัน ศึกษาโดยคัดเลือกประชากรกลุ่มตัวอย่าง 3 กลุ่ม คือ 1) กลุ่มผู้รู้ทางภูมิปัญญา เช่น ภูมิปัญญาชาวบ้าน ปราชญ์ชาวบ้าน ครู พระสงฆ์ และผู้นำชุมชน, 2) กลุ่มหัตถกรรมจักสานครุ่ย่อย บ้านสะอาง และ 3) กลุ่มเยาวชน เช่น นักเรียนโรงเรียนบ้านสะอาง (ประชาสามัคคี) เก็บข้อมูลด้วยวิธีทดลองปฏิบัติ สังเกต สัมภาษณ์เจาะลึกเป็นรายบุคคล (In-depth Interview) และสนทนากลุ่ม (Focus Group Interview) ผลการศึกษาวิจัยดังนี้

1) ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมในวิถีชีวิตของชาวบ้าน พบว่า ชาวบ้านสะอางในอดีตใช้ภูมิปัญญาเพื่อช่วยเหลือตัวเอง ผลิตปัจจัยการดำรงชีวิต ไม่ว่าจะเป็นอาหารหรือเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น ครูดักน้ำไว้ใช้สอยในครัวเรือน เพราะพื้นที่บริเวณเขตอำเภออุซันท์และบ้านสะอาง มีสภาพเป็นป่าเบญจพรรณ มีดินสะแบง ให้ผลผลิตน้ำมันยาง (ขี้ยาง) และต้นจิกให้ผลผลิตชัน (ขี้ชัน) นำมาผสมกันใช้สำหรับทาครุ่กันน้ำรั่วซึมใช้สำหรับดักน้ำ แต่ในปัจจุบันป่าถูกจับจองเป็นพื้นที่นา คงเหลือต้นไม้ที่ให้ผลผลิตน้ำมันยาง และชันจำนวนน้อยมาก ต้องหาซื้อจากที่อื่นและมีราคาแพง ประกอบกับปัจจุบันไม่นิยมใช้ครุ่ไปดักน้ำ เนื่องจากมีครุ่สังกะสีที่คงทนกว่าและมีราคาถูกกว่ามาแทนที่ ชาวบ้านจึงเลิกสานครุ่ขนาดใหญ่ขาย ต่อมามีการตัดแปลงหาทางออกเพื่อจะสานครุ่ขายให้ได้ราคาดี ประมาณปี พ.ศ. 2494 นายบุญทิศ ดวงจันทร์ ประชาชนชาวบ้านสะอาง เป็นผู้ดัดแปลงการสานขนาดของครุ่จากขนาดใหญ่ให้เล็กลง เรียกว่า “ครุ่ย่อย”

ครุฑน้อยที่นายบุญทิศ ดวงจันทร์ สานเป็นที่สนใจของท้องตลาด จึงมีชาวบ้านทำตามสืบมาจนถึงปัจจุบัน

2) การสืบทอดวัฒนธรรมดั้งเดิมที่กำลังจะสูญหายให้คงอยู่กับเยาวชนรุ่นหลัง พบว่าหลังจากที่นายบุญทิศ ดวงจันทร์ เป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงสานครุให้เล็กลง อยู่มาวันหนึ่ง เจ้าหน้าที่กองศิลปอาชีพ สอนจิตรดา นำโดย หม่อมราชวงศ์จิรัฏฐญา กิตติยากร (โชติกเสถียร) ได้มาเยี่ยมหมู่บ้านนี้ ได้พบเห็นครุฑน้อยที่บ้านของคุณเอ็นดู ศรีแก้ว (ปัจจุบันเป็นหัวหน้ากลุ่มหัตถกรรมจักสานครุฑน้อย) เป็นที่น่าสนใจจึงมอบหมายให้ทำส่งไปยังวังสวนจิตรดา ตั้งแต่นั้นมาจนถึงปัจจุบัน กิจกรรมการจักสานครุฑน้อยก็เกิดขึ้น มีการจัดตั้งกลุ่มหัตถกรรมจักสานครุฑน้อยเพื่อเป็นสื่อกลางรับซื้อ และจำหน่ายครุฑน้อยภายในชุมชน ภายในจังหวัด ต่างจังหวัด และต่างประเทศ ทำให้ชาวบ้านสะอาดมีรายได้ดีขึ้นและการสานครุฑน้อยทำเป็นอาชีพเสริม รองจากอาชีพการทำนา ทำไร่ ปัจจุบันโรงเรียนบ้านสะอาด (ประชาสามัคคี) ได้จัดทำหลักสูตรท้องถิ่นเรื่อง การจักสานครุฑน้อย สอนเด็กนักเรียนชั้นประถมปีที่ 5-6 เพื่อให้เยาวชนเห็นคุณค่าทางภูมิปัญญาของปู่ย่าตายายที่เป็นมรดกตกทอดมาถึงปัจจุบัน และอนุรักษ์ศิลปหัตถกรรมซึ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของหมู่บ้านนี้ไว้สืบไป นอกจากนี้ยังเปิดทำการฝึกอบรมอาชีพการจักสานครุฑน้อยที่ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนอำเภอซุซันท์ วิทยาลัยเทคนิคศรีสะเกษ และชุมชนบ้านตะแบก คุณเอ็นดู ศรีแก้ว ผู้นำกลุ่มหัตถกรรมจักสานครุฑน้อย รับเป็นวิทยากรพิเศษฝึกอบรมอาชีพการสานครุฑน้อยให้แก่เยาวชนผู้สนใจอีกด้วย

3) การพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่มีอยู่ในวิถีชีวิตวัฒนธรรมดั้งเดิม ให้สอดคล้องกับสภาพปัจจุบัน พบว่า กลุ่มหัตถกรรมจักสานครุฑน้อยได้พัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ครุฑน้อย จากที่เคยสานครุขนาดใหญ่ดัดแปลงสานให้เล็กลงตามความต้องการของตลาด หลายขนาดจนถึงขนาดจิ๋วและคงเอกลักษณ์ดั้งเดิมไว้ แล้วนำครุฑน้อยไปประดิษฐ์เป็นพวงกุญแจ พวงองุ่น เข็มกลัด ต่างหู ดอกกุหลาบ ดอกทานตะวัน และครุฑน้อยขนาดต่างๆ เป็นของที่ระลึก ตามความต้องการของท้องตลาดทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ เช่นสหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่น และยังมีการพัฒนาการผลิตตามตัวอย่างแบบที่ลูกค้าต่างประเทศสั่งซื้อด้วย เช่น กรณีของลูกค้าในประเทศญี่ปุ่นส่งตัวอย่างผลิตภัณฑ์มาให้ชาวบ้านแกะลายสานทำตามแบบผลิตภัณฑ์ที่ต้องการแล้วส่งออกเป็นรายเดือน

Title : A study of Kru Noi Handicraft Sa-ang Village
Huai Nua Sub-District Khu Khan District Sisaket Province

Researchers : Boonlert Morakot, Krittakorn Klomjit

Address : Research and Development Institute, Khon Kaen University

Sponsorship : Office of the National Culture Commission

Research Duration: June 2002 - September 2002

Abstract

This research has aims to 1) study traditional knowledge pertaining to culture in ways of life of the villagers 2) study the transcendent of the conventional culture which is prone to fade out and 3) study the development of the product existing in the ways of life of traditional culture. Three groups of sample population were selected, i.e., local scholars group included the indigenous wisdom and village scholars, teachers, Buddhist monks and community leaders, the *Kru Noi* making group of *Ban Sa-ang* and the youth group, included the pupils of *Ban Sa-ang* school (*Pra chasamakhi*). Methods of collecting data include the experimentation, observation, in-depth interview, and focus group discussion. The results were as followed.

1. About traditional knowledge related to culture in villagers' ways of life, it was found that villagers of *Ban Sa-ang* used it for self-reliance in producing subsistent items in daily living, either food or tools for domestic uses. *Kru* for containing water in household uses is an example since the area of Khu Khan district and *Sa-ang* village used to cover with dry forest, especially *Sabaeng* trees which could give wood oil and barringtonin trees (local name as Ton Jik) that could give resin. Wood oil when being mixed with resin would receive sealing substance for coating *Kru*. However some parts

of the forest in this area had been invaded and changed to be rice field resulting to have limited number of the trees yielding wood oil and resins that villagers used it to make *Kru*. Villagers had to purchase it from other places with high price. Moreover, *Kru* has not been in public favor and has been replaced by zinc-made *Kru*, which is more durable and cheaper. Then villagers had to quit making *Kru* for sale. To exit the hard time, about in 1951, Mr. Boonthid Duangchan, a villager of *Ban Sa-ang* had modified making *Kru* from conventional big size to smaller size or even miniature which was called *Kru Noi* (or small *Kru*). *Kru Noi* has received more attraction from the market encouraging more villagers to follow Mr. Boonthid up to now.

2. About the attempt to conserve and transcend the rarely found traditional culture, it was revealed that after the initiative of Mr. Boonthid's style of making *Kru Noi*, MR.Jirikunya Kittiyakorn (Chotikasathien), the officer of the Royal Division of Vocational Art, had visited this village and found *Kru Noi* at Khun Endoo Srikaew,s house. She was fond of it and asked Khun Endoo to send the sample to the Royal Palace. From then on, the weaving of *Kru Noi* in this village was gradually more popular. A *Kru Noi* Making Group was established in the village to serve as a mediator for purchasing and selling *Kru Noi* in the village, in the province or other provinces, or even in oversea market. Making *Kru Noi*, therefore became a supplementary occupation, second to the rice farming and villagers could earn more income. At present, a course of making *Kru Noi* has been allocated into a local curriculum for teaching pupils of prathom 5 –6 of Ban Sa-ang School (Prachasamakhi) in order to promote and conserve the local knowledge inherited from ancestors. In addition the *Kru Noi* making course has been opened in other academic institutes, such as at Non-formal Education Center of Khu Khan district, Sri Sa Ket Vocational School and Tabaek Community School. Khun Endoo, as the leader of *Kru Noi* Making Group in the village, supported as a special honor lecturer.

3. About the development of the product found in primitive ways of life of the villagers to be relevant to current condition, it was revealed that the *Kru Noi* Making Group has developed *Kru Noi* product by modifying making various small sizes but remain its identity. *Kru Noi* has been modified to make a key wallet, earrings, artificial

flower such as rose and sunflower etc., as the souvenirs made to order from both domestic and international customers such as Japan. Also the typical products of Kru Noi has been exported monthly to Japan and the United States of America.

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ	
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
สารบัญ	จ
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความสำคัญและที่มาของการวิจัย	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย	3
1.3 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	3
1.4 หน่วยงานที่นำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์	4
1.5 กรอบแนวคิดในการวิจัย	4
1.6 ขอบเขตการวิจัย	4
1.7 นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	4
บทที่ 2 ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	6
2.1 ความหมายของหัตถกรรมจักสาน	6
2.2 คุณค่าของเครื่องจักสาน	6
2.3 ประเภทของเครื่องจักสาน	11
2.4 การถ่ายทอดและการเรียนรู้	12
2.5 ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น	14
2.6 ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น	16
2.7 ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น	17
2.8 วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น	23
2.9 ความหมายของวัฒนธรรม	25
2.10 ประเภทของวัฒนธรรม	25
2.11 การถ่ายทอดและการรับวัฒนธรรม	30
2.12 ประวัติความเป็นมาของเครื่องจักสานในประเทศไทย	31
2.13 ประวัติความเป็นมาของเครื่องจักสานในภาคอีสาน	35
2.14 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	40

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 3	43
ระเบียบวิธีวิจัย	43
3.1	43
ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง	43
3.2	43
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	43
3.3	44
วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล	44
3.4	44
การวิเคราะห์ข้อมูล	44
บทที่ 4	45
ผลการวิเคราะห์ข้อมูล	45
4.1	45
สภาพเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของบ้านสะอาง	45
ตำบลห้วยเหนือ อำเภอชุนันท์ จังหวัดศรีสะเกษ	
4.2	51
กลุ่มหัตถกรรมจักสานครุฑน้อย บ้านสะอาง	51
ตำบลห้วยเหนือ อำเภอชุนันท์ จังหวัดศรีสะเกษ	
4.3	53
ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมในวิถีชีวิตของชาวบ้าน	53
4.4	54
การสืบทอดวัฒนธรรมดั้งเดิมที่กำลังจะสูญหายให้คงอยู่	54
กับเยาวชนรุ่นหลัง	
4.5	67
การพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่อยู่ในวิถีชีวิตวัฒนธรรมดั้งเดิม	67
ให้สอดคล้องกับสภาพปัจจุบัน	
4.6	69
การเผยแพร่และการจัดจำหน่าย	69
บทที่ 5	70
สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ	70
5.1	70
สรุปผลการศึกษา	70
5.2	71
ข้อเสนอแนะ	71
บรรณานุกรม	73
ภาคผนวก	
ประวัติผู้วิจัย	

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความสำคัญและที่มาของการวิจัย

จากหลักฐานทางโบราณคดีในประเทศไทย ทำให้เชื่อได้ว่า มนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่เคยอาศัยอยู่ในประเทศไทยสามารถทำเครื่องจักสานมาตั้งแต่ยุคหินกลาง เมื่อหลายหมื่นปีมาแล้ว แต่หลักฐานที่ชัดเจนที่สุดคือ หลักฐานสำคัญชิ้นหนึ่งที่แสดงว่ามนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่อาศัยอยู่บริเวณบ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี เมื่อประมาณ 4,000 ปีมาแล้ว ได้แกะ ภาชนะดินเผาชิ้นหนึ่ง รูปร่างคล้ายชาม หรืออ่างเล็ก ๆ ผิวด้านนอกมีรอยของลายจักสานโดยรอบแสดงว่าภาชนะจักสานชิ้นนั้น ทำขึ้นโดยใช้ดินเหนียว ยาลัดด้านในของภาชนะจักสาน เมื่อดินแข็งตัวแห้งแล้ว จึงนำไปเผาไฟจะไหม้ภาชนะจักสานหมด เหลือเพียงภาชนะดินเผาที่มีร่องรอยของภาชนะจักสานดังกล่าว (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, 2544)

ต่อมาในสมัยขอมแผ่อำนาจเข้ามาครอบงำอาณาจักรทวารวดีในศตวรรษที่ 16 ทำให้เมืองทวารวดีต้องเสียแก่ขอมเหลืออาณาจักรสุโขทัยอยู่เพียงแห่งเดียว ชีวิตคนไทยอยู่ใต้อำนาจของขอมขณะนั้นค่อนข้างลำบากมาก เพราะขอมชอบทำสงครามกับประเทศข้างเคียง ยามเมื่อเกิดสงครามขึ้นครั้งใดบรรดาเมืองขึ้นทั้งปวง ถูกเกณฑ์ไปเข้าร่วมสงครามด้วยแทบทุกครั้ง ซึ่งปรากฏในภาพสลักที่ผนังปราสาทนครวัด ที่สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 มีภาพขบวนทัพของพระเจ้าแผ่นดินขอมมีกองทัพเมืองละโว้ เมืองสยามรวมอยู่ด้วย นอกจากนี้แล้วยังมีหลักฐานปรากฏเชื่อว่าคนไทยในยุคนี้ต้องส่งเครื่องลำเลียงยุทธภัณฑ์ เสบียงอาหารและเครื่องใช้ต่าง ๆ ให้แก่ขอมอีกด้วย จนถึงปลายสมัยพระเจ้าไชยวรมันที่ 7 ขอมอ่อนแอลง คนไทยกลุ่มหนึ่งถือโอกาสเข้าครอบครองดินแดนแถบนั้น ตั้งเป็นอาณาจักรเมืองศรีสัตนาแลย เท่าที่ปรากฏตามประวัติศาสตร์ว่ามีการใช้เครื่องจักสานทำเป็นภาชนะสำหรับใส่น้ำ สานขัดกันอย่างรวดเร็ว แล้วยาด้วยชันเพื่อไม่ให้น้ำรั่ว เรียกว่า กระออมคฺ หรือคฺ ใช้สำหรับส่งน้ำเป็นส่วยให้พวกขอมที่ปกครองไทยอยู่ในสมัยนั้น

ในช่วงก่อนจะตั้งกรุงสุโขทัยได้เกิดศึกสงครามขึ้นระหว่างขอมกับเมืองศรีสัตนาแลย สุโขทัยทำให้เมืองสุโขทัย ตกไปเป็นของขอมสมเด็จโกลญลัมพง ต่อมาพ่อขุนบางกลางท่าว เจ้าเมืองบางยาง กับโอรสของพ่อขุนเนนาถมคือ พ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองรัต ได้ร่วมมือกันตีเมืองสุโขทัยคืนมาจากขอมสมเด็จโกลญลัมพงได้สำเร็จ และได้ตั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ในราว พ.ศ. 1762-1780

สถาปนาพ่อขุนบางกลางท่าว เป็นกษัตริย์ครองกรุงสุโขทัย ทรงพระนามว่า “พ่อขุนศรีอินทราทิตย์” นับเป็นกษัตริย์ครองกรุงสุโขทัย ราชวงศ์พระร่วง และมีความเจริญรุ่งเรืองในสมัยพ่อขุนรามคำแหง (สมไชย ฤทธิโชติ, 2539)

สังคมไทยในอดีตเป็นสังคมเกษตรกรรมที่ผู้คนสามารถผลิตปัจจัยในการดำรงชีวิตได้เอง เป็นส่วนใหญ่ ไม่ว่าจะเป็นอาหารหรือเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ งานจักสานหรือเครื่องจักสาน เป็นงานหัตถกรรมและศิลปหัตถกรรมที่มีความเกี่ยวเนื่องกับวิถีชีวิตของคนไทยมาช้านาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิถีชีวิตของชาวชนบทในสังคมเกษตรกรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ชาวชนบทอีสานพอมรดกดูทำนา พวกผู้หญิงก็จะทำงานบ้าน เช่นเตรียมทอผ้า (ตำหูก) ไว้ใช้สำหรับคนในครอบครัว ผู้ชายก็จัดเตรียมเครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น จักสาน ตะกร้า กระบุง บั้งก็ ลอบ ไซ ช้อง ซ่อมแซมบ้าน ซ่อมแซมเครื่องมือเกษตร พอถึงฤดูฝนก็เริ่มทำนากันอีก วัฏจักรหมุนเวียนกันอยู่อย่างนี้ (อภิศักดิ์ โสมอินทร์, 2533) ชาวบ้านอีสานในสมัยก่อน โดยเฉพาะในชนบทมีเงื่อนไขอยู่อย่างหนึ่งว่า ถ้าเป็นผู้หญิงต้องทำงานบ้าน การเรือนได้ เช่น ทอผ้า เลี้ยงไหม ตำข้าว ทำครัว ฯลฯ ถ้าทำสิ่งเหล่านี้ไม่ได้ จะถือว่าขาดคุณสมบัติ กุลสตรี ไม่เป็นที่พึงพอใจของพ่อแม่และสังคมในหมู่บ้าน ถ้าเป็นผู้ชายก็ต้องฝันเชือก จักสาน กระดัง จ้อ กระบุง ตะกร้า ถักแห สวิง ลอบ ไซ ช้อง ทำไถ คราด ซ่อมบ้านให้ได้จึงจะเป็นผู้ชายในอุดมคติของชาวบ้าน ถ้าชายใดไม่มีคุณสมบัติดังกล่าว จะเป็นที่รังเกียจของคนทั่วไป และอาจจะไม่มีพ่อตาคนใดรับพิจารณาไว้เป็นลูกเขยได้

งานจักสานเป็นงานหัตถกรรมที่ชาวบ้านทำเพื่อใช้ในครัวเรือน มาแต่โบราณแม้ในปัจจุบัน งานจักสานหรือเครื่องจักสานก็ยังทำงานทั่วไป ทุกภาคของประเทศไทย นอกเหนือจากประโยชน์ใช้สอยแล้ว งานจักสานยังสะท้อน วัฒนธรรม สะท้อนความคิดสร้างสรรค์ และภูมิปัญญาของชาวบ้านได้อีกด้วย

ชาวบ้านในจังหวัดศรีสะเกษ ที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่อำเภอรอบนอกติดต่อชายแดนไทยประเทศกัมพูชา คือ อำเภอขุขันธ์ อำเภอไพรบึง อำเภอขุนหาญ อำเภอกันทรลักษ์ และอำเภอกุสิงห์ ส่วนใหญ่เป็นชาวไทยเขมร พูดภาษาเขมร มีอาชีพทำการเกษตร เช่น ทำนา ทำไร่ ในอดีตจะสานครูด้วยไม้ไผ่ แล้วนำครุชะโลมด้วยขี้ยาง (น้ำมันยาง) ผสมกับขี้เถ้า (ขัน) เพื่อไม่ให้น้ำรั่ว แล้วนำไปตากแดดให้แห้ง ใช้เป็นภาชนะตักน้ำไว้ดื่มและใช้สอยสำหรับหุงต้มอาหารในครัวเรือน ครูเป็นเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันของชาวไทยเขมรมาตั้งแต่สมัยโบราณ

ในปัจจุบัน สภาพสังคมเปลี่ยนไป การไปมาหาสู่กันระหว่างเมืองกับชนบทติดต่อกันได้สะดวก ความเจริญทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีต่าง ๆ มีมากขึ้น การพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรมเจริญขึ้นสามารถผลิตอุปกรณ์บรรจุน้ำ มีทั้งที่เป็นโลหะและพลาสติก ทำให้ครูสำหรับ

บรรจุน้ำได้เชื่อมความนิยมลง ชาวบ้านได้นำครุที่ทำด้วยสังกะสีที่มีจำหน่ายในท้องตลาดหรือมีพ่อค้านำมาจำหน่ายถึงหมู่บ้านในราคาที่ไม่แพงนัก บางครั้งมีราคาเพียงแลกสุนัข 1 ตัวกับครุ 2 ใบ ชาวบ้านได้นำมาใช้สำหรับตักน้ำ ซึ่งใช้ได้ทนทานกว่าครุที่สานด้วยไม้ไผ่ ต่อมา มีภาชนะที่ทำด้วยพลาสติกชนิดต่าง ๆ มีสีสวยงดงาม และมีราคาถูกกว่าสังกะสี น้ำหนักเบา ใช้ได้สะดวกนำเข้ามาในหมู่บ้านเพื่อใช้ตักน้ำ

การที่ชาวบ้านได้นำครุสังกะสีและครุพลาสติกเข้ามาใช้แทนครุที่สานด้วยไม้ไผ่ในอดีต ทำให้หัตถกรรมจักสานด้วยไม้ไผ่ที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านดั้งเดิม ที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษเริ่มลดน้อยถอยลง อาจจะสูญหายไป และไม่มีการสานครุไว้ใช้ตักน้ำอีก ชาวบ้านสะอาก ตำบลห้วยเหนือ อำเภอชูขันธุ์ จังหวัดศรีสะเกษ และกลุ่มจักสานครุน้อย นำโดย นางสาวเอ็นดู ศรีแก้ว ได้ฟื้นฟูภูมิปัญญาดั้งเดิมเพื่อไม่ให้สูญหายไป จึงได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบหัตถกรรมจักสานครุเพื่อให้เหมาะสมกับสภาพสังคมปัจจุบัน โดยใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิมที่เป็นมรดกสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษ นำมาสอนเยาวชนรุ่นลูกโดยสานครุให้เล็กลง ตามขนาดที่ต้องการ เรียกว่า “ครุน้อย” นำมาประดิษฐ์เป็นเครื่องประดับ ของชำร่วยต่าง ๆ หรือใช้เป็นภาชนะสำหรับใช้สอยอย่างอื่นแทนของเดิมที่เคยใช้ตักน้ำ การถ่ายทอดภูมิปัญญาดั้งเดิมที่กำลังจะสูญหายเป็นกระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวของชาวบ้านเพื่อรักษาภูมิปัญญาดั้งเดิม ซึ่งเป็นเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่นของตนเองไว้ไม่ให้สูญหายไป และเป็นการสร้างอาชีพและรายได้จากผลผลิตทางวัฒนธรรมท้องถิ่นให้แก่ชุมชนและครอบครัวอีกทางหนึ่งด้วย

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมในวิถีชีวิตของชาวบ้าน
2. เพื่อศึกษาการสืบทอดวัฒนธรรมดั้งเดิมที่กำลังจะสูญหายให้คงอยู่กับเยาวชนรุ่นหลัง
3. เพื่อศึกษาการพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่อยู่ในวิถีชีวิตวัฒนธรรมดั้งเดิมให้สอดคล้องกับ

สภาพปัจจุบัน

1.3 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. จะเข้าใจภูมิปัญญาของชาวบ้านในการแก้ไขปัญหาและปรับตัวกับสิ่งแวดล้อมและกระแสความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม
2. การประยุกต์ใช้และพัฒนาผลิตภัณฑ์ดั้งเดิมเพื่อให้เหมาะสมและสอดคล้องกับยุคสมัย

3. จะเข้าใจการปรับกระบวนการและพฤติกรรมการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาตามพื้นฐานวัฒนธรรมที่ชาวจังหวัดของชาวบ้าน

1.4 หน่วยงานที่นำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์

1. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ
2. ศูนย์ส่งเสริมอุตสาหกรรมภาค กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม
3. หน่วยงานทางด้านการศึกษา
4. สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัด, อำเภอ

1.5 กรอบแนวคิดในการวิจัย

คณะผู้วิจัยได้กำหนดกรอบและแนวคิดในการศึกษาวิจัยตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยจะศึกษาภูมิปัญญาของชาวบ้านด้านหัตถกรรมจักสานครุฑน้อย จากประเด็นที่เกี่ยวข้องดังนี้

1. สภาพของหมู่บ้าน ซึ่งจะทำให้การศึกษาสถานที่ตั้งของหมู่บ้าน และองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องในด้านการเมือง สังคม ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม และวิถีชีวิตของชาวบ้าน การศึกษา การสาธารณสุข การปกครอง สภาพเศรษฐกิจภายในหมู่บ้าน

2. กลุ่มผู้สานครุฑน้อย โดยศึกษาประวัติความเป็นมาของการสานครุฑน้อย การสืบทอดทางวัฒนธรรม การพัฒนาการและระบบการผลิตเพื่อใช้ในครัวเรือนไปสู่ระบบการตลาดและการพึ่งพาตนเองของกลุ่ม การจัดตั้งกลุ่มและศักยภาพของกลุ่มในการที่จะดำเนินการต่อไป

1.6 ขอบเขตการวิจัย

การศึกษานี้เป็นการศึกษาเฉพาะกลุ่มหัตถกรรมจักสานครุฑน้อย บ้านสะอาง ตำบลห้วยเหนือ อำเภอขุนยี่ จังหวัดศรีสะเกษ โดยจำแนกกลุ่มตัวอย่าง 3 กลุ่ม คือ กลุ่มผู้รู้ทางภูมิปัญญา กลุ่มหัตถกรรมจักสานครุฑน้อย และกลุ่มเยาวชน

1.7 นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

หัตถกรรมจักสาน หมายถึง ภาชนะ เครื่องมือ เครื่องใช้ที่สร้างขึ้นจากวิธีการจักสาน ถัก ทอ ด้วยมือ จากวัสดุที่มีคุณสมบัติเหมาะแก่การใช้ทำ ส่วนใหญ่เป็นวัสดุที่หาได้ง่ายและมีอยู่ตามท้องถิ่นทั่วไป เช่น ไม้ไผ่ หวาย ไบลาน กก ก้าน และใบมะพร้าว เป็นต้น

ครุ หมายถึง ภาชนะสานชนิดหนึ่งที่สานจากไม้ไผ่มีรูปทรงกลมคล้ายหม้อตาล ยาด้วยชั้นผสมกับน้ำมันยาง สำหรับต้กน้ำ

ครุฑน้อย หมายถึง เครื่องจักสานชนิดหนึ่งมีรูปทรงต่าง ๆ ขนาดเล็กกว่าครุฑ ยาด้วยชั้น ผสมกับน้ำมันยาง สำหรับใช้สอยอย่างอื่นแทนการตักน้ำ หรือประดิษฐ์เป็นเครื่องประดับ และของชำร่วยต่างๆ

วัฒนธรรม หมายถึง สิ่งทั้งหลายที่มนุษย์สร้างขึ้น อันได้แก่ความรู้ ความเชื่อ ศิลป ศีลธรรม กฎหมาย ประเพณี รวมถึงสิ่งอื่น ๆ อีกหลายสิ่งที่มีมนุษย์คิดค้นสร้างสรรค์ขึ้นมา ตลอดจนคุณลักษณะนิสัยใจคอของมนุษย์เอง ซึ่งมนุษย์ได้รับมาในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคม (Edward B. Tylor, 1871 อ้างใน วราคม ที่สุกะ, 2544)

นักปราชญ์ไทยได้พยายามถ่ายทอดความหมายและคำนิยามวัฒนธรรมที่แตกต่างออกไป กล่าวคือ

วัฒนธรรม คือ สิ่งที่มีมนุษย์ผลิตสร้างขึ้นเพื่อความเจริญของงามในวิถีชีวิตของส่วนรวม

วัฒนธรรม คือ วิถีชีวิตของมนุษย์ในส่วนรวมที่ถ่ายทอดกันได้ เอาอย่างกันได้

วัฒนธรรม คือ สิ่งอันเป็นผลผลิตของส่วนรวมที่มนุษย์ได้เรียนรู้มาจากคนแต่ก่อนสืบต่อเป็นประเพณีกันมา

วัฒนธรรม คือ ความคิดเห็น ความรู้สึก ความประพฤติ และกิริยาอาการหรือการกระทำใด ๆ ของมนุษย์ในส่วนรวมลงรูปเป็นพิมพ์เดียวกันและสำแดงออกมาให้ปรากฏเป็นภาษาศิลปะ ความเชื่อถือ ระเบียบ ประเพณี เป็นต้น

วัฒนธรรม คือ มรดกแห่งสังคม ซึ่งสังคมรับและรักษาไว้ให้เจริญงอกงาม (วราคม ที่สุกะ, 2544)

วัฒนธรรมท้องถิ่น (Local culture) วิธีการดำรงชีวิตของชาวบ้าน คือ การดำรงอยู่ร่วมกันได้อย่างมีคุณภาพระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ มีขนบธรรมเนียม ประเพณี ปฏิบัติต่อกัน อยู่ร่วมกันด้วยสันติ และเอื้ออาทรต่อกัน วัฒนธรรมเป็นภูมิปัญญาที่สะสมมาจากการปฏิบัติจริงและถ่ายทอดกันมาเป็นเวลาช้านาน (ประเวศ วะสี, 2539)

ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง วิธีการจัดการ วิธีการขึ้นาและการริเริ่มเสริมต่อของนักปราชญ์ในท้องถิ่นหรือกลุ่มชน ภูมิปัญญาชาวบ้านล้วนสั่งสมงอกงามขึ้นจากความรอบรู้ ประสบการณ์ ผนวกด้วยญาณทัศนะ (ความเฉียบคมในการหยั่งเห็นหยั่งรู้ที่ลุ่มลึกกว่าวิสัยทัศน์) เป็นรากฐาน (สุทริวงค์ พงศ์ไพบูลย์, 2540)

ภูมิปัญญาชาวบ้าน (tradition Knowledge) หมายถึง ความรู้ดั้งเดิมที่เกิดจากการทดลองปฏิบัติจริงที่สะสมมาจากอดีตและถ่ายทอดกันมาเป็นเวลาช้านานเป็นพันเป็นหมื่นปี (ประเวศ วะสี, 2539)

บทที่ 2

วรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 ความหมายของหัตถกรรมจักสาน

กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม (2536) ความหมายของหัตถกรรม หัตถกรรม ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 ให้ความหมายร่วมกับคำ หัตถการ หัตถกิจว่า "การทำด้วยฝีมือ การช่าง" แต่ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2525 ได้แยกคำหัตถกรรมออกมา และให้ความหมายว่า "การทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม" ซึ่งเป็นความหมายที่กว้างขึ้น

ปัจจุบันหัตถกรรมมีรูปแบบผลิตภัณฑ์ที่เป็นลักษณะศิลปะดั้งเดิม รวมแล้วมากกว่า 10 ประเภท เช่น เครื่องปั้นดินเผา เครื่องเงิน เครื่องโลหะ ผ้าไหมและผ้าฝ้ายทอมือ เครื่องจักสาน เครื่องหวาย เครื่องหนัง อัญมณีและเครื่องประดับ ดอกไม้ประดิษฐ์ และผลิตภัณฑ์กระดาษ เป็นต้น เครื่องจักสานเป็น 1 ใน 10 ประเภทของหัตถกรรม

สนไชย ฤทธิโชติ (2539) ความหมายของหัตถกรรมจักสาน หัตถกรรมจักสานหรือเครื่องจักสาน หมายถึง ภาชนะ เครื่องมือ เครื่องใช้ที่สร้างขึ้นจากวิธีการสาน ถัก ทอ จากวัสดุที่มีคุณสมบัติที่เหมาะสมแก่การใช้ทำ ส่วนใหญ่เป็นวัสดุที่หาง่ายและมีอยู่ตามท้องถิ่นทั่วไป เช่น หวาย ไม้ไผ่ ใบลาน กก ก้านและใบมะพร้าว เป็นต้น

2.2 คุณค่าของเครื่องจักสาน

เครื่องจักสานเป็นงานศิลปหัตถกรรมที่มีคุณค่าต่อชีวิตมนุษย์ไม่น้อยอย่างหนึ่ง ตลอดเวลาที่ผ่านมานับพันๆ ปีนั้น จุดประสงค์หลักของการสร้างเครื่องจักสานขึ้นมาก็เพื่อใช้สอยเป็นหลักสำคัญ จะเป็นการใช้สอยในการอุปโภคบริโภค หรือใช้สอยในพิธีกรรมทางศาสนา และความเชื่อถือตามขนบประเพณีก็ตาม นอกเหนือจากการสร้างเครื่องจักสานขึ้น มาเพื่อใช้สอยโดยตรงแล้ว เวลาว่างและความสมบูรณ์สุขสบายได้ ทำให้มนุษย์มีเวลาที่จะสร้างสรรค์เครื่องมือ เครื่องใช้ได้อย่างพิถีพิถันประณีตงดงามยิ่งขึ้น จนทำให้เครื่องมือเครื่องใช้บางส่วนเป็นงานศิลปหัตถกรรมที่มีค่าด้วย

จากวัตถุประสงค์ของการสร้างเครื่องจักสาน โดยนัยนี้ทำให้สามารถประเมินคุณค่าของเครื่องจักสาน ได้ 2 ลักษณะ คือ

1. คุณค่าที่เกิดจากประโยชน์ใช้สอย (Functional value)
2. คุณค่าทางความงามและศิลปะ (Aesthetic value & Artistic value)

1. **คุณค่าของเครื่องจักสานที่ได้จากประโยชน์ใช้สอย** แบ่งอย่างกว้างๆ ได้เป็น คุณค่าที่ได้รับจากประโยชน์ใช้สอยทางกาย ได้แก่ การสร้างเครื่องจักสานเพื่อเอื้ออำนวยความสะดวกสบายในการดำรงชีวิต เช่น เพื่อใช้ในการอุปโภคบริโภค และการประกอบอาชีพ เป็นต้น ส่วนคุณค่าของเครื่องจักสานอีกประการหนึ่ง คือ คุณค่าทางใจ ได้แก่ เครื่องจักสานที่ทำขึ้นใช้ในพิธีกรรมทางศาสนา ความเชื่อและขนบประเพณี เช่น การสานตุ๊กตาในภาคเหนือและภาคอีสาน กว๋นน้อย กว๋นหลวง ที่สานด้วยไม้ไผ่ใช้ใส่สิ่งของในเทศกาลและพิธีทางพุทธศาสนาของภาคเหนือ เป็นต้น

คุณค่าของเครื่องจักสานด้านประโยชน์ใช้สอยนี้ เกี่ยวเนื่องและเป็นตัวกำหนดการสร้างรูปทรง โครงสร้าง ลวดลาย และการเลือกใช้วัสดุ โดยเฉพาะเครื่องจักสานพื้นบ้านภาคต่างๆ ทั่วไปได้แสดงถึงความชาญฉลาดของช่างจักสานพื้นบ้านได้เป็นอย่างดีว่า มีความเข้าใจในหลักของความงามอย่างพินิจ ง่าย ๆ แต่ก็มีเอกลักษณ์เด่นเฉพาะตนมีคุณค่าในการใช้สอยอย่างสอดคล้องกับสภาพการดำรงชีวิตในทุกๆ ด้านของผู้คนแต่ละท้องถิ่น ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นคุณค่าของเครื่องจักสานในการใช้สอยที่สามารถแบ่งตามลักษณะหน้าที่ใช้สอยออกเป็นประเภทต่างๆ ได้อย่างกว้างๆ คือ ใช้ในการอุปโภคและบริโภค ใช้ในอาชีพการงาน ใช้ในพิธีกรรมตามความเชื่อ ขนบประเพณี และศาสนา และจากเครื่องจักสานที่แบ่งประเภทตามลักษณะการใช้สอยนี้แล้วยังแยกออกไปตามลักษณะของการใช้ให้ละเอียดลงไปอีกมาก เช่น ใช้เครื่องจักดักสัตว์ ใช้เป็นภาชนะ ใช้เป็นเครื่องประกอบอาคารบ้านเรือน ใช้เป็นเครื่องปลูก ฯลฯ

อย่างไรก็ตาม คุณค่าและคุณประโยชน์ของเครื่องจักสานที่มนุษย์ได้รับจากการใช้สอย เป็นสิ่งที่มีคุณค่าต่อการดำรงชีวิตไม่น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวชนบทที่อยู่ห่างไกลความสะดวกสบายที่ได้รับจากเทคโนโลยีสมัยใหม่ด้วยแล้ว เครื่องใช้ไม้สอยที่เป็นเครื่องจักสาน ที่ผลิตได้ในท้องถิ่นของตนนั้นเป็นสิ่งมีค่าอย่างยิ่งที่ช่วยเอื้ออำนวย ให้การดำรงชีวิตดำเนินไปด้วยดี ตามควรแก่สภาพสังคมของท้องถิ่น

นอกเหนือจากคุณค่าในการใช้สอยแล้ว เครื่องจักสานจำนวนมากยังมีคุณค่าทางด้านความงาม และมีคุณค่าทางด้านศิลปะจนถือว่าเป็นงานศิลปหัตถกรรมก็มีมากมาย ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป

2. **คุณค่าด้านความงามและศิลปะ** เครื่องจักสานในภาคต่างๆ ของไทย โดยเฉพาะเครื่องจักสานพื้นบ้าน ที่ยังไม่รับการพัฒนาส่งเสริมจำนวนไม่น้อย เป็นเครื่องจักสานที่มีคุณค่าทางด้านความงาม และศิลปะที่มีคุณลักษณะพิเศษแตกต่างไปจากงานศิลปหัตถกรรม และงานหัตถกรรมอื่นๆ อย่างสนใจ คุณค่าทางด้านความงามและศิลปะของเครื่องจักสานนั้น เกิดจากองค์ประกอบต่างๆ ที่อาจวิเคราะห์ ได้ดังนี้

2.1 คุณค่าทางความงามและศิลปะที่เกิดจากรูปทรง โครงสร้าง และลวดลาย

จากการวิเคราะห์เครื่องจักสานในเชิงศิลปะที่ได้กล่าวไว้แล้วจะเห็นถึงความสามารถ และลักษณะเด่นในการเลือกใช้ รูปทรง โครงสร้าง และลวดลายในการทำเครื่องจักสานของภาคต่างๆ ว่า มีความชาญฉลาด และรอบคอบเป็นอย่างยิ่ง และผลจากความสามารถนั้นทำให้เครื่องจักสานมีความงามที่เกิดจากความประสานสัมพันธ์ และความกลมกลืนกันของรูปทรง โครงสร้าง ลวดลาย เป็นอย่างดี ลักษณะของการสร้างสรรค์เครื่องจักสานที่มีคุณค่าทางความงามและศิลปะ มิได้จำกัดเฉพาะความประณีตละเอียดเท่านั้น หากแต่รวมถึงเครื่องจักสานบางชนิดที่ไม่ละเอียด ประณีต แต่มีการแสดงออกทางอารมณ์ และศิลปะประกอบเป็นรูปทรง โครงสร้าง และลวดลายที่เหมาะสมลงตัวและมีความงามที่เรียบง่าย

2.1.1 รูปทรงของเครื่องจักสานที่มีคุณค่าทางความงามนั้นเกิดจากองค์ประกอบต่อไปนี้ คือ ความงามของรูปทรงที่เกิดจากเส้นรอบนอก (outline) สัดส่วนและขนาด (Proportion & Size) เส้นรอบนอก เป็นสิ่งกำหนดรูปทรงของเครื่องจักสาน โดยทั่วไปแล้วจะมีลักษณะของความสมดุลในลักษณะ Symetry มากกว่า Asymetry ทำให้เครื่องจักสานมีความกลมกลืนกันดูสบายตา และลงตัวอย่างสมบูรณ์ในตัวเอง ลักษณะเช่นนี้ เกิดจากตัวกำหนดทางด้านความต้องการประโยชน์ และคุณสมบัติของวัสดุที่บังคับให้ต้องสร้างเส้นรอบนอกให้เป็นไปตามหน้าที่ใช้สอย และโครงสร้างตามคุณสมบัติของวัสดุ เช่น โดยทั่วไปวัสดุในการทำเครื่องจักสานประเภทไม้ไผ่ จะมีคุณสมบัติที่จะทำเครื่องมือ เครื่องใช้ต่างๆ ได้ดีในลักษณะของรูปทรงที่มีเส้นรอบนอกที่เป็นเส้นโค้งมากกว่าการหักมุมเป็นเส้นตัดกัน ซึ่งคุณสมบัตินี้เป็นสิ่งช่วยกำหนดให้เส้นรอบนอกของเครื่องจักสานไม้ไผ่มีลักษณะเป็นเส้นโค้งที่อ่อนช้อยมากกว่าเส้นตัดกันในลักษณะมุมฉาก การเคลื่อนไหวของเส้นจะจบสมบูรณ์ลงในตัวเอง ซึ่งเกี่ยวเนื่องไปถึงการกำหนดสัดส่วน และขนาดของเครื่องจักสานด้วย ดังจะเห็นได้จากเครื่องจักสาน แต่ละชนิดที่จะต้องมีเส้นรอบนอกของรูปทรงที่ประสานกลมกลืนกับสัดส่วนและขนาดด้วย เช่นเส้นรอบนอกของตุ้ม หรืออีจู้สำหรับดักปลา จะมีกันเป็นรูปสี่เหลี่ยม เพื่อให้ตั้งได้ดีมั่นคง และจากส่วนกันจะขยายออกเป็นทรงกระบอกแล้วค่อยๆ คอดเล็กลงในส่วนคอและปาก จะเห็นว่า เส้นรอบนอกมีลักษณะโค้งอ่อนช้อย ส่วนความโค้งของเส้นรอบนอกจะมากขึ้นอยู่กับหน้าที่ใช้สอยว่า จะใช้สำหรับดักปลาชนิดไหน ในน้ำลึกตื้นเพียงใด ลักษณะของเส้นรอบนอกนี้จะถูกกำหนด โดยหน้าที่ใช้สอย และคุณสมบัติของวัสดุ อันส่งผลถึงการสร้างสัดส่วนด้วยว่าจะให้มีความกว้างของฐาน ปาก คอ เล็กใหญ่เท่าใด และรวมถึงขนาดทั้งหมดด้วย

อย่างไรก็ตาม อาจสรุปได้ว่า รูปทรงของเครื่องจักสานที่มีความงามนั้นจะต้องประกอบด้วยเส้นรอบนอกที่กลมกลืนกับสัดส่วนและขนาด โดยมีหน้าที่ในการใช้สอยของเครื่องจักสานนั้นๆ เป็นตัวกำหนดที่สำคัญ และมีตัวกำหนดอื่นเป็นองค์ประกอบ เช่น สภาพของการใช้สอยตามสิ่งแวดล้อม คตินิยมของท้องถิ่น โดยทั่วไปแล้วในเครื่องจักสานทุกภาคของประเทศจะมีรูปทรงที่งดงาม อันเกิดจากความประสานกลมกลืนกันของเส้นรอบนอก สัดส่วนและขนาดเป็นส่วนมาก และสิ่งที่เกิดขึ้นนี้เป็นกฎเกณฑ์ทางธรรมชาติอย่างหนึ่งที่ผลักดันให้ช่างจักสานสร้างผลงานขึ้นมาตามหลักเกณฑ์นั้นอย่างเรียบง่ายตามสภาพความเป็นอยู่ของแต่ละท้องถิ่น

2.1.2 โครงสร้างของเครื่องจักสาน เป็นองค์ประกอบสำคัญอีกสิ่งหนึ่งที่ช่วยเสริมสร้างให้เกิดความงามและมีคุณค่าทางศิลปะ ดังได้กล่าวแล้วในการวิเคราะห์เครื่องจักสาน จะเห็นว่าการใช้โครงสร้างของเครื่องจักสานพื้นบ้านแต่ละชนิด ผู้ทำเครื่องจักสานจะมีความสามารถอย่างยิ่งในการพิจารณาว่าจะใช้โครงสร้างชนิดใดกับเครื่องจักสานประเภทใด จึงทำให้เครื่องจักสานจำนวนมากเท่าที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันมีคุณค่าทั้งทางความงาม และคุณค่าในการใช้สอยที่ดี ทั้งนี้ อาจจะเป็นเพราะเครื่องจักสานได้รับการพัฒนาปรับปรุงข้อบกพร่องต่างๆ ให้มีความสมบูรณ์มาเป็นเวลานานนั่นเอง

2.1.3 ลวดลาย เป็นองค์ประกอบสำคัญอีกสิ่งหนึ่งที่ช่วยเสริมให้เครื่องจักสานมีรูปทรงที่มีความงาม และมีคุณค่าทางศิลปะ ลวดลายของเครื่องจักสานแต่ละชนิดจะมีความกลมกลืนกับประโยชน์ใช้สอยรูปทรง และโครงสร้างเป็นอย่างดี โดยช่างผู้สานจะเป็นผู้เลือกสรรลวดลายลักษณะต่างๆ ได้อย่างสอดคล้องกับองค์ประกอบอื่นๆ ได้สมบูรณ์ที่สุด ซึ่งทำให้ลวดลายของเครื่องจักสานเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ช่วยให้เครื่องจักสานมีความงามที่มีลักษณะเฉพาะเด่นชัดต่างไปจากงานศิลปหัตถกรรม และงานหัตถกรรมอื่น

2.2 คุณค่าทางความงามและศิลปะที่เกิดจากการเลือกใช้วัสดุ

2.2.1 การเลือกใช้วัสดุที่สอดคล้องกับหน้าที่ ใช้สอย รูปทรงของเครื่องจักสานแต่ละชนิด เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ช่วยเสริมสร้างให้เกิดความงาม และความมีคุณค่าทางศิลปะ ซึ่งจะพบจากเครื่องจักสานทั่วไป เช่น เครื่องจักสานบางชนิดสามารถใช้วัสดุได้หลายชนิด แต่เพื่อประโยชน์ใช้สอยที่สมบูรณ์ และความสะดวกสบายด้านต่างๆ ช่างจักสานจึงเลือกใช้วัสดุให้เหมาะสมที่สุดเท่าที่จะทำได้ ซึ่งมักเป็นวัสดุพื้นบ้านเท่าที่จะทำได้ในท้องถิ่นนั้นๆ

2.2.2 ความงามที่เกิดจากผิว (Texture) และสีเครื่องจักสาน โดยทั่วไปนั้นความงามของผิวเป็นสิ่งหนึ่งช่วยให้เกิดความงาม และคุณค่าทางศิลปะได้อีกลักษณะหนึ่ง ผิวของเครื่องจักสานนี้ หมายถึงผิวของวัสดุธรรมชาติโดยตรง เช่น ผิวของไม้ไผ่ หวาย กระจูดแห้ง ซึ่งมีลักษณะเฉพาะตนที่แตกต่างกันไป เป็นลักษณะเฉพาะของเครื่องจักสาน ต่างไปจากงานศิลปหัตถกรรมอื่นๆ และ

นอกจากนี้ผิว (Texture) ของเครื่องจักสานที่เกิดจากลวดลายการสานก็มีความสำคัญเช่นกัน เพราะลักษณะของลวดลายที่ทำให้เกิดผิวนอกในลักษณะต่างๆ กันนี้จะต้องกลมกลืนกับผิวของวัสดุ ตลอดจนรูปทรง โครงสร้างของเครื่องจักสานด้วย จึงจะทำให้เครื่องจักสานนั้นๆ มีความงดงามที่มีคุณค่าที่สมบูรณ์

2.3 คุณค่าที่เกิดจากการแสดงออก การทำเครื่องจักสานเป็นกระบวนการสร้างสรรค์ลักษณะหนึ่ง ที่มีองค์ประกอบต่างๆ หล่อหลอมเข้ากับกระบวนการทางเทคนิคด้วย ดังนั้น เครื่องจักสานจึงมีการแสดงออกของผู้สานแฝงอยู่ด้วย การแสดงออกที่ปรากฏในเครื่องจักสานนี้ แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

2.3.1 การแสดงออกทางอารมณ์ (Temperamental expression) ลักษณะการแสดงออกทางอารมณ์ในเครื่องจักสานจะเห็นได้จากองค์ประกอบต่างๆ ของเครื่องจักสานนั้นๆ ว่ามีความอ่อนช้อยละมุนละไม หรือมีความแข็งหยาบกระด้างอย่างไร ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะปรากฏอยู่ในเครื่องจักสาน ดังจะเห็นได้จากเครื่องจักสานหลายชนิด เช่น เครื่องจักสานย่านลิภาที่สานอย่างละเอียดประณีตมีอารมณ์ละเอียดอ่อน ลวดลายที่ละเอียดประณีตของก่องข้าวของภาคเหนือ ซึ่งสะท้อนอารมณ์ของผู้สานที่ต่างไปจากชนาง หรือแฝงรั้วบ้าน

2.3.2 การแสดงออกเชิงศิลปะ (Art expression) เครื่องจักสานเป็นสื่อ (Media) ในการแสดงออกทางศิลปะอย่างหนึ่งของช่างจักสานพื้นบ้าน แต่มีข้อจำกัดเฉพาะเครื่องจักสานบางชนิดบางชิ้นเท่านั้น เพราะเครื่องจักสานบางชนิดบางชิ้นมิได้เป็นงานศิลปหัตถกรรม แต่เป็นเพียงงานหัตถกรรมหรือเครื่องมือเครื่องใช้ธรรมดาๆ ดังนั้น การศึกษาคุณค่าของการแสดงออกในเชิงศิลปะจึงจำเป็นต้องจำกัดอยู่ในเครื่องจักสานที่เป็นงานศิลปหัตถกรรมมากกว่าเครื่องมือเครื่องใช้ทั่วไป การแสดงออกเชิงศิลปะที่ปรากฏในเครื่องจักสานนั้นเป็นลักษณะของนามธรรมที่มีรูปทรง โครงสร้าง ลวดลาย และวัสดุเป็นสื่อดังจะพบในเครื่องจักสานหลายชนิดที่มีความสมบูรณ์ลงตัวในเชิงศิลปะ

การแสดงออกเชิงศิลปะที่มีคุณค่าของเครื่องจักสานนี้ ขึ้นอยู่กับความสามารถของช่างแต่ละท้องถิ่นด้วย บางครั้งเครื่องจักสานชนิดเดียวกันใช้วัสดุอย่างเดียวกัน แต่ลักษณะการสร้างสรรค์และการแสดงออกเชิงศิลปะแตกต่างกันไปตามความสามารถที่ไม่เท่าเทียมกันของช่างแต่ละถิ่น

การแสดงออกเชิงศิลปะที่ปรากฏในเครื่องจักสานเป็นสื่อที่แสดงให้เห็นชีวิตจิตใจ คตินิยมในเรื่องความงามและศิลปะของผู้คนในท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี จึงนับว่าเครื่องจักสานบางชนิดเป็นงานที่มีคุณค่าทางศิลปะที่ไม่ได้อยู่ไปกว้างงานศิลปหัตถกรรมประเภทอื่น

2.3.3 คุณค่าที่เกิดจากเอกลักษณ์และลักษณะเฉพาะถิ่น (Local Characteristics) การสร้างเครื่องจักสานในท้องถิ่นต่างๆ ย่อมมีวิธีการและการเลือกใช้วัสดุให้เหมาะสมกับการใช้สอยและคตินิยมของท้องถิ่น ซึ่งต้องใช้เวลาสะสมประสบการณ์เพื่อพัฒนาให้เกิดความสมบูรณ์ที่สุดเท่าที่จะทำได้ อาจจะเป็นเวลาหลายชั่วชีวิตคนจากบรรพบุรุษสืบต่อมาจนถึงคนในยุคปัจจุบัน จนเป็นที่ยอมรับและเป็นที่พอใจในกลุ่มชน หรือชุมชนในท้องถิ่นนั้นๆ จนเกิดเป็นคตินิยมเป็นแบบแผนสืบต่อมา คตินิยมและแบบแผนพื้นบ้านที่ยึดถือกันในแต่ละท้องถิ่นนั้นเป็นแบบแผนที่เป็นไปอย่างเรียบง่ายตามลักษณะการดำเนินชีวิตของแต่ละถิ่น ซึ่งเป็นเสมือนบ้านล้อมหลอมให้เครื่องจักสานมีเอกลักษณ์ของแต่ละถิ่นที่แตกต่างกันไป เช่น ความแตกต่างของก่องข้าวภาคเหนือและกระติบข้าวและก่องข้าวภาคอีสาน ซึ่งมีหน้าที่ใช้สอยเหมือนกัน แต่มีเอกลักษณ์เฉพาะตนที่ต่างกันไป หมวกวงอบภาคต่างๆ มีเอกลักษณ์และลักษณะเฉพาะตนที่ต่างกัน แม้จะมีหน้าที่ใช้สอยเหมือนกันก็ตาม เป็นต้น

เอกลักษณ์และลักษณะเฉพาะถิ่นของเครื่องจักสานในท้องถิ่นต่างๆ เป็นสิ่งที่มีคุณค่าอย่างยิ่ง เพราะสะท้อนให้เห็นประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชนสะท้อนให้เห็นลักษณะวัฒนธรรม การประกอบอาชีพ การดำรงชีวิต ตลอดจนสะท้อนให้เห็นลักษณะทางภูมิศาสตร์ของแต่ละถิ่นด้วย

อย่างไรก็ตาม เอกลักษณ์และลักษณะเฉพาะถิ่นของเครื่องจักสานนี้ เป็นสิ่งที่มีคุณค่าที่สำคัญยิ่งของเครื่องจักสานสิ่งหนึ่ง ที่น่าศึกษาค้นคว้าเพื่อใช้เป็นพื้นฐานการพัฒนาเครื่องจักสาน เพราะการพัฒนาเครื่องจักสานอย่างไม่ถูกวิธี ได้ทำลายคุณค่าทางเอกลักษณ์ และลักษณะเฉพาะของเครื่องจักสานไปอย่างมาก อันเป็นแนวทางที่อาจทำให้คุณค่าของเครื่องจักสานตกต่ำ สูญเสียเอกลักษณ์และลักษณะเฉพาะถิ่นไปในที่สุด

2.3 ประเภทของเครื่องจักสาน

เครื่องจักสานในประเทศไทย สามารถจำแนกประเภทได้ 2 ลักษณะ คือ การจำแนกประเภทตามลักษณะการใช้สอย และการจำแนกประเภทตามลักษณะวัสดุที่ใช้

การจำแนกประเภทตามลักษณะการใช้สอย จำแนกได้ ดังนี้

1. เครื่องจักสานเกี่ยวกับการบริโภค ได้แก่ หวด กระติบข้าว ก่องข้าว กระดัง กระซอน
2. เครื่องจักสานที่ใช้เป็นภาชนะบรรจุสิ่งของ ได้แก่ กระบุง ตระกร้า กระจาด หลัวชะลอม ปุ้งกี๋ ครุ กระออม
3. เครื่องจักสานที่ใช้ป้องกันแดดฝน ได้แก่ หมวกต่างๆ เช่น งอบ กุบ หมวกจีน กุ้ยเล้ย เป็นต้น

4. เครื่องจักสานที่ใช้เป็นส่วนประกอบอาคารบ้านเรือน และเครื่องปลูกได้แก่ ฝาเรือนที่ทำด้วย ตอกไม้ไผ่ เช่น เสื่อลำแพน ฝาขัดแตะ และเสื่อสำหรับปูนั่ง ปูนอน
5. เครื่องจักสานที่เป็นเครื่องดัก กักขังและจับสัตว์น้ำ ได้แก่ ลอบ ไซ อีจู้ ตุ่ม สุ่มปลา ชะนาง ช้อง สุ่มไก่ กรงนก
6. เครื่องจักสานที่ใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่งและเครื่องเล่น กีฬา ได้แก่ มู่ลี่ ปลาตะเพียน นก ตักแตน แมลงปอ แมงป่อง กิ้งก่า กุ้ง ตะกร้อ กระเช้าของขวัญ และของชำร่วยต่างๆ
7. เครื่องจักสานที่เกี่ยวกับความเชื่อ ประเพณีและศาสนา เช่น การทำเสื่อพานันของชาวภาคใต้เพื่อใช้ในการแต่งงาน การทำพานหมากเบ็งใส่ข้าวบูชาพระของชาวอีสาน

2.4 การถ่ายทอดและการเรียนรู้

การทำเครื่องจักสานพื้นบ้านในประเทศไทยแต่เดิมนั้น จะเป็นการถ่ายทอดสืบต่อกันภายในครอบครัวลักษณะพ่อสอนลูกมากกว่าวิธีอื่น ลักษณะเช่นนี้ผู้ที่เรียนรู้จะต้องเริ่มเรียนจากการบอกกล่าวกันด้วยปาก แล้วฝึกหัดทำเรื่อยไปจนเกิดความชำนาญ และทำได้ในที่สุด การเรียนรู้การทำเครื่องจักสานของคนไทยในอดีตนั้นมีลักษณะเช่นเดียวกับงานศิลปะ และศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านอื่นๆ คือ เป็นการเรียนรู้จากบรรพบุรุษมากกว่าการเรียนรู้จากแหล่งอื่น

การถ่ายทอดวิชาและการเรียนรู้ในการทำเครื่องจักสานนี้จะพบว่า ในบางหมู่บ้านที่ประกอบอาชีพในการทำเครื่องจักสาน แม้เด็กๆ ก็สามารถสานเครื่องจักสานที่ไม่ต้องการความประณีตนักได้ เช่น การสานโครงงอบ โครงหมวก การสานเสื่อ เป็นต้น ซึ่งเท่ากับเป็นการฝึกฝนฝีมือให้เกิดความชำนาญไปในตัว เด็กจะมีความสามารถมาก เมื่อโตขึ้นจนสามารถทำเครื่องจักสานขึ้นใช้ในครอบครัวได้ ลักษณะเช่นนี้จะทำให้การจักสาน สามารถดำรงลักษณะและเอกลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่นสืบต่อๆ กันมา ในลักษณะของการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง

นอกเหนือจากการศึกษาและเรียนรู้ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษในครอบครัวแล้ว บางครั้งยังได้เรียนรู้จากเพื่อนบ้าน โดยการฝึกสอนแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันก็มี หรือบางครั้งอาจจะฝึกหัดทำโดยการเลียนแบบจากเครื่องจักสานท้องถิ่นใกล้เคียงก็มี ลักษณะเช่นนี้ ทำให้เกิดการผสมกันระหว่างเอกลักษณ์ และลักษณะเฉพาะถิ่น ระหว่างท้องถิ่นต่างๆ ขึ้น

อย่างไรก็ตาม ลักษณะการถ่ายทอดและการเรียนรู้ในการทำเครื่องจักสานในอดีตนั้น เป็นการเรียนรู้ที่จำกัดอยู่ในวงแคบของท้องถิ่น และเป็นการเรียนรู้ที่ค่อยเป็นค่อยไป อาศัยการฝึกหัดฝึกฝนเป็นหลัก หลักเกณฑ์ต่างๆ ก็เป็นการสืบต่อๆ กันมามากกว่า การสร้างสรรค์ชิ้นใหม่ การเรียนรู้จากบรรพบุรุษอย่างช้าๆ นี้ เป็นไปตามสภาพสังคมในอดีตที่ไม่เร่งร้อน ส่วนมากจะใช้เวลาว่างจากการประกอบอาชีพหลัก เช่น การทำไร่ ทำนา มาทำเครื่องจักสานเป็นเครื่องมือ เครื่องใช้ใน

ครัวเรือน และจากความไม่ริบเร่ของสังคมชนบทในอดีตนี้ ทำให้ช่างจักสานมีเวลาที่จะทำงานนั้นอย่างประณีตบรรจง เพื่อให้ได้ผลงานที่มีความคงทน และมีความสวยงามน่าใช้ด้วย

แต่ในสภาพปัจจุบันการดำรงชีวิตของชาวชนบทเปลี่ยนแปลงไปตามสังคม เศรษฐกิจ การดำเนินชีวิตอย่างเชื่องช้าเริ่มเปลี่ยนแปลงไป ทุกสิ่งทุกอย่างเริ่มเคลื่อนไหวเร็วขึ้น ซึ่งมีผลกระทบถึงการเรียนรู้ และการผลิตเครื่องจักสานด้วย ทำให้เกิดการถ่ายทอดด้วยการสอนจากหน่วยอบรมของทางราชการ เพื่อให้เกิดการผลิตอย่างอุตสาหกรรมขึ้น ทำให้การเรียนรู้ และการผลิตนั้นเป็นไปเพื่อการค้า ซึ่งเกิดผลเสียในด้านคุณค่าทางศิลปะ และเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น เพราะผู้สานจะขาดความรู้สึกใกล้ชิดกับงานของตนดังแต่ก่อนเพราะต้องการปริมาณมากกว่าคุณภาพ การเรียนรู้ในลักษณะที่ได้รับการฝึกอบรมนี้ เป็นการทำลายช่างจักสานพื้นบ้านที่เคยมีฝีมือเด่นๆ ไปมาก เพราะทำให้เกิดการผลิตอย่างลวกๆ ขาดความประณีตและขาดคุณค่าทางศิลปะ (Artistic value)

อย่างไรก็ตาม การเรียนรู้ในการทำเครื่องจักสานในปัจจุบันแบ่งออกได้ตามลักษณะของการผลิตได้ คือ

1. การผลิตใช้ในครัวเรือน จะเรียนรู้จากบรรพบุรุษเป็นหลักใหญ่ แต่ก็มีบางโอกาสบางท้องถิ่น อาจจะเลียนแบบจากเพื่อนบ้านในลักษณะแลกเปลี่ยนกันบ้าง
2. การผลิตแบบอุตสาหกรรมในครัวเรือน มีการเรียนรู้ถ่ายทอดให้กันระหว่างเพื่อนบ้าน และหน่วยฝึกอบรมของทางราชการ เพราะการผลิตในลักษณะนี้ ต้องการการจักสานที่รวดเร็วและมีรูปแบบตามความนิยมของตลาด จึงต้องมีการฝึกฝนและปรับปรุงการผลิตให้เหมาะสมกับความเปลี่ยนแปลงทางสังคม แต่อย่างไรก็ดี ช่างจักสานทั่วไปจะต้องมีความรู้พื้นฐานมาจากบรรพบุรุษอยู่แล้ว จึงจะสามารถปฏิบัติได้ดี

การถ่ายทอดและการเรียนรู้การทำเครื่องจักสานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ลักษณะการถ่ายทอดความรู้และการเรียนรู้การทำเครื่องจักสานในภาคอีสานเป็นการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ ชนิดพ่อสอนลูกและสอนกันต่อๆ ไปในครอบครัว เพราะการทำเครื่องจักสานในภาคนี้ยังเป็นการทำเครื่องจักสานที่มีลักษณะเฉพาะถิ่นของตนอยู่ เช่น ก่องข้าว กระจับข้าว กะด้า เป็นต้น เครื่องจักสานเหล่านี้ยังคงมีลักษณะเฉพาะถิ่นที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นอยู่ ดังนั้น การสานจึงใช้การเรียนรู้สืบต่อกันในครอบครัวของตนเป็นหลัก เกือบร้อยเปอร์เซ็นต์ จะมีการฝึกอบรมจากหน่วยราชการที่เข้าไปส่งเสริมบ้างเพียงเล็กน้อย หรือที่เรียนรู้ด้วยการฝึกฝนเอง และฝึกฝนจากเพื่อนบ้านบ้างก็มีจำนวนน้อย

อย่างไรก็ตาม ลักษณะการถ่ายทอดความรู้เชิงช่างในการจักสาน และการเรียนรู้โดยทั่วไปของชาวชนบท ยังคงเป็นไปตามแบบอย่างของไทย คือ สอนสืบต่อกัน จากบรรพบุรุษเป็นหลัก จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำเครื่องจักสานเป็นงานที่ยังเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับชีวิตความเป็นอยู่ของชาวชนบทส่วนใหญ่ และเป็นงานที่ชาวชนบททั่วไปมีความสามารถที่จะทำได้ ลักษณะการสืบทอด และการเรียนรู้ในลักษณะพ่อสอนลูกจึงยังคงมีอยู่ แม้ว่าสภาพต่างๆ ทางสังคมจะมีตัวแปรให้ลักษณะการสืบทอดความรู้จะเปลี่ยนแปลงไปบ้างก็ตาม เช่น การเรียนรู้จากเพื่อนบ้านเพื่อให้ได้แบบอย่างใหม่ๆ ตามความต้องการของตลาด การฝึกหัดเลียนแบบจากเครื่องจักสานที่ได้รับความนิยมด้วยตนเอง หรือการฝึกอบรมจากหน่วยราชการก็ดี สิ่งเหล่านี้เป็นการถ่ายทอดและการเรียนรู้ในลักษณะใหม่ ที่มีความเกี่ยวข้องกับการทำเครื่องจักสานในปัจจุบันทั่วไป

การถ่ายทอดและการเรียนรู้ในการทำเครื่องจักสาน พอจะประมวลลักษณะการถ่ายทอดและการเรียนรู้ จากความนิยมปฏิบัติกันอยู่ในปัจจุบันจากอัตราสูงไปสู่ต่ำได้ ดังนี้

1. การถ่ายทอดและเรียนรู้มาจากบรรพบุรุษ
2. การเรียนรู้และฝึกฝนจากเพื่อนบ้าน
3. การฝึกฝนด้วยตนเอง
4. การเรียนรู้จากการฝึกอบรมของหน่วยราชการ

2.5 ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

คำว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular Wisdom) หรือภูมิปัญญาไทย (Thai Wisdom) เป็นคำที่เกิดขึ้นใหม่เมื่อไม่นานนี้ ซึ่งเป็นคำที่มีความหมายที่ลึกซึ้ง ทำให้มีความยุ่งยากที่จะใช้สื่อสารให้เข้าใจกันโดยทั่วไปได้ อย่างไรก็ตามได้มีผู้ให้ความหมายไว้ในแง่มุมต่างกัน ดังนี้ คือ

กุลจิตรา ภักคานนท์ (2531) ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง แกนหลักของการมองชีวิตการใช้้อย่างมีความสุข ซึ่งมีความหมายทั้งในแง่ของปัจเจกบุคคล และในแง่ของสังคมหมู่บ้านไม่ใช้ปัจเจกบุคคลในลักษณะของจิตนิยม แต่เป็นปัจเจกบุคคลที่เป็นเอกภาพกับสังคม หมู่บ้าน

ชลทิพย์ เอี่ยมสำอางค์ และวิศนี ศิลตระกูล (2533) สรุปว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรู้ ประสบการณ์ของประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งได้รับการศึกษาอบรม สั่งสม และถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ เป็นความรู้ ประสบการณ์ของตนเอง ซึ่งได้เรียนรู้จากการทำงาน จากธรรมชาติแวดล้อม สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่มีความค่าเสริมสร้างการผลิต

ธวัช ปุณโณธก (2533) ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง พื้นเพรากฐานของความรู้ของชาวบ้าน หรือความรอบรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้ และสั่งสมประสบการณ์สืบต่อกันมา ทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่ หรือความรู้สะสมประสบการณ์สืบต่อกันมา

ประเวศ วะสี (2534) ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสัมพันธ์ท้องถิ่นได้สะสม ถ่ายทอด ปรับปรุงสืบต่อกันมา ปรากฏเป็นความสามารถ วิธีการเครื่องมือ สามารถใช้ควบคุมสังคม แก้ไขปัญหา หรืออำนวยความสะดวกแก่บุคคล และท้องถิ่นโดยตลอดมา

อังกุล สมคะเนย์ (2535) ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง มวลความรู้และมวลประสบการณ์ของชาวบ้านที่ใช้ในการดำรงชีวิตให้เป็นสุข โดยได้รับการถ่ายทอดสั่งสมกันมาผ่านกระบวนการพัฒนาให้สอดคล้องกับกาลสมัย

สำเนียง สร้อยนาคพงษ์ (2535) ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดขึ้นที่นำไปใช้ในการแก้ปัญหา เป็นสติปัญญาเป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้าน ทั้งกว้างทั้งลึกที่ชาวบ้านคิดได้เอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่ แก้ไขปัญหาการดำรงชีวิตในท้องถิ่นได้อย่างสมสมัย

กรมวิชาการ (2539) ภูมิปัญญาท้องถิ่น (ภูมิปัญญาชาวบ้าน) หมายถึง ความรู้และประสบการณ์ทั้งหลายของชาวบ้านที่ใช้ในการแก้ปัญหา หรือดำเนินชีวิตที่ได้รับการถ่ายทอดและกลั่นกรองเป็นระยะเวลายาวนาน

กรมวิชาการ (2540) ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรู้และประสบการณ์ทั้งหลายของชาวบ้านที่ใช้ในการแก้ปัญหา หรือดำเนินชีวิต โดยได้รับการถ่ายทอดสั่งสมกันมา ผ่านกระบวนการพัฒนาให้เหมาะสมกับกาลสมัย

จากความหมายที่กล่าวอ้างมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาชาวบ้านเกิดจากการสั่งสม การเรียนรู้จากบรรพบุรุษในอดีต และได้ถ่ายทอดความรู้เหล่านั้นผ่านยังลูกหลานมาจนถึงปัจจุบัน ในลักษณะการเชื่อมโยงความรู้เหล่านั้น ในลักษณะเศรษฐกิจ อาชีพ วัฒนธรรม วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ ได้อย่างผสมกลมกลืน และมีคุณค่ายิ่งในการดำเนินชีวิตของคนเหล่านั้น

ประเวศ วะสี (2539) ภูมิปัญญาชาวบ้าน (tradition knowledge) หมายถึง ความรู้ดั้งเดิมที่เกิดจากการทดลองปฏิบัติจริงที่สะสมมาจากอดีตและถ่ายทอดกันมาเป็นเวลาช้านานเป็นพันเป็นหมื่นปี

2.6 ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นองค์ความรู้และประสบการณ์ของคนในแต่ละท้องถิ่นที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน ในท้องถิ่นและในประเทศเป็นอย่างยิ่ง ดังที่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 ได้มีพระราชดำรัส ตอนหนึ่งว่า ประชาชน : คือผู้รู้

“.....ประชาชนนั่นแหละ เขามีความรู้ เขาทำงานมาหลายชั่วคนแล้วเขาทำกันอย่างดี เขามีความเฉลียวฉลาด เขารู้ว่าตรงไหนควรทำกิจกรรมเขารู้ว่าที่ไหนควรเก็บรักษาไว้ แต่ที่เสียไปก็เพราะพวกไม่รู้เรื่อง ไม่ได้ทำมานานแล้วเลย ทำให้ลืมว่าชีวิตมันเป็นไปได้ โดยการทำกิจกรรมที่ถูกต้อง.....”

พระราชดำรัสที่ได้ัญเชิญมาข้างต้นนี้ สะท้อนทัศนะหนึ่งของการรับรู้ และความเข้าใจที่ยิ่งลึกซึ้งของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระองค์จึงเสด็จจากพระราชวังสุโขทัยบ้าน เพื่อเข้าไปเรียกค้นประสบการณ์ ภูมิปัญญา และความตระหนักรู้ตามธรรมชาติของประชาชนที่เกิดขึ้น เพื่อร่วมกันค้นหาวิธีการต่างๆ แล้วกำหนดโครงการพัฒนาขึ้นในชนบทเป็นจำนวนมาก ให้บทเรียนที่นำศึกษาจำนวนมากนับไม่ถ้วนบนหนทางที่นำไปสู่การเปิดโอกาสให้ทุกคนได้พัฒนาศักยภาพของตนเองอย่างเต็มขีดความสามารถ และทรงตระหนักดีว่า ทรัพยากรมนุษย์มีค่าที่มีอจวัดประมาณได้ เป็นรากฐานที่มั่นคง และแท้จริงของการพัฒนาบ้านเมือง และควรเป็นเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาประเทศด้วย (สุเมธ ตันติเวชกุล, 2536)

ประเวศ วะสี (2536) ได้กล่าวถึง ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่าเป็นฐานของวัฒนธรรม กล่าวคือ คนใดที่ดำรงความเป็นกลุ่มหรือชนชาติ หรือประเทศ มาเป็นเวลานาน ต้องมีภูมิปัญญาของกลุ่ม หรือของชนชาติหรือของประเทศ รวมเรียกกันว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) ภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ถูกสะสมขึ้นมาจากประสบการณ์ของชีวิต สังคม และในสภาพสิ่งแวดล้อมที่แตกต่างกัน ซึ่งมีลักษณะที่สำคัญ 3 ประการคือ (1) ความจำเพาะกับท้องถิ่น เนื่องจากภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ถูกสะสมขึ้นมาจากประสบการณ์ของชีวิต สังคม และในสภาพสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นหนึ่งๆ จึงมีความสอดคล้องกับท้องถิ่นมากกว่าภูมิปัญญาที่มาจากข้างนอก หากนำไปใช้กับท้องถิ่นอื่นที่แตกต่างกันอาจไม่ได้ หรือได้ไม่ดี (2) มีความเชื่อมโยง หรือบูรณาการระหว่างชีวิต สังคม และสิ่งแวดล้อม รวมทั้งรวมเอา เรื่องที่เกี่ยวกับทางกาย ใจ สังคม และธรรมชาติมาเชื่อมโยงโดยสร้างความสัมพันธ์ที่ถูกต้อง (3) ให้คนเคารพธรรมชาติของสิ่งที่เกิดขึ้น เพราะเชื่อว่าถ้าคนเคารพสิ่งใดจะไม่ทำลายสิ่งนั้น

สามารถ จันทร์สุรย์ (2536) ได้กล่าวถึงความสำคัญของภูมิปัญญาว่า ภูมิปัญญาเป็นเรื่องของการสืบทอดประสบการณ์จากอดีตถึงปัจจุบันที่เป็นไปอย่างต่อเนื่อง ไม่ขาดสาย เป็นลักษณะความสัมพันธ์ภายในโดยชาวบ้านเอง ทำให้สังคมชาวบ้านเป็นปึกแผ่น มั่นคง ไม่แตกสลาย การเข้าใจถึงภูมิปัญญาชาวบ้านจะทำให้เข้าใจวัฒนธรรมของชาวบ้าน และเข้าใจภาพรวมวัฒนธรรมของชาติได้

เสรี พงศ์พิศ (2536) กล่าวว่า ภูมิปัญญาไทย หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ วัฒนธรรมรากฐานของการพัฒนาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานที่มั่นคง และหาสิ่งอื่นมาทดแทนให้เหมาะสมไม่ใช่การพัฒนาที่ขาดจากฐานเดิม ของตนเอง ซึ่งจะทำให้โยกคลอนได้ง่าย การฟื้นฟูบูรณะภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยนำเข้าสู่ระบบการศึกษาเป็นการสร้างความสมบูรณ์ให้แก่ชนในชาติเป็นการพัฒนาอย่างได้สมดุล และยั่งยืน

จากความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นชีวิต และประสบการณ์ที่ชาวบ้านสั่งสมสืบทอดต่อกันมาจากอดีตสู่ปัจจุบันอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย และมีความเชื่อมโยงทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นเข้าด้วยกัน ทั้งด้านชีวิต เศรษฐกิจ สังคม และธรรมชาติ มีความสำคัญต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนได้อย่างผสมกลมกลืนในแต่ละยุคแต่ละสมัย ใช้แก้ปัญหาในการดำเนินชีวิต และประสบผลสำเร็จมาแล้วในอดีต ดังนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงมีความสำคัญในส่วนที่จะสร้างความผาสุก อยู่ดีกินดีให้กับคนในท้องถิ่น ในชุมชนและในประเทศ

2.7 ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ได้มีนักการศึกษา และหน่วยงานต่างๆ ได้กล่าวถึงประเภท กลุ่มหรือลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ทั้งที่เหมือนกันและแตกต่างกัน ดังนี้

รัตน์ บัวสนธ์ (2535) ได้แบ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นตามระบบความสัมพันธ์ได้ 3 ลักษณะคือ

1. ภูมิปัญญาที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ
2. ภูมิปัญญาที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับงาน
3. ภูมิปัญญาที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับการทำมาหากิน

ทัศนีย์ ทองไชย (2542) ได้แบ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นตามระบบความสัมพันธ์ได้ 3 กลุ่ม คือ

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับมนุษย์กับมนุษย์
2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ
3. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับมนุษย์กับประสบการณ์

อังกูล สมคะเนย์ (2535 กรมวิชาการ 2540, 2542) ได้แบ่งภูมิปัญญาออกเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่

กลุ่มที่ 1 ด้านคติ ความเชื่อ และหลักการปฏิบัติ ที่เป็นพื้นฐานขององค์ความรู้ที่เกิดจากการสังสมถ่ายทอดกันมา

คติ ความเชื่อ หมายถึง สิ่งต้องห้าม หรือห้ามไม่ให้กระทำ เพราะเป็นสิ่งที่ไม่เหมาะสม ไม่ดี ไม่ควรทำ ถ้าทำไปจะเป็นบาป เป็นคนชั่ว ซึ่งถือว่าเป็นการชะล่าหรือข้อห้าม เช่น เวลานอนไม่ให้หันศีรษะไปทางทิศตะวันตก เพราะเชื่อว่าที่ตายแล้วเท่านั้นจึงจะนอนหันศีรษะไปทางทิศตะวันตก คนกำลังตั้งครุฑห้ามนั่งขวางบันไดจะคลอลดลูกยาก เป็นต้น

คติ ความเชื่อ และหลักการปฏิบัติ ที่เป็นพื้นฐานขององค์ความรู้ที่ปรากฏให้เห็นได้ในปัจจุบัน ได้แก่ การประกอบพิธีกรรมต่างๆ ของแต่ละท้องถิ่น ปอเกิดแห่งความเชื่อต่างๆ ของคนในชุมชนเป็นผลสืบเนื่องมาจากความเป็นอยู่ของชุมชนในอดีต ดำรงชีวิตด้วยการปลูกพืช และเลี้ยงสัตว์ไว้กินเอง ความรู้สึกผูกพันกับธรรมชาติ จึงมีมากกว่าชีวิตความเป็นอยู่ในปัจจุบัน ประกอบกับความเชื่อทางศาสนาเข้ามามีอิทธิพลเกี่ยวข้องด้วย จึงก่อให้เกิดความเชื่อแบบผี พุทธ พราหมณ์เกิดขึ้น ซึ่งความเชื่อเหล่านี้จะผสมผสานอยู่ในทุกชุมชนแต่ความเชื่อเรื่องใดจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับพื้นฐาน และพัฒนาการของชุมชนแต่ละแห่งและแต่ละบุคคล ความเชื่อแบบดั้งเดิมนั้นเกิดขึ้นสืบทอด และมีพัฒนาการมานานอันเป็นผลจากการพึ่งพาธรรมชาติและการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน เป็นความเชื่อที่ให้คุณค่ากับธรรมชาติ และการให้ความเคารพแก่บรรพบุรุษในสิ่งที่บรรพบุรุษสั่งสมและถ่ายทอดไว้ให้ ดังจะเห็นได้ในชุมชนชนบทไทย ในทุกภูมิภาคของประเทศไทย จะมีคติ ความคิด ความเชื่อ และหลักการปฏิบัติที่มาจากพื้นฐานที่คล้ายกัน เช่น ชุมชนที่อยู่บนเขาจะบูชาผีป่า เทพารักษ์ ชุมชนที่อยู่ในที่ราบ จะบูชา พระภูมิเจ้าที่เป็นการให้ความเคารพพระแม่โพสพพระคุณของข้าว พระแม่ธรณี หรือพระคุณของแผ่นดิน ชุมชนที่อยู่ตามแม่น้ำ ริมทะเล จะมีความเชื่อเรื่องแม่ย่านาง บูชาพระแม่คงคา คือ พระคุณของแม่น้ำ จะเห็นว่า ถ้าคนเรามีความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งใด จะไม่ทำลายสิ่งนั้น ฉะนั้นคนในอดีตจึงไม่ทำลายธรรมชาติและไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม

บุคคลที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านในกลุ่มนี้ ที่นับว่าเป็นปราชญ์ชาวบ้านที่เชื่อมโยงกิจกรรมภูมิปัญญาด้านความคิด ความเชื่อ นำมาสู่การพัฒนาชีวิตและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เช่น

พระครูพิพิธประชานาถ หรือหลวงพ่อนาน สุทธิสีโล วัดสามัคคี บ้านท่าสว่าง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ผลงานคือ เป็นพระสงฆ์นักพัฒนา ผู้นำทางความคิดด้านธุรกิจชุมชน การประยุกต์ขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่นให้มีบทบาทรับใช้ชีวิตและชุมชน ใช้กิจกรรมทางธุรกิจชุมชน เช่น จัดตั้งสหกรณ์หมู่บ้าน กองทุนสวัสดิการเพื่อปลูกฝัง ฝึกอบรมคุณธรรม ความเสียสละ ชยัน ประหยัด ซื่อสัตย์ และอดทน

พ่ออาจารย์บัวศรี ศรีสูง บ้านดงเค็ง ตำบลท่าสองคอน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ผลงานคือ เป็นผู้นำทางความเชื่อ ศาสนา และพิธีกรรมของชาวบ้าน จากความเชื่อถือ ศรัทธาดังกล่าว ทำให้เกิดธุรกิจชุมชน ธนาคารโคกระบือ ธนาคารข้าว กลุ่มทอผ้า กลุ่มฉาบปูนกึ่ง และการพัฒนาแหล่งน้ำ

กลุ่มที่ 2 .. ศิลปะ วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณี

ศิลปะ วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นแบบแผนของการดำเนินชีวิตที่ปฏิบัติสืบทอดกันมา เป็นตัวชี้ที่สำคัญต่อการแสดงออกถึงภูมิปัญญาของชุมชนต่อการดำเนินชีวิตที่มีท่านผู้รู้หลายๆ ท่านได้ให้ความหมายของคำว่า ศิลปะ ศิลปกรรมพื้นบ้าน ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมและประเพณี ไว้ ดังนี้

ศิลปะ หมายถึง สิ่งที่แสดงถึงวัฒนธรรมของชาติหนึ่งๆ ในลักษณะของการดำเนินชีวิตความเป็นอยู่ ประวัติศาสตร์ความเป็นมา วรรณคดี จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม ฯลฯ (สมชัย ใจดี และยรรยง ศรีวิริยาภรณ์, 2526 อ้างถึงในอังกุล สมคะเนย์, 2535)

วิโรจน์ ศรีสุโร (2530 อ้างถึงใน อังกุล สมคะเนย์, 2535) ได้ให้ความหมายศิลปกรรมพื้นบ้านไว้ว่า หมายถึง ผลงานสำเร็จของชาวบ้านที่มีคุณค่าทางศิลปพอสมควรบ่งบอกถึงความเฉลียวฉลาด ของคนกลุ่มหนึ่งหรือชาวบ้านที่สามารถแก้ปัญหาธรรมดาๆ ให้ดูดี มีลักษณะสมบูรณ์ สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุ สามารถจำแนกเป็นประเภทต่างๆ ได้ดังนี้

1. งานถัก สาน ทอ เช่น การสานชะวียง การทอผ้าไหมของชาวอีสาน การถักเสื่อด้วยไหมพรม ฯลฯ
2. งานจักสาน เช่น การจักสานไซดักปลา การสานตะกร้า สุ่ม ไชของจังหวัดนครสวรรค์
3. เครื่องปั้นดินเผา เช่น การปั้นพระพุทธรูปจำลอง การปั้นโถงมังกรของจังหวัดราชบุรี
4. งานแกะสลัก เช่น การแกะสลักหินอ่อน การแกะสลักไม้เป็นรูปต่างๆ ฯลฯ
5. งานโลหะ เช่น การตีเหล็กทำมีด เคียว จอบ เสียม การหล่อแบบพิมพ์ต่างๆ ฯลฯ
6. งานก่อสร้าง เช่น การสร้างบ้านเรือน วัด โบสถ์ วิหาร อาคารสาธารณะ ฯลฯ
7. งานภาพเขียน เช่น ภาพเขียนบนฝาผนังโบสถ์ กำแพงวัด โบราณสถานต่างๆ ฯลฯ

ทัศนีย์ ทองไชย (2542) ได้ให้ความหมาย ขนบธรรมเนียมประเพณีไว้ว่า หมายถึง วัฒนธรรมประเพณีที่คนในท้องถิ่นถือปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นประจำ เช่น การแห่เทียนพรรษาที่จังหวัดอุบลราชธานี ประเพณีการเผาศพ พิธีแหกนาของชาวอีสาน การทำบุญเนื่องในวันสำคัญต่างๆ

พระยาอนุมานราชธน (2516) ได้กล่าวถึง ความหมายของวัฒนธรรมไว้ว่า วัฒนธรรม หมายถึง วิถี หรือการดำเนินแห่งชีวิตของชุมชนหมู่หนึ่ง ซึ่งอยู่รวมกันในที่หนึ่ง หรือประเทศหนึ่ง โดยเฉพาะ และเป็นสิ่งที่ทำให้กายใจเราในสวนรวม คือ ประเทศชาติมีความเจริญอยู่ดีกินดี

วัฒนธรรมของชาวไทยแห่งประเทศไทย คือ วิถีชีวิตของไทยในลักษณะที่รวมกัน ณ ที่หนึ่ง ถ้าแยกย่อยจากประเทศก็จะเป็นท้องถิ่น

ความหมายของประเพณี พระยาอนุมานราชธน (2516) ได้กล่าวไว้ว่า หมายถึง ความประพฤติที่ชนหมู่หนึ่งในที่แห่งหนึ่งถือเป็นแบบแผนกันมาอย่างเดียวกันและสืบต่อมานาน

ปรีชา พิณทอง (2534) ได้ให้ความหมายของประเพณีไว้ว่า ประเพณี หมายถึง ระเบียบแบบแผนของธรรมเนียมอันดีงาม ที่นักปราชญ์แต่ละประเทศ หรือแต่ละถิ่นได้บัญญัติแต่งตั้งไว้สำหรับประชาชนได้ประพฤติปฏิบัติตาม จนเป็นสถาบันแล้วยึดถือปฏิบัติสืบๆ กันมา

ประเพณีเป็นลักษณะหนึ่งที่ยกถึงความประพฤติของคนในชุมชนหนึ่งๆ ถือเป็นแบบแผนปฏิบัติสืบต่อกันมานาน และเป็นที่ยอมรับของคนในกลุ่มนั้นๆ ซึ่งสามารถจัดแบ่งเป็นประเภทต่างๆ ได้ดังนี้

1. จารีตประเพณีจะเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับศีลธรรมและสวัสดิภาพของคนส่วนรวมมีการบังคับให้ทำ
2. ขนบประเพณีจะมีลักษณะเป็นแบบแผนทั้งโดยตรงและโดยอ้อม คือ มีระเบียบกฎเกณฑ์กำหนดไว้ชัดเจน และโดยการบอกเล่าสืบต่อกันมาเช่น ประเพณีผูกเสี่ยวที่จังหวัดขอนแก่น
3. ธรรมเนียมประเพณีจะเป็นเรื่องธรรมดาๆ เป็นสิ่งปฏิบัติกันมาจนเกิดความเคยชิน ประเพณีที่สำคัญที่คนทั่วไปรู้จัก และถือปฏิบัติกันมา ได้แก่

1. ประเพณีที่ทำกันโดยทั่วไป เช่น สงกรานต์ ลอยกระทง แต่งงาน บวชนาค เป็นต้น
2. ประเพณีเกี่ยวกับศาสนา เช่น การบวช เข้าพรรษา ออกพรรษา การสวดมนต์ ทอดกฐิน ทอดผ้าป่า
3. ประเพณีสำหรับตัวบุคคล ได้แก่ การทำบุญวันเกิด โยนผมไฟ โยนजूของภาคกลาง
4. พิธีเบ็ดเตล็ดเฉพาะท้องถิ่น เช่น พิธีแห่นางแมวเพื่อขอฝนของชาวอีสาน การฟ้อนเล็บของชาวเหนือ

จากความหมาย ตัวอย่างและแหล่งกิจกรรมที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่กล่าวมา พอสรุปได้ว่า ศิลปวัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณี หมายถึง ผลงานหรือกิจกรรมที่เกิดจากความคิดของชาวบ้านที่แสดงให้เห็นถึงคุณค่าแห่งการดำรงชีวิต วิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อๆ กันมา เฉพาะกลุ่มชนหรือท้องถิ่นนั้นๆ ซึ่งเป็นการแสดงถึงความองอาจ ความเป็นระเบียบเรียบร้อยของกลุ่มชนหรือท้องถิ่นนั้นๆ

กลุ่มที่ 3 ด้านการประกอบอาชีพในท้องถิ่น

การประกอบอาชีพในท้องถิ่น หมายถึง การทำมาหากินของคนในท้องถิ่น เพื่อการดำรงชีพในชีวิตประจำวัน

ในอดีตวิถีชีวิตของคนไทยมีความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย อาศัยธรรมชาติ มีการประกอบอาชีพหลัก คือ การเพาะปลูก ทำไร่ ทำนา ทำสวน และเลี้ยงสัตว์ จะกระทำเพื่อให้มีไว้กินอย่างเพียงพอในครอบครัว ปลูกพืชสมุนไพรไว้รักษาเวลาเจ็บป่วย มีการประกอบอาชีพเสริม เช่น การจักสาน การถัก ทอ เพื่อใช้ประโยชน์ในครัวเรือน ชีวิตความเป็นอยู่จึงเรียบง่าย มีความสุขอยู่กับธรรมชาติ มีศาสนาพุทธคอยสอนให้คนรู้จักพอใจในสิ่งที่ตนมี พอดีในสิ่งที่ตนได้ ให้รู้จักสันโดษ ต่อมาวิถีชีวิตของคนไทยได้เปลี่ยนไปตามกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคม กล่าวคือ สังคมไทยได้เปลี่ยนจากสังคมเกษตรกรรมมาเป็นสังคมอุตสาหกรรม ประกอบอาชีพเพื่อป้อนโรงงาน มีการทำลายธรรมชาติ ตัดไม้ทำลายป่า ใช้วิทยาศาสตร์ ยาฆ่าแมลง ใช้เครื่องมือ เครื่องใช้ที่มีขนาดใหญ่ คนที่เป็นเจ้าของพื้นที่เดิมขายที่ดินให้กับนายทุน ละทิ้งบ้านเกิดเดินทางเข้าสู่โรงงานในเมืองหลวง หรือเมืองอุตสาหกรรมเพื่อขายแรงงานแลกกับเงินตรา เพื่อนำมาซื้อสินค้าอุปโภค บริโภค และอำนวยความสะดวกความสะดวกสบายต่างๆ ไม่มีคนดูแลรักษาธรรมชาติ ความสมดุลของธรรมชาติจึงถูกทำลายไป และกลายเป็นยุคข้อมูลข่าวสาร ซึ่งเป็นอยู่ในปัจจุบัน คนที่มีข้อมูลข่าวสารมากจะเป็นผู้ที่มีโอกาสปรับตัวอยู่ในสังคมได้ดี แต่คนส่วนใหญ่ของประเทศไทยเป็นชาวชนบท ไม่สามารถปรับตัวทันการเปลี่ยนแปลงของสังคมได้ จึงเกิดความล้มเหลวทางเศรษฐกิจ ความล้มละลาย ทางสังคม และวัฒนธรรมก็จะตามมาด้วย (อังกูล สมคะเนย์, 2535)

สืบเนื่องจากกระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและตลอดเวลา จึงมีคนอีกกลุ่มหนึ่งที่นำเอาบทเรียนที่ผ่านมา มาปรับปรุงแก้ไขสู่วิถีชีวิตการพึ่งพาตนเอง และพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันในชุมชน จึงเริ่มฟื้นฟูทรัพยากรในท้องถิ่นที่สูญเสียไปให้กลับคืนสู่สภาพที่มีความอุดมสมบูรณ์ ปรับวิถีการดำเนินชีวิตจากการถูกครอบงำของสังคมภายนอก สู่การทำเกษตรที่อาศัยความสมดุลทางธรรมชาติ บุคคลกลุ่มนี้สามารถเอาชนะความล้มเหลวทางเศรษฐกิจ ความล้มละลายทางสังคม และความเสื่อมด้านวัฒนธรรมได้อย่างภาคภูมิใจ ด้วยกำลังกาย กำลังใจ กำลังสติปัญญา และจากการสั่งสมประสบการณ์ การผสมผสานระหว่างแนวคิดในระบบเกษตรแบบดั้งเดิมกับแบบใหม่ จนมีความผสมกลมกลืนได้อย่างเหมาะสม สามารถยืนหยัดอยู่ได้ด้วยพึ่งพาตนเอง บุคคลเหล่านี้ เป็นภูมิปัญญาของชาวบ้าน และของแผ่นดินที่สมควรได้รับการยกย่องและนำแนวความคิดความรู้และประสบการณ์ไปถ่ายทอด และเผยแพร่ต่อไป ดังเช่น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ซึ่งได้รับยกย่องว่าเป็นภูมิปัญญาของแผ่นดินไทย พระองค์ทรงแปรพระราชฐานไปยังภูมิภาคต่างๆ เพื่อศึกษาข้อมูล อย่างเป็นขั้นตอนในแต่ละพื้นที่

ทรงใช้เวลาครั้งละนานๆ ในการพูดคุยกับประชาชน เพราะทรงเห็นว่า ความตระหนักรู้ในธรรมชาติ ซึ่งเกิดจากประสบการณ์ในการดำรงชีวิตที่สืบสานต่อเนื่องกันมาของชาวบ้านนั้นเป็นสิ่งมีค่า เป็นสิ่งที่เรียนรู้ได้ไม่มีวันหมดสิ้น โครงการบางอย่างเริ่มที่วัด บางที่เริ่มจากครู บางที่เริ่มจากชาวบ้าน คนใดคนหนึ่ง และทรงมีพระราชดำรัสว่า “.....การพัฒนานั้น จะต้องเป็นไปตามภูมิประเทศทาง ภูมิศาสตร์ และภูมิประเทศทางสังคมวิทยา ไปด้วยพร้อมๆ กัน ภูมิประเทศทางสังคมวิทยา คือนิสัยใจคอของคน....” แนวพระราชดำริ และพระราชดำรัสทุกบททุกตอนล้วนเป็นองค์ความรู้ เป็นประสบการณ์และเป็นศักยภาพของภูมิปัญญาของแผ่นดิน ที่ใช้ในการแก้ปัญหาในการดำรงชีวิต ของชนในชาติได้อย่างสมสมัย สมควรที่ปวงชนชาวไทยจะน้อมรับมาผสมผสานกับแนวคิดเดิมที่มีอยู่ เพื่อให้ชุมชนเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ต่อไป (สุนทร ดันติเวชกุล, 2536)

กลุ่มที่ 4 ด้านแนวคิด หลักปฏิบัติ และเทคโนโลยีพื้นบ้าน

แนวคิด หลักปฏิบัติ และเทคโนโลยีพื้นบ้าน ที่ชาวบ้านนำมาดัดแปลงใช้ในชุมชนอย่างเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและความเป็นอยู่ เนื่องจาก วิถีชีวิตของคนในชนบทได้เปลี่ยนแปลงไปตามการเปลี่ยนแปลงของกระแสสังคม การทำเกษตรแบบดั้งเดิม ไม่สามารถอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุขเพราะขาดเงินในการซื้อสิ่งอำนวยความสะดวก เครื่องมือ เครื่องใช้ที่ทันสมัย จึงได้มีการนำแนวความรู้ ความคิด แนวปฏิบัติ และเทคโนโลยีพื้นบ้านที่เคยปฏิบัติอยู่เดิมนำมาผสมผสานกับความรู้ ความคิด แนวปฏิบัติ และเทคโนโลยีสมัยใหม่เพื่อนำมาใช้ในการเพิ่มผลผลิต หรือในการประกอบกิจกรรมในชีวิตประจำวันของครอบครัวหรือชุมชน เพื่อพัฒนาครอบครัว ชุมชน และสังคมให้อยู่ได้อย่างมีความสุข และเหมาะสมกับกาลสมัย ดังมีผู้มีภูมิปัญญา เช่น

1. การสร้างครกกระเดื่องหรือครกมอ โดยใช้แรงหมุนจากมอเตอร์แทนแรงคนในการผลิตข้าวซ้อมมือไว้รับประทานในครอบครัว หรือจำหน่ายของศูนย์หัตถกรรมพื้นบ้าน อำเภอบ้านฝาง จังหวัดขอนแก่น (ทอง ระยอง, 2542)

2. การผลิตเครื่องนวดข้าว 101 แบบประหยัด ใช้เท้าเหยียบหรือใช้มอเตอร์ไฟฟ้าด้วยราคาเพียง 2,000 บาทช่วยทุ่นแรง ทุ่นเวลาได้มาก เครื่องนวดข้าวนี้คิดโดยอาจารย์วินิช ไสระศรี วิทยาลัยร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด

3. การสร้างถังเก็บน้ำไว้ในที่สูงแล้วปล่อยให้ประชาชนใช้ในการอุปโภค บริโภค ดังจะเห็นได้ทั่วไปในหมู่บ้านชนบททั่วไป

จากการแบ่งกลุ่ม ประเภท และลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่หน่วยงานและนักการศึกษา ได้กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นสามารถแบ่งตามลักษณะที่คนในท้องถิ่นหรือชุมชน ได้คิดหรือได้รับการถ่ายทอดและถือปฏิบัติสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษ จนถึงปัจจุบัน แบ่งได้ 4 ลักษณะคือ

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านคติ ความคิด ความเชื่อ และหลักการปฏิบัติจะมีการประพฤติ และปฏิบัติตามแต่ละคน แต่ละชุมชน เช่น ด้านความเชื่อของชาวนา ก่อนลงทำนาจะต้องเลี้ยงผีตา แสก หรือผีไร่ ผีนา เพราะเชื่อว่า ถ้าผีไร่ ผีนา ได้รับของที่เจ้าของนามาให้จะทำให้การทำนาในปีนั้น ได้ข้าวดีมีผลผลิตสูง เจ้าของนาทุกแปลงจะต้องทำ เป็นต้น
2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านความรู้สึก นึกคิด ในการสร้างสรรค์แบบแผนของการดำเนิน ชีวิต เป็นภูมิปัญญาที่ปรากฏออกมาในด้าน การวาดภาพ ศิลปะ วัฒนธรรม จิตรกรรม สถาปัตยกรรม การแสดงการเล่นพื้นบ้าน เช่น หมอลำกลอนของชาวขอนแก่น การแสดงผีตา โชนของจังหวัดเลย จิตรกรรมฝาผนังที่ผาแต้ม ที่จังหวัดอุบลราชธานี เป็นต้น
3. ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกิดจากการปฏิบัติของคนในการประกอบอาชีพ เป็นภูมิปัญญาที่ ปรากฏออกมาในรูปการทำมาหากินของคนในชุมชน ซึ่งเป็นการผสมผสานความรู้ แนวคิดจากการ ประกอบอาชีพแบบดั้งเดิม กับแบบใหม่เข้าด้วยกันอย่างผสมกลมกลืนและใช้เป็นแนวทาง ประกอบอาชีพหลักเพื่อให้ชุมชนเข้มแข็ง เช่น การทำเกษตรแบบผสมผสาน การเกษตรแบบพอ เพียง และเกษตรทฤษฎีใหม่ เป็นต้น

2.8 วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

ประเวศ วะสี (2536) ภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นพื้นฐานและมรดกทางวัฒนธรรม ซึ่งสะสม ขึ้นมาจากประสบการณ์ของชีวิต สังคม และในสภาพสิ่งแวดล้อมที่แตกต่างกัน มีการถ่ายทอดจาก คนรุ่นเก่าสู่คนรุ่นใหม่จากช่างฝีมือในหมู่บ้านสู่ลูกหลานและเพื่อนบ้านที่สนิทสนมกันและทำสืบ ต่อกันมาอย่างไม่ขาดสาย

สามารถ จันทร์สุรย์ (2536) ได้กล่าวถึง วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า วิธีการถ่าย โยทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นจะออกมาในรูปของการบันเทิงที่สอดแทรกในกระบวนการและเนื้อหาหรือ คำร้อง เช่น ในคำร้องของลิเก ลำตัดของภาคกลาง โนรา หนังตะลุงของภาคใต้ หนังประโมทัย (หนังตะลุงอีสาน) กลอนลำ คำผญา คำสอยของชาวอีสาน คำขอ ของภาคเหนือ เป็นต้นคำร้องเล่า นี้จะกล่าวถึงประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ขนบธรรมเนียม ประเพณีของท้องถิ่น คติธรรม คำสอนของ ศาสนา การเมืองการปกครอง การประกอบอาชีพ การรักษาโรคพื้นบ้าน รวมทั้ง การปฏิบัติตาม จารีตประเพณีของท้องถิ่นต่างๆ ชาวบ้านทุกหมู่เหล่าได้ใช้สติปัญญาของตนสั่งสมความรู้ประสบ การณ์เพื่อการดำรงชีพมาโดยตลอด และถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ตลอดมาด้วย วิธีการต่างๆ ที่แตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่นทั้งทางตรง และทางอ้อม โดย อาศัยศรัทธาทางศาสนา ความเชื่อถือในผีสิ่งต่างๆ รวมทั้ง ความเชื่อเกี่ยวกับบรรพบุรุษเป็นพื้น ฐาน ในการถ่ายทอดความรู้ การเรียนรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาได้สืบทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน จำแนก ได้ดังนี้

การถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่เด็ก

เด็กโดยทั่วไปมีความสนใจในช่วงเวลาสั้นๆ ในสิ่งที่ใกล้ตัว ซึ่งแตกต่างจากผู้ใหญ่ กิจกรรมการถ่ายทอดต้องง่ายไม่ซับซ้อนสนุกสนานและดึงดูดใจ เช่น การละเล่น การเล่านิทาน การลองทำ (ตามตัวอย่าง" การเล่นปริศนาคำทาย เป็นต้น วิธีการเหล่านี้ เป็นการสร้างเสริมนิสัย และบุคลิกภาพที่สังคมปรารถนา ซึ่งส่วนใหญ่มุ่งเน้นจริยธรรมที่เป็นสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ

การถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่ผู้ใหญ่

ผู้ใหญ่ถือว่าเป็นผู้ที่ผ่านประสบการณ์ต่างๆ มาพอสมควรแล้วและเป็นวัยทำงานวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาจึงทำได้หลายแบบ เช่น วิธีบอกเล่าโดยตรงหรือบอกเล่าโดยผ่านพิธีสู่ขวัญ พิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมตามขนบธรรมเนียม ประเพณีของท้องถิ่นต่างๆ ดังจะเห็นได้โดยทั่วไปในพิธีแต่งงานของทุกท้องถิ่น จะมีขั้นตอนมีคำสอนที่ผู้ใหญ่สอนคู่บ่าวสาวอยู่ทุกครั้ง รวมทั้ง การประกอบอาชีพตามอย่างบรรพบุรุษก็มีการถ่ายทอด เชื่อมโยงประสบการณ์มาโดยตลอด

ในปัจจุบันในยุคที่การสื่อสาร การคมนาคม เทคโนโลยีมีความเจริญก้าวหน้า ทันสมัยและรวดเร็ว จึงมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาผ่านทางสื่อสารมวลชนทุกสาขา ไม่ว่าจะเป็นหนังสือ เอกสาร สิ่งพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์และอื่นๆ จนทำให้เกิดการเลือกรับ หรือไม่รับ การถ่ายทอดด้วยรูปแบบที่หลากหลายนี้จะทำให้เกิดความสะดอกต่อผู้บริโภคมากขึ้น

กิตติพิศ ศิริสูตร (2539) ได้กล่าวไว้ว่า การถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านแบ่งได้สองลักษณะใหญ่ๆ คือ การถ่ายทอดเป็นลายลักษณ์อักษร และการถ่ายทอดไม่เป็นลายลักษณ์อักษร และวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านในโรงเรียนมีหลายวิธีด้วยกัน คือ

1. การถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นให้กับครูผู้สอน
2. การถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นให้กับนักเรียน
3. การถ่ายทอดโดยให้คำปรึกษา เสนอแนะ แนะนำ ให้กับครูผู้สอน
4. การให้ความร่วมมือของปราชญ์ชาวบ้านร่วมกับครูผู้สอนถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้เรียน

จากวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นที่นักการศึกษากล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นกระทำได้หลายลักษณะขึ้นอยู่กับความสนใจความต้องการของผู้รับ และประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่จะนำมาถ่ายทอด ถ้าผู้รับเป็นเด็กประเภทของภูมิปัญญาควรเป็นคติ ความเชื่อ หรือขนบธรรมเนียม ประเพณีและกิจกรรมที่ภูมิปัญญาท้องถิ่นใช้ในการประกอบอาชีพต่างๆ ที่นักเรียนสัมผัสในชีวิตประจำวัน การถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่ผู้ใหญ่ควรเป็นเรื่องเกี่ยวกับการทำมาหากิน และการประกอบอาชีพที่เป็นหลักการ และแนวทางปฏิบัติ

2.9 ความหมายของวัฒนธรรม

"วัฒนธรรม" (มีความหมาย รากศัพท์มาจากภาษาบาลีและสันสกฤต) เพราะคำว่า "วัฒนธรรม" มาจากคำบาลี " วฒ ฒน" ซึ่งแปลว่า เจริญงอกงาม คำว่า "ธรรม" มาจากภาษาสันสกฤตว่า "ธรรม" หมายถึง ความดี วัฒนธรรมความหมายตามพระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ หมายถึง ลักษณะของความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบ ความกลมเกลียว ความมีศีลธรรมจรรยาอันดีงามขึ้นไม่ใช่เพียงแต่รับมรดกกันมา แต่จะต้องรักษาของเดิมที่ดี แก้ไขดัดแปลงของเดิมที่ควรแก้ หรือดัดแปลงวางมาตรฐานความดี ความงามขึ้นมาใหม่ แล้วส่งเสริมให้เป็นลักษณะที่ดีประจำชาติ สืบต่อไปจนถึงอนุชนรุ่นหลัง

ความหมายโดยทั่วไป หมายถึง สิ่งที่ทำให้จิตใจ กาย วาจา ของคนเจริญงอกงามมีจิตใจสูง ดีขึ้นๆ หรือวิถีทางในการดำเนินชีวิตแห่งชุมชน ชุมชนใดชุมชนหนึ่ง กลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือประเทศใดประเทศหนึ่งให้มีระเบียบแบบแผนที่ดีงามจนกลายเป็นขนบธรรมเนียมประเพณี มุ่งเห็นถึงวัฒนธรรมอันดีงาม ตลอดทั้งประวัติศาสตร์ วรรณคดี ศิลปะ กิริยา มารยาท ศีลธรรมจรรยา ซึ่งเป็นบ่อเกิดของความเจริญงอกงามของคนส่วนรวมและประเทศชาติ

"วัฒนธรรม" เป็นคำที่ทุกคนฟังแล้วรู้จัก เข้าใจกันเพียงพื้นฐาน ได้แก่ การที่มนุษย์รู้จักพูด ภาษาเขียนหนังสือ สร้างศิลปะต่างๆ ทำเครื่องมือ เครื่องใช้ นับถือศาสนา รู้จักการดำเนินชีวิตและความเป็นอยู่ประจำวันของตนให้ดีงาม และเจริญยิ่งขึ้น เรียกว่า "คนมีวัฒนธรรม" มนุษย์กับสัตว์แตกต่างกันตรงที่มนุษย์มีวัฒนธรรม แต่สัตว์ไม่มี เราจึงน่าจะภูมิใจในความเป็นมนุษย์ หากแต่คนในโลกนี้มีอยู่หลายกลุ่ม หลายเชื้อชาติ แตกต่างกันทั้งผิวพรรณ รูปร่างหน้าตา ความเป็นอยู่ สภาพภูมิประเทศ ดินฟ้าอากาศ ฉะนั้นย่อมเป็นความจริงที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ว่า คนต่างกลุ่ม ต่างเชื้อชาติ ต่างที่อยู่อาศัยกันย่อมมีวัฒนธรรมที่ไม่เหมือนกัน เช่น วัฒนธรรมตะวันตกก็เป็นแบบหนึ่ง ตะวันออกก็เป็นแบบหนึ่ง และแต่ละกลุ่มแต่ละประเทศก็แตกต่างกันออกไป โดยมีเอกลักษณ์เฉพาะที่เป็นของตนเอง

2.10 ประเภทของวัฒนธรรม

เมื่อพิจารณาวัฒนธรรมในสังคมเราอาจจะแบ่งออกได้ เป็น 2 ลักษณะ คือ

1. วัฒนธรรมในลักษณะที่เป็นสัญลักษณ์และจับต้องไม่ได้ เช่น ภาษาพูด ระบบ ความเชื่อ กิริยามารยาท ขนบธรรมเนียมประเพณี
2. วัฒนธรรมทางด้านวัตถุ เช่น อาคารบ้านเรือน วัด และศิลปกรรม ประติมากรรมต่างๆ ตลอดจนเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ซึ่งใช้เป็นประจำทุกวัน

วัฒนธรรมทั้งสองลักษณะที่กล่าวมานี้ จะทำให้เราสามารถพิจารณาวัฒนธรรมทั้งหมด ได้ครบถ้วน อย่างไม่ขาดตกบกพร่อง วัฒนธรรมทั้งหมดก็คือ สิ่งที่ครอบงำชีวิตมนุษย์ ทั้งในชีวิตประจำวัน และทั้งในโอกาสพิเศษที่มนุษย์เราจำเป็นจะต้องใช้ชีวิตผิดแปลกไปจากวันธรรมดา การแบ่งในลักษณะที่ว่าเป็นการแบ่งเพื่อความสะดวกในการพิจารณาวัฒนธรรมเท่านั้น

2.10.1 วัฒนธรรมในลักษณะขนบธรรมเนียมประเพณีและความเชื่อ

1. ขนบธรรมเนียมประเพณี

การที่มนุษย์อยู่ด้วยกันย่อมจะต้องมีข้อตกลงกัน ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปเกี่ยวกับพฤติกรรมที่ควรปฏิบัติและไม่ควรปฏิบัตินี้ เรียกว่า ขนบธรรมเนียมประเพณี หรือธรรมเนียมหรือประเพณี ขนบธรรมเนียมประเพณีก็คือ แนวปฏิบัติที่ยึดถือกันมาในสังคมโดยคนรุ่นหลัง เรียนรู้จากคนรุ่นก่อนแล้วยึดถือปฏิบัติต่อๆ กันมาเรื่อยๆ อาจมีการปรับปรุงแก้ไขบ้าง แต่การเปลี่ยนแปลงก็เป็นไปอย่างช้าๆ ใช้เวลาเป็นปีๆ การประพฤติปฏิบัติตามธรรมเนียมนี้มีทั้งการประพฤติปฏิบัติในระดับบุคคลต่างคนต่างทำ แต่แต่ละคนก็ยังปฏิบัติเหมือนกัน เช่น การถอดรองเท้าก่อนเข้าบ้าน และการประพฤติปฏิบัติในระดับสังคม คือ การร่วมทำกิจกรรมพร้อมๆ กันในลักษณะพิธีกรรมเป็นการจัดงานประเพณี เช่น ประเพณี ทอดกฐิน ทอดผ้าป่า ประเพณีแห่นางแมว ประเพณี บุญพระเวส เป็นต้น

นอกจากขนบธรรมเนียมประเพณีที่เป็นพิธีกรรม และยึดถือปฏิบัติในเวลาว่างพิเศษแล้ว ก็ยังมีขนบธรรมเนียม ประเพณี ที่เป็นส่วนประกอบอาชีพประจำวัน เช่น คนไทยกินข้าว คนฝรั่งกินขนมปัง หรือคนไทยไหว้เมื่อพบกัน แต่คนฝรั่งใช้วิธีจับมือ หรือแม้แต่กิจกรรมที่เกี่ยวกับการดำรงชีวิตอยู่ของเรา เป็นต้นว่า ลักษณะการสร้างบ้านเรือน ลักษณะการใช้ ภาชนะและลักษณะของภาชนะที่ใช้ประจำวัน รวมถึงลักษณะการแต่งกาย และกิจกรรมยาทของคนในสังคมด้วย เท่าที่กล่าวมานี้จะเห็นว่า วัฒนธรรมนั้น รวมสิ่งต่างๆ รอบตัวเราแทบทุกสิ่ง

2. ความเชื่อ

เมื่อกล่าวถึงวัฒนธรรมในลักษณะความเชื่อนี้ หมายถึง ความเชื่อทางศาสนา หรือความเชื่อในสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์สังคมทุกสังคม มีความเชื่อในสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ไม่รูปแบบใดก็รูปแบบหนึ่ง คำว่า ศาสนาที่ใช้ในที่นี้ หมายถึงความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ถึงแม้ว่า คำสอนในสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะไม่ได้เป็นคำสอนของศาสนา ความเชื่อในภูตผีปีศาจก็รวมเรียก เป็นศาสนา เพราะเป็นความเชื่อในสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ เช่น พระภูมิเจ้าที่ ผี ปูตา เจ้าเข้าทรง

ส่วนประกอบของศาสนา และความเชื่อที่สำคัญมี 3 ส่วน ส่วนแรกคือ ความเชื่อในปรมัตถ์ เป็นความจริงสุดยอดที่ไม่มีสิ่งใดมาลบล้างได้ ในกรณีของพุทธศาสนา หมายถึง คำสอนของพระพุทธเจ้า ศาสนาอิสลาม หมายถึง คำสอนของพระอัลล้าห์ ส่วนที่สอง คือ ส่วนพิธีกรรม เมื่อมีความเชื่อซึ่งเป็นภาคทฤษฎีก็มีพิธีกรรมเป็นภาคปฏิบัติ พิธีกรรมทางศาสนานี้ อาจเป็นสิ่งเดียวกับขนบธรรมเนียมประเพณี ซึ่งสมาชิกของสังคมยึดถือ สืบเนื่องกันมา หมายความว่า ในสังคมนั้น ศาสนามีบทบาทในสังคมมาก และคนในสังคมเดียวกันมีความเชื่อในศาสนาเดียวกัน ส่วนที่สามคือ ผู้ประกอบพิธีกรรม หมายถึง พระสงฆ์ในศาสนาพุทธและคริสต์ โตีะ ครู ในศาสนาอิสลาม พราหมณ์ในศาสนาฮินดู และคนทรงหรือหมอผีในสังคมที่เชื่อในผีบางเทวดา โปรดสังเกตว่า ผู้ประกอบพิธีกรรมนี้ไม่ใช่ศาสดาผู้สอนปรัชญาของศาสนานั้นๆ

2.10.2 วัฒนธรรมในลักษณะสิ่งประดิษฐ์และสถาปัตยกรรม

มนุษย์อาศัยอยู่กับธรรมชาติ ธรรมชาติย่อมมีส่วนในการกำหนดวัฒนธรรม วัฒนธรรมประเภทวัตถุ เป็นส่วนที่ถูกกำหนด โดยธรรมชาติมากที่สุด ทั้งนี้ เพราะเครื่องมือ เครื่องใช้ที่มนุษย์เราคิดประดิษฐ์ขึ้นมาย่อมเป็นสิ่งที่ใช้วัสดุที่มีอยู่ในภูมิภาคนั้น ฝรั่งเศสมาเมืองไทยและแปลกใจมากที่คนไทยรู้จักใช้ไม้ไผ่ ทำประโยชน์มากมาย นอกจากจะใช้ทำกระบอกรอข้าวหลาม สร้างบ้าน ทำนัง รัน ทำครุสีน้ำ คนไทยบนภูเขา หรือในป่ายังรู้จักใช้กระบอกรอไม้ไผ่ ทำเป็นท่อน้ำเอาน้ำจากน้ำตกมาใช้ถึงบ้านได้ การที่ฝรั่งแปลกใจก็เพราะเมืองฝรั่งไม่มีไม้ไผ่ การใช้ประโยชน์จากไม้ไผ่ก็ทำได้เฉพาะภูมิภาคที่มีต้นไม้ไผ่เท่านั้น

1. วัฒนธรรมที่ค้นพบสมัยก่อนประวัติศาสตร์

เนื่องจากความเชื่อว่าสังคมมนุษย์วิวัฒนาการมาจากสังคมแบบพื้นฐานมาเป็นสังคมที่เจริญก้าวหน้าขึ้นเรื่อยๆ จึงมีผู้สนใจที่จะศึกษาเกี่ยวกับสังคมสมัยก่อนประวัติศาสตร์ จากการศึกษาโดยวิธีขุดค้นสิ่งที่ฝังอยู่ในดินและยังเหลือร่องรอยให้เห็น สรุปได้ว่า สังคมมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ คงจะมีหลายรูปแบบ แต่ละรูปแบบสะท้อนให้เห็น การวิวัฒนาการหรือการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมในขั้นตอนที่แตกต่างกัน การพิจารณาสังคมมนุษย์ตามรูปแบบการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม อาจแบ่งเป็นสังคมยุคต่างๆ ดังนี้

1.1 ยุคหินเก่า คือ ยุคสมัยที่เริ่มมีสังคมมนุษย์ จนถึงสมัยหนึ่งปีที่ผ่านมา สังคมมนุษย์สมัยหินเก่าเป็นสังคมมนุษย์หากินด้วยการล่าสัตว์ และเก็บพืชผักกินเป็นอาหาร เครื่องมือ เครื่องใช้ที่ยังมีเหลืออยู่เห็นได้จากการขุดค้นพบ คือ เครื่องมือที่ทำด้วยวิธีการที่ยากขึ้นและสลับซับซ้อนจากการขุดค้นโดยนักโบราณคดีคาดว่ามนุษย์สมัยนี้คงจะไม่มีที่อยู่อาศัยเป็นหลักแหล่ง นอกจาก

จะอาศัยอยู่ในถ้ำ เสื้อผ้าเครื่องใช้มีลักษณะไม่ถาวร เพราะมนุษย์ยังต้องเสียเวลาล่าสัตว์ และหาอาหารไม่มีเวลามาคิดประดิษฐ์เครื่องมือ เครื่องใช้

1.2 ยุคหินกลาง คือ ยุคที่มนุษย์เจริญก้าวหน้ากว่าสมัยหินเก่า และเป็นช่วงระยะเวลาสั้นๆ ไม่กี่พันปี เครื่องมือ เครื่องใช้ของมนุษย์สมัยนี้เจริญก้าวหน้ากว่าสมัยหินเก่า นอกจากเครื่องมือที่ทำด้วยหินแล้ว ยังมีการค้นคิดการใช้คันศร และธนูในการล่าสัตว์ และมีการค้นพบการทำเครื่องปั้นดินเผา และนักโบราณคดีไม่ได้ให้ความสำคัญกับสมัยหินกลางนี้มากนัก เพียงแต่กำหนดให้สมัยหินกลางเป็นสมัยระหว่างสมัยหินเก่าและสมัยหินใหม่เท่านั้น

1.3 ยุคหินใหม่ คือ ยุคที่มีอายุประมาณ 5,000 ปีมาแล้ว เป็นยุคที่มีความสำคัญมากในสายตาของนักโบราณคดี เพราะเป็นยุคที่วิถีชีวิตของมนุษย์เปลี่ยนไปจากวิถีชีวิตของมนุษย์สมัยหินเก่า เพราะมนุษย์สมัยนี้ เริ่มรู้จักการเลี้ยงสัตว์แทนการล่าสัตว์ รู้จักการเพาะปลูกแทนการเก็บพืชผัก จากในป่ากินเป็นอาหาร นอกจากนี้ เครื่องมือเครื่องใช้ก็เจริญก้าวหน้ามาก ทำด้วยเหล็กและส่วนผสมของโลหะชนิดต่างๆ และเนื่องจากสมัยนี้มนุษย์รู้จักเลี้ยงสัตว์ และเพาะปลูก การหาอาหารมากินจึงทำได้ง่ายพอสมควร และทำให้สมาชิกของสังคม บางคนมีเวลาเหลือ และสามารถใช้เวลาคิดค้นสิ่งประดิษฐ์ หรือใช้ชีวิตในฐานะผู้บริโภคนักปราชญ์ หรือพระสงฆ์ ซึ่งไม่จำเป็นต้องเป็นผู้ผลิตสิ่งประดิษฐ์ที่สำคัญที่ค้นพบในยุคนี้ คือ การประดิษฐ์ตัวอักษร เมื่อมีตัวอักษรก็สามารถบันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นได้ ยุคหินใหม่จึงเป็นยุคที่นักประวัติศาสตร์เริ่มทำการศึกษา และนักประวัติศาสตร์ เรียก สังคมที่เจริญก้าวหน้าขนาดมีตัวอักษร มีการแบ่งอาชีพกันทำ โดยที่สมาชิกของสังคมส่วนหนึ่งสามารถเป็นผู้บริโภค โดยไม่ต้องมีผู้ผลิตแบบสมัยก่อนว่า อารยธรรมอารยธรรมที่สำคัญ ในสายตาของนักประวัติศาสตร์ คือ อารยธรรมกรีก อารยธรรมโรมัน อารยธรรมอินเดีย อารยธรรมเมโสโปเตเมีย อารยธรรมจีน เป็นต้น

สำหรับในประเทศไทย แห่งแรกที่ขุดค้นร่องรอยของสังคมสมัยก่อนประวัติศาสตร์ คือ ที่บ้านเก่า อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี มีการขุดพบหลู่มฝังศพและเครื่องมือ เครื่องใช้ที่ฝัง รวมอยู่กับหลู่มศพ เช่น เครื่องมือที่ทำด้วยหิน มีอายุประมาณ 5,000-6,000 ปีมาแล้ว

นอกจากบ้านเก่า จังหวัดกาญจนบุรีแล้ว มีการขุดพบร่องรอยของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่หมู่บ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี โดยขุดพบเครื่องมือ เครื่องใช้ที่ทำด้วยหิน และเครื่องปั้นดินเผา นอกจากนี้ที่บ้านเก่าและบ้านเชียงแล้ว ยังมีถ้ำที่มีร่องรอยของมนุษย์โบราณที่อาศัยในจังหวัดแม่ฮ่องสอน และที่หมู่บ้าน บ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ในถ้ำทั้งสองแห่งนี้ และที่อื่นอีกหลายแห่งในประเทศไทย สภาพที่มนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ซิดเขียนไว้ตามผนังถ้ำ แสดงให้เห็นว่า ในบริเวณที่ประเทศไทยตั้งอยู่ในปัจจุบันนี้เดิมได้มีมนุษย์อาศัยอยู่และได้ทิ้งร่องรอยไว้ให้คนรุ่นหลังได้ทำการศึกษาค้นคว้า

2. วัฒนธรรมทางวัตถุอื่นๆ

ถ้าจะพิจารณาเกี่ยวกับวัฒนธรรมแบบวัตถุ อาจอยู่ในรูปของประติมากรรมและสถาปัตยกรรม หรือเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ วัฒนธรรมเกิดขึ้นเมื่อมนุษย์มีความต้องการนอกเหนือจากความต้องการทางชีวภาพ การตอบสนองความต้องการทางชีวภาพ เช่น ความหิวอาจวิวัฒนาการมาจากการหาอาหารมาบริโภคโดยไม่ต้องเตรียมปรุงแต่งมาเป็นการคิดหาเครื่องมือเครื่องใช้มาปรุงอาหาร เกิดการประดิษฐ์หม้อไห จานชาม เตา มีดและเครื่องใช้อื่นๆ

ในส่วนของอยู่อาศัย แต่เดิมบ้านคนไทยมักจะสร้างด้วยไม้ มีได้ถุนสูงโปร่ง เพราะเมืองไทยอากาศร้อน การสร้างบ้านด้วยไม้ ทำให้ลมสามารถพัดผ่านได้บ้าง ได้ถุนสูงทำให้ลมพัดผ่านได้ดี

นอกจากนี้ ยังช่วยไม่ให้น้ำท่วมบ้านได้ด้วย ถ้าเปรียบเทียบบ้านของคนจีนเราจะเห็นว่าคนจีนมักสร้างบ้านติดกับดิน ตัวบ้านทำด้วยดินเหนียวผสมหญ้าหรือฟาง ทำให้มีลักษณะคล้ายตึกของฝรั่ง ทั้งนี้ เพราะบ้านที่สร้างด้วยดินหรือซีเมนต์ สามารถกันไม่ให้ลมพัดผ่านได้ เหมาะสำหรับภูมิประเทศที่มีอากาศหนาว ในประเทศที่มีอากาศร้อนบ้านต้องมีลักษณะให้ลมพัดผ่านได้มากจะนั้นสภาพภูมิอากาศย่อมมีส่วนกำหนดลักษณะของบ้านและย่อม หมายถึง กำหนดวัฒนธรรมของสังคมด้วย

นอกจากนี้ ในสังคมไทย เราก็มองเห็นได้ชัดว่า มีบ้านเรือน วัด และสิ่งก่อสร้างที่เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการทางชีวภาพและทางสังคมพร้อมๆ กันไป การสร้างพระบรมมหาราชวังที่สวยงาม การสร้างวัด ซึ่งแสดงถึงเอกลักษณ์ของสังคมไทยเรา เช่น วัดพระแก้ว เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า วัฒนธรรมไทยในสวนเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมและประติมากรรม มีลักษณะเป็นอย่างไร ในขณะที่เดียวกันถ้าเราพิจารณาดูสิ่งก่อสร้างอื่น เช่น ตึกไทยคู่ฟ้า ทำเนียบรัฐบาลหรือพระที่นั่งอนันตสมาคม เราก็จะเห็นชัดถึงอิทธิพลของสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกเข้ามามีบทบาทในการก่อสร้าง อาคารบ้านเรือนในสังคมไทย การพยายามอนุรักษ์ วัดพระแก้ว และวัดอื่นๆ ในงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี จึงเป็นการพยายามอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและประติมากรรมของคนไทยไว้ให้คนรุ่นหลังไว้ดู

2.11 การถ่ายทอดและการรับวัฒนธรรม

2.11.1 การถ่ายทอดวัฒนธรรม

เมื่อวัฒนธรรมคือ ระบบสัญลักษณ์ที่มนุษย์สร้างขึ้น และมีไชระบบที่เกิดขึ้นโดยสัญชาตญาณก็ย่อมจะหมายความว่า วัฒนธรรม คือ สิ่งที่มนุษย์จะต้องเรียนรู้ และจะต้องมีการถ่ายทอด วัฒนธรรมการถ่ายทอดวัฒนธรรมที่เห็นได้ชัดที่สุด ก็คือ การที่พ่อแม่สอนลูกว่าอะไร ควรทำอะไร ไม่ควร ในสังคมไทยพ่อแม่สอนลูกให้ไหว้ผู้ที่มีอาวุโสกว่า ผู้น้อยไม่ควรยืนคำศีระะผู้ใหญ่ การถ่ายทอดวัฒนธรรมก็คือ การสอนให้คนรุ่นหลังรู้ถึงระบบสัญลักษณ์ของสังคม ซึ่งได้เคยมีการตกลงกันไว้ว่าประกอบด้วยอะไรบ้าง

เนื่องจากว่า วัฒนธรรมมีระบบสัญลักษณ์ ซึ่งสมาชิกของสังคมตกลงกันว่าจะใช้ร่วมกัน มนุษย์ที่อยู่คนละสังคมย่อมจะมีวัฒนธรรมแตกต่างกัน เพราะในเมื่อต่างกลุ่มต่างตกลงกันเอง ข้อตกลงของแต่ละกลุ่มก็ย่อมจะไม่เหมือนกัน และวัฒนธรรมของสังคมจึงไม่เหมือนกัน อาจจะมีบางส่วนที่คล้ายกัน และบางส่วนที่เหมือนกัน แต่เมื่อรวมเป็นระบบสัญลักษณ์แล้ว จะพบว่า สังคมที่แตกต่างกันจะมีวัฒนธรรมที่ต่างกัน

2.11.2 การรับวัฒนธรรมจากสังคมอื่น

นอกจากว่ามนุษย์เราจะถ่ายทอดวัฒนธรรมจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่งแล้ว มนุษย์เราอาจจะรับวัฒนธรรมบางส่วนมาจากสังคมข้างเคียงได้ แต่ทั้งนี้ ย่อมหมายความว่า ส่วนของวัฒนธรรมที่รับมาจากสังคมข้างเคียงนั้นไม่ขัดกับค่านิยมหลักของสังคม ส่วนของวัฒนธรรมของสังคมข้างเคียงที่รับมาจะต้องสอดคล้องกับของเดิมที่มีอยู่ เมื่อสอดคล้องกันได้ก็จะค่อยๆ รับกันไป และในที่สุดก็จะแยกกันไม่ออกว่า วัฒนธรรมส่วนใดเป็นของเดิม และวัฒนธรรมส่วนใดรับมาจากสังคมอื่น การยืมวัฒ ธรรมและการรับวัฒนธรรมนั้นเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

การยืมวัฒนธรรมและการรับวัฒนธรรมจากสังคมข้างเคียง เป็นผลจากการที่วัฒนธรรมแผ่กระจายออกไป ตอนแรกวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในสังคม แต่เมื่อออกไปวัฒนธรรมของสังคม ก ก็เริ่มขยายอิทธิพลไปยังสังคม ข และสังคม ค ตามลำดับ สมาชิกของสังคม ข และสังคม ค ในระยะแรกจะยืมวัฒนธรรมของสังคม ก แต่เมื่อยืมไปนานๆ ก็อาจจะรับเอาไว้เป็นของตัวเอง หมายความว่า ได้เกิดการกระจายทางวัฒนธรรมจากจุดเริ่มต้นในสังคมหนึ่งไปยังสังคมหนึ่งไปยังสังคมอื่นๆ

จะเห็นได้ว่า การถ่ายทอดวัฒนธรรมภายในสังคมเดียวกัน คือ การสืบทอดวัฒนธรรมในแนวตั้ง จากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง ในกระบวนการเรียนรู้ที่พ่อแม่อบรมสั่งสอนลูก ส่วนการถ่ายทอดวัฒนธรรมจากสังคมหนึ่งไปสู่อีกสังคมหนึ่งเป็นการถ่ายทอดวัฒนธรรมในแนวนอน และ

เป็นการที่สังคมหนึ่งยอมรับวัฒนธรรมของสังคมอื่น โดยที่ฝ่ายรับวัฒนธรรมใหม่ และละทิ้งวัฒนธรรมของตัวบางส่วน และทำให้เกิดการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมจนทำให้สูญเสียเอกลักษณ์เดิมไป

2.12 ประวัติความเป็นมาของเครื่องจักสานในประเทศไทย

เมื่อมองย้อนไปในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในสมัยหินแล้วจะเห็นว่า มนุษย์รู้จักนำวัสดุที่ได้จากธรรมชาติมาสร้างเป็นเครื่องมือ เครื่องใช้อย่างง่าย ๆ เช่น นำหินที่มีลักษณะแหลมด้านหนึ่งกลมมนด้านหนึ่งมาจับถือเป็นเครื่องมือในการใช้กะเทาะหรือทุบผลไม้ที่มีเปลือกแข็ง หรือใช้ขุดลงไปในพื้นที่ดินเพื่อประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งก่อน แล้วต่อมามนุษย์จึงพัฒนาเครื่องมือหิน ซึ่งเรียกว่า เครื่องมือหินกะเทาะนั้นให้ใช้ประโยชน์ได้ดียิ่งขึ้น อาจจะเป็นการนำท่อนไม้มาผูกต่อเข้ากับด้านหนึ่งของหิน ให้มีลักษณะคล้ายขวาน จากการที่มนุษย์รู้จักนำหินมาผูกติดกับท่อนไม้เป็นด้ามคล้ายขวานนี้ ถือได้ว่า เป็นวิวัฒนาการอย่างหนึ่งของการสร้างเครื่องมือ เครื่องใช้ นอกจาก เครื่องมือหินดังกล่าวแล้ว มนุษย์ยังได้นำวัสดุอย่างอื่นมาทำเป็นเครื่องมือ เครื่องใช้ด้วย เช่น การนำกระดูกสัตว์ หรือของแข็งชนิดอื่น อาจจะเป็นเปลือกหอย หรือเขาสัตว์ ที่มีลักษณะแหลมมาทำเป็นเครื่องมือ เครื่องใช้อื่นๆ อีกก็ได้ มนุษย์สมัยหินในประเทศไทย รู้จักการทำเครื่องมือ เครื่องใช้ต่างๆ ขึ้นใช้ เช่น ได้พบเครื่องมือที่ทำด้วยหินจำพวกขวาน และเครื่องปั้นดินเผาสมัยหินเก่าที่บ้านท่ามะนาว ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี เป็นต้น

นอกจากนี้ นักโบราณคดียังได้พบหลักฐานสำคัญเกี่ยวกับการทำเครื่องจักสานในยุคหินใหม่ที่บริเวณถ้ำแห่งหนึ่งในเขตอำเภอศรีสวัสดิ์ จังหวัดกาญจนบุรี เครื่องจักสานที่พบทำด้วยไม้ไผ่เป็นลายขัดสองเส้น ประมาณว่ามีอายุราว 4,000 ปีมาแล้ว เก่ากว่าเครื่องจักสานที่พบจากแหล่งโบราณคดีอื่นๆ ในทวีปเอเชีย อัฟริกา และอเมริกา

หลักฐานเกี่ยวกับการทำเครื่องจักสานของมนุษย์นั้น ได้พบในหลายที่หลายแห่งของโลก ไม่ว่าจะเป็นหลักฐานเครื่องจักสานของชาวฮิปปโตโบราณ หรือหลักฐานเกี่ยวกับเครื่องจักสานของมนุษย์ยุคหินในบริเวณแหลมมลายู ซึ่งมีลักษณะเป็นภาชนะอย่างหนึ่งที่เรียกว่า “ล่วม” สานด้วยใบไม้ชนิดหนึ่ง (fan-paten leaf) กองรวมอยู่ในกลุ่มเครื่องใช้ของคนตาย แสดงให้เห็นว่าเครื่องจักสานได้เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับคติความเชื่อของมนุษย์นอกเหนือไปจากทำขึ้น เพื่อประโยชน์ใช้สอยในชีวิตประจำวัน นอกจากนี้ ยังมีหลักฐานข้างเคียง ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การทำเครื่องจักสานของมนุษย์ในยุคหิน และยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่สำคัญ คือ

เครื่องปั้นดินเผา เพราะได้พบภาชนะเครื่องปั้นดินเผาที่เมืองอูร์ (UR) ในประเทศเมโสโปเตเมีย (บริเวณเมโสโปเตเมีย ซึ่งเซอร์ลีโอนาร์ด วูดส์ ได้ประมาณว่า มีอายุ 2-3,000 ปีก่อนคริสต์กาล) ภาชนะดินเผาที่พบนั้น มีร่องรอยของเครื่องจักสานปรากฏอยู่ ซึ่งนำไปสู่การสันนิษฐานว่าการทำเครื่องปั้นดินเผายุคแรกทำขึ้นโดยการไล่ดินเหนียวลงภายในเครื่องจักสาน เมื่อดินเหนียวแข็งตัวแห้งแล้ว จึงนำไปเผาไฟ ภาชนะจักสานจะสลายตัวใหม่ไปหมด คงเหลือแต่ดินเผาที่มีรูปร่างตามแบบของภาชนะจักสาน และผิวภาชนะดินเผานั้นจะปรากฏร่องรอยของเครื่องจักสานอยู่บนผิวด้านนอก จากหลักฐานนี้ แสดงให้เห็นว่า มนุษย์อาจจะรู้จักทำเครื่องจักสานก่อนการทำเครื่องปั้นดินเผา หรืออาจกล่าวได้ว่า เครื่องจักสานเป็นต้นกำเนิดของเครื่องปั้นดินเผาก็ได้ ลักษณะการทำเครื่องปั้นดินเผาด้วยวิธีนี้ ได้พบหลักฐานสำคัญลักษณะเดียวกันนี้ในประเทศไทย คือ ภาชนะดินเผาชิ้นหนึ่งซึ่งเป็นภาชนะดินเผาก่อนประวัติศาสตร์ จากแหล่งอารยธรรมก่อนประวัติศาสตร์บ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี เป็นภาชนะรูปทรงคล้ายอ่าง มีร่องรอยของเครื่องจักสานประทับอยู่บนผิวด้านนอก ซึ่งแสดงว่า มนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์บ้านเชียงทำเครื่องปั้นดินเผาขึ้นโดยวิธีใช้ดินเหนียวยาล้างลงไปบนภาชนะจักสาน ซึ่งภาชนะจักสานนั้น อาจจะสานด้วยใบไม้ประเภท ใบตาล ใบลาน หรือกก หรือไม้ไผ่ เป็นรูปร่างคล้ายกระบุงเตี้ยๆ แล้วใช้ดินเหนียวยาล้างภายใน เมื่อดินแห้งจึงนำไปเผา เครื่องจักสานจะไหม้หมดเหลือแต่ภาชนะดินเผาที่มีร่องรอยของเครื่องจักสานปรากฏอยู่ วิธีทำภาชนะดินเผาลักษณะนี้ อาจเป็นวิธีการทำเครื่องปั้นดินเผาประเภทภาชนะที่เก่าแก่วิธีหนึ่ง และอาจเป็นวิธีการทำภาชนะดินเผายุคแรกก่อนที่จะมีการทำภาชนะดินเผาด้วยวิธีตีด้วยไม้ โดยมีหินครุองอยู่ระหว่างผนังดินเหนียว และไม้ตี เรียกว่า "การตีหม้อ" โดยผู้ตีหม้อจะเดินวนรอบๆ แท่นสำหรับวางหม้อ ก่อนที่จะพัฒนามาเป็นการปั้นภาชนะดินเผาด้วยวิธีใช้แป้นหมุน ซึ่งได้พัฒนาสืบต่อมาจนปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม การทำเครื่องจักสานยุคแรกๆ ของมนุษย์ วัตถุประสงค์จากธรรมชาติเท่าที่จะหาได้ใกล้ตัวมาทำให้เกิดประโยชน์ เช่น การนำใบไม้ กิ่งไม้ ต้นไม้ประเภทที่เป็นเถา มาสานมาขัดเป็นรูปทรงต่างๆ เพื่อใช้เป็นภาชนะ หรือมาสานขัดกันเป็นแผ่น เพื่อใช้สำหรับปูลาด รองนั่ง รองนอน ก่อนที่จะพัฒนามาเป็น เครื่องจักสานที่มีความละเอียดประณีตในยุคต่อๆ มา

หลักฐานการทำเครื่องจักสานในแหล่งต่างๆ ของโลกที่อารยธรรมสมัยใหม่ยังเข้าไปไม่ถึงยังปรากฏอยู่ในหลายแห่ง เช่น ตะกร้าจักสานอย่างหยาบๆ ของพวกเปรู เครื่องจักสานคนพื้นเมืองในทวีปออสเตรเลีย เป็นต้น และในประเทศไทยในปัจจุบันก็ยังมีเครื่องจักสานบางชนิดที่แสดงให้เห็นความคิดในการนำวัสดุจากธรรมชาติมาดัดแปลงเพียงเล็กน้อย เพื่อใช้สานภาชนะขึ้นใช้สอย เช่น การนำใบมะพร้าวมาทำเป็นภาชนะสำหรับใส่หญ้าในภาคใต้ ที่เรียกว่า "กอนอ" หรือ "ลอม" และภาชนะสำหรับตักน้ำของภาคใต้ ที่เรียกว่า "หมา" เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม แหล่งที่มีการทำเครื่องจักสานกันมากที่สุดแห่งหนึ่งของโลก ได้แก่ บริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งรวมทั้งประเทศไทยด้วย เพราะในบริเวณนี้เป็นภูมิภาคที่สภาพภูมิศาสตร์เหมาะสมอุดมไปด้วยวัตถุดิบจากธรรมชาติ จำนวนมากที่เหมาะสมสำหรับนำมาทำเครื่องจักสาน ดังนั้น จึงเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ว่าในภูมิภาคนี้มีการทำเครื่องจักสานสืบต่อกันมาช้านาน ดังจะเห็นได้ว่า แม้ปัจจุบันยังมีการทำเครื่องจักสานอยู่ในดินแดนต่างๆ อย่างกว้างขวาง ตั้งแต่บริเวณหมู่เกาะซูลาเวซี เรื่อยขึ้นมาจนแหลมมลายูจนถึงดินแดนประเทศไทย

วัตถุดิบจากธรรมชาติที่นำมาใช้ทำเครื่องจักสานในภูมิภาคนี้มีมากมายหลายชนิด ตั้งแต่ไม้ไผ่พันธุ์ต่างๆ ซึ่งเป็นวัตถุดิบที่มีคุณสมบัติเหมาะสมกับการทำเครื่องจักสานมากที่สุดชนิดหนึ่ง การใช้ไม้ไผ่มาทำเครื่องจักสานในปัจจุบันยังนิยมใช้กันอย่างกว้างขวาง ทั้งในบริเวณหมู่เกาะต่างๆ ของประเทศอินโดนีเซียและในประเทศไทย นอกจากนี้ไม้ไผ่ ซึ่งมีอยู่มากในบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แล้ว ยังมีพืชพันธุ์ไม้ที่ขึ้นอยู่ในบริเวณที่มีสภาพภูมิศาสตร์แตกต่างกันอีกหลายชนิด เช่น ต้นไม้ตระกูลปาล์ม ซึ่งสามารถใช้ใบมาทำเครื่องจักสานได้ดี ได้แก่ พวกใบตาล ใบมะพร้าว ใบลาน เป็นต้น นอกจากนี้ก็มีพวกพืชที่ขึ้นตามชายทะเล เช่น ต้นลำเจียก หรือปาทัน เตยทะเล จากซึ่งวัตถุดิบประเภทนี้นิยมใช้ทำเครื่องจักสานกันมากในกลุ่มชนที่อาศัยอยู่ตามเกาะ และตามชายฝั่งทะเล นอกจากนี้ก็มีพืชอีกหลายชนิดที่มีคุณสมบัติเหมาะสมในการนำมาทำเครื่องจักสาน เช่น หวาย คล้า คลุ้ม แสยก กก กระจูด หญ้าบางชนิด เป็นต้น

จากวัตถุดิบดังกล่าว มนุษย์ได้นำมาใช้ให้เป็นประโยชน์โดยนำมาสานเป็นส่วนประกอบที่อยู่อาศัย เช่น หลังคาบ้าน ฝาบ้าน ตลอดจนทำเป็นภาชนะ เครื่องใช้ต่างๆ การนำวัสดุจากธรรมชาติ มาทำเป็นเครื่องจักสานนั้นมีทั้งที่นำมาใช้ประโยชน์ได้โดยตรง และชนิดที่ต้องนำมาดัดแปลงแปรสภาพให้เหมาะสมก่อน เช่น การนำใบลำเจียกหรือใบปาทันมาจักเอาหนามที่ใบออกและลนไฟ หรือการนำต้นกระจูดมาคลุกดินขาวและใช้ของหนักทับให้ต้นกระจูดแบบก่อนที่จะนำไปสาน หรือการจักไม้ไผ่เป็นตอก หรือการจักกกเอาแต่เปลือกก่อนที่จะทอหรือถักเป็นผืน เป็นต้น

การนำวัตถุดิบจากธรรมชาติมาทำเป็นเครื่องจักสานมิได้มีเฉพาะบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เท่านั้น หากแต่มีทำแทบทุกส่วนของโลก เช่น ชาวอินเดียนแดงเผ่าเซโรกี (Cherokee Indians) ในรัฐเทนเนสซี และเคนตักกี ของสหรัฐอเมริกา ก็รู้จักนำไม้ไผ่มาทำเป็นภาชนะจักสาน แม้เมื่อคนจากยุโรปแรกๆ ที่อพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานในสหรัฐอเมริกา ก็ใช้ภาชนะจักสานทำจากเปลือกต้นโอ๊ก (Oak) ต้นวิลโลว์ (ต้นไม้ประเภทสนุ่น) และฟางจากต้นไรย์ (Rye) ประเภทต้นหญ้า มาทำเป็นตะกร้า เหว สำหรับใส่พืชผลของตน

รูปทรงของเครื่องจักสานที่ทำจากวัตถุดิบธรรมชาติยุคแรกๆ นั้น เป็นการสร้างรูปทรงอย่างง่ายๆ เพื่อใช้สอยให้ได้เต็มที่ที่มนุษย์ยุคนั้นจะคิดทำขึ้นได้เป็นประการสำคัญ รูปทรงของเครื่องจักสานยุคแรกๆ คงเป็นการสานขัดเป็นแผงเป็นแผ่นเรียบๆ สำหรับปูลาด หรือใช้เป็นฝาบ้านที่อยู่อาศัยก่อนที่จะพัฒนามาเป็นภาชนะประเภทตะกร้าทรงกระบอกอย่างง่ายๆ และพัฒนาให้มีรูปทรงที่อ่อนช้อย และมีลวดลายที่ละเอียดประณีตยิ่งขึ้นภายหลัง

สำหรับลวดลายที่ใช้ทำเครื่องจักสานนั้น ควรจะเริ่มต้นด้วยลายขัดประเภทยกขึ้น และกดลงขัดสลับกันไปทีละเส้นอย่างที่เราเรียกว่า ลายขัดหรือลายหนึ่งก่อนแล้วจะพัฒนามาเป็นการสานขัดสลับกันด้วยดอกหลายเส้นประเภทลายสองลายสาม ต่อเมื่อมีความชำนาญมากขึ้น การสร้างลวดลายก็พัฒนาไปอีก เพื่อให้สอดคล้องกับรูปทรงของเครื่องจักสาน เกิดลายทแยงประเภทลายหัวสุ่ม ลายเฉลว ลายตาชะลอม ขึ้นตลอดถึงลวดลายอื่นๆ ที่มีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น เช่น ลายผีบ้า ลายดอกพิกุล เป็นต้น

นอกจากวิธีการสานที่ใช้หลักการขัดกันของเส้นหรือวัสดุโดยตรงแล้ว ยังมีการสานด้วยวิธีถักพัน (coiling) เกิดขึ้นด้วย วิธีนี้มักใช้สำหรับสานภาชนะต่างๆ วิธีนี้การสานจะต้องมีโครงของภาชนะก่อนแล้ว จึงใช้ตอกหรือวัตถุดิบที่เป็นเส้นสอดพันเชื่อมโครงให้เกิดเป็นรูปทรงขึ้นมา เช่น การสานภาชนะย่านลิเภา การสานภาชนะด้วยปอหรือผักตบชวาที่นิยมทำกันอยู่ในปัจจุบัน

สำหรับการทำเครื่องจักสานในประเทศไทยนั้น เชื่อว่า มีการทำสืบทอดกันมาช้านาน ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ดังกล่าวแล้ว แต่มีใครมีหลักฐานปรากฏให้เห็นหรือการกล่าวถึงในเอกสารทางประวัติศาสตร์ ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะเครื่องจักสานเป็นเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันที่มีแพร่หลาย ที่ใช้กันทั่วไปจนเป็นสิ่งสามัญ และมีใครเข้ามามีส่วนสัมพันธ์กับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ จนในสมัยสุโขทัยราวพุทธศตวรรษที่ 18-20 จึงมีการกล่าวถึงเครื่องจักสานชนิดหนึ่ง คือ ครุ หรือกระออมสำหรับใส่น้ำ ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นเครื่องจักสานขนาดใหญ่ ยาด้วยชันหรือน้ำมันยางไม้ ใส่น้ำแทนโอ่งหรือตุ่มน้ำดินเผา เพราะครุมีน้ำหนักเบากว่า สะดวกในการขนย้าย แม้ครุหรือกระออมจะเป็นเครื่องจักสานรุ่นเก่าเพียงอย่างเดียวที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ก็ตาม แต่ก็เชื่อว่า คงมีการทำเครื่องจักสานขึ้นใช้ในประเทศไทยมาทุกยุคทุกสมัย และหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่า มีการทำเครื่องจักสานไว้ใช้สอยในชีวิตประจำวันในอดีตที่สำคัญหลักฐานหนึ่งคือ ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่ปรากฏภาพเครื่องจักสานบางชนิด เช่น ภาพกระบุง หรือบุง หรือน้ำทุ้งที่ปรากฏในภาพจิตรกรรมฝาผนังวิหารวัดพระสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ จิตรกรรมฝาผนังวิหาร วัดภูมินทร์ อำเภอเมืองจังหวัดน่าน เป็นต้น

การทำเครื่องจักสานเป็นศิลปหัตถกรรมประเภทหนึ่งที่มีทำกันอย่างแพร่หลายสืบต่อกันมาช้านาน และได้พัฒนาในด้านต่างๆ มาโดยตลอดทั้งการใช้วัสดุดิบ และการสร้างรูปทรงและลวดลายให้สอดคล้องกับประโยชน์ใช้สอยมากที่สุด ดังปรากฏเครื่องจักสานนานาชนิดอยู่ในทุกภาคของประเทศในปัจจุบันเป็นจำนวนมาก

2.13 ประวัติความเป็นมาของเครื่องจักสานในภาคอีสาน

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสาน เป็นภาคที่มีพื้นที่กว้างใหญ่ครอบคลุมจังหวัดต่างๆ 19 จังหวัด คือ จังหวัดกาฬสินธุ์ ขอนแก่น ชัยภูมิ นครพนม นครราชสีมา บุรีรัมย์ มหาสารคาม ยโสธร ร้อยเอ็ด เลย ศรีสะเกษ สกลนคร สุรินทร์ หนองคาย อุดรธานี อุบลราชธานี มุกดาหาร อำนาจเจริญ และหนองบัวลำภู เป็นดินแดนที่แยกจากที่ราบภาคกลาง โดยมีภูเขาที่ยกขึ้นมาประดุจขอบของที่ราบสูง หันด้านชันไปทางภาคกลาง ด้านใต้หันด้านชันไปทางที่ราบต่ำเขมร ที่ราบสูงนี้ลาดเฉียงไปทางตะวันออกเฉียงใต้ไปทางบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ทำให้แม่น้ำสายสำคัญของภาคนี้ไหลจากตะวันตกไปยังตะวันออกไปรวมกับแม่น้ำโขง บริเวณที่ราบสูงที่กว้างขวางของภาคนี้ คือ ที่ราบสูงโคราช (Khorat Plain) โดยมีทิวเขาต่างๆ เป็นขอบบริเวณที่ราบสูงโคราชนี้ ประกอบด้วยหินทราย มีลักษณะเป็นแอ่งรูปก้นกระทะ พื้นแผ่นดินเป็นลูกฟูกน้อยๆ บริเวณตอนกลางค่อนข้างชันไปทางเหนือมีทิวเขาเตี้ยๆ คือ เขาภูพาน เป็นรูปโค้งพระจันทร์เสี้ยว จากบริเวณใกล้ปากน้ำมูลทางใต้ขึ้นไปทางเหนือ โค้งไปประจบกับบริเวณที่สูงแถบภูกระดึงในจังหวัดเลย ทำให้ภาคอีสานมีลักษณะเป็นแอ่ง 2 แอ่ง ในที่ต่ำมีบ่อ หนอง บึง มีน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก แอ่งใหญ่ตอนล่างคือ แอ่งโคราช (Khorat Basin) เป็นแอ่งที่มีอาณาเขตกว้างขวาง มีแม่น้ำมูล และสาขาใหญ่น้อย ลำน้ำชี ปาว และพอง ไหลผ่านลงสู่แม่น้ำโขงทางภาคตะวันออกเฉียง แต่ลำแม่น้ำเหล่านี้ไหลลงสู่แม่น้ำโขงไม่สะดวก เพราะระดับพื้นดินกลางแอ่งสูง ทำให้เกิดน้ำขังตลอดฤดูน้ำท่วมทุกปี บริเวณนี้คือบริเวณทุ่งกุลาร้องไห้ แต่พอถึงหน้าแล้งน้ำจะระเหยแห้งจนกลายเป็นทุ่งโล่งดินกร่อยทำการเพาะปลูกไม่ได้ผล มีแต่ป่าละเมาะประปราย หญ้าขึ้นก็ใช้เลี้ยงสัตว์ไม่ได้ ในฤดูน้ำหลากน้ำจะท่วมเต็มบริเวณทำให้มีการจับปลากันมาก และบริเวณปากน้ำมูลมีตะกอนทับถมเป็นที่ราบบริเวณกว้างที่อุดมสมบูรณ์ เช่น ในเขตจังหวัดอุบลราชธานีมีเนื้อที่นามากที่สุดของภาค

ส่วนแอ่งแผ่นดินตอนบนหรือตอนเหนือของที่ราบสูง เลยทิวเขาภูพานขึ้นไปคือ แอ่งสกลนคร มีเนื้อที่กว้าง มีแม่น้ำเล็กๆ ไหลผ่าน เช่น แม่น้ำสงคราม แม่น้ำพุง ซึ่งไหลลงสู่แม่น้ำโขง มีหนองน้ำ ที่มีน้ำใช้ตลอดปี คือ หนองหาน จังหวัดสกลนคร เป็นหนองน้ำ หรือทะเลสาบน้ำจืดที่ใหญ่ที่สุดของประเทศ นอกจากนี้ก็มี หนองหาน กุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี และหนองหาน จังหวัดนครพนม นอกจากนี้แผ่นดินหลายแห่งที่เป็นที่ลุ่มดินเค็มใช้ประโยชน์ได้น้อย

โครงสร้างของแผ่นดินอีสานประกอบด้วยดินทราย ทำให้ดินส่วนใหญ่ที่ผู้กร่อนพังมาปกคลุมบริเวณนี้อย่างกว้างขวาง ทำให้ดินมีลักษณะเป็นดินทรายร่วน น้ำซึมผ่านได้ง่าย ไม่เก็บน้ำ แม้จะมีฝนตกมากก็ไม่สามารถเก็บน้ำไว้ให้ความชุ่มชื้นแก่พื้นดิน และพืชผลได้ จึงกลายเป็นดินที่เต็มไปด้วยความแห้งแล้ง ขาดแคลนน้ำใช้ในการเกษตร และการอุปโภคบริโภค แม้ปัจจุบันจะมีการสร้างเขื่อนเก็บกักน้ำไว้ใช้ เพื่อการเกษตรหลายแห่งแล้ว แต่น้ำก็ยังไม่มีใช้อย่างเพียงพอทั่วถึง

จากลักษณะภูมิศาสตร์ของภาคอีสานดังกล่าว มีผลเชื่อมโยงไปถึงการทำมาหากิน และการตั้งถิ่นฐานของชาวอีสานด้วย ชาวอีสานจะตั้งถิ่นฐาน 2 ลักษณะ คือ การตั้งถิ่นฐานในที่ดอน มักจะตั้งอยู่บนเนินที่น้ำท่วมไม่ถึง โดยมีหนองน้ำหรือบึงเป็นหลัก เพื่ออาศัยน้ำจากแหล่งน้ำเป็นน้ำอุปโภคบริโภค ตลอดจนถึงอาศัยน้ำนั้นในการประกอบอาชีพต่างๆ ตั้งแต่ การเพาะปลูก ทำเครื่องปั้นดินเผา เลี้ยงสัตว์ ตลอดจนได้อาศัยเป็นแหล่งจับสัตว์น้ำมาเป็นอาหาร ส่วนการตั้งถิ่นฐานอีกลักษณะหนึ่งเป็นการตั้งบ้านเรือนที่อยู่อาศัยตามที่ราบชายฝั่งแม่น้ำลำคลอง โดยอาศัยน้ำในแม่น้ำลำคลองเป็นปัจจัยในการเลี้ยงชีพ

จากการตั้งถิ่นฐานของชาวอีสานทั้ง 2 ลักษณะดังกล่าว ล้วนมีอาชีพในทางเกษตรกรรมเป็นหลัก และอาชีพเกษตรกรรมนั้นมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอาศัยเครื่องมือเครื่องใช้จากการจักสาน เพราะเป็นเครื่องมือที่สามารถนำวัตถุดิบในท้องถิ่นมาผลิตได้ด้วยตนเอง และยังเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ที่บ้านที่สามารถตอบสนองความต้องการด้านประโยชน์ใช้สอยได้ดีด้วย

นอกจากลักษณะทางภูมิศาสตร์ของภาคอีสานดังกล่าวแล้ว เพื่อความเข้าใจพื้นฐานทางสังคมและชีวิตจิตใจของประชาชนในภาคนี้ อันจะช่วยเพิ่มความเข้าใจถึงภาวะการสร้างเครื่องมือเครื่องใช้จักสานของประชาชนภาคอีสาน จึงควรกล่าวถึงพื้นฐานทางวัฒนธรรมทางศาสนาของอีสานไว้คร่าวๆ คือ ประชาชนในภาคอีสานนั้น แต่เดิมคงจะนับถือผี หรือนับถือบรรพบุรุษมาก่อนที่พุทธศาสนาจะแพร่เข้าไปในอีสาน ดังได้พบเสมาหิน หรือหินตั้งอยู่ในบริเวณภาคอีสานหลายแห่ง ต่อมา เมื่อวัฒนธรรมอินเดียแพร่หลายเข้าไป บรรดาเสมาหินก็กลายเป็นวัตถุที่เกี่ยวข้องในศาสนาไปในที่สุด แม้โบราณวัตถุสถานในศาสนาพราหมณ์ หรือฮินดูรุ่นเก่าได้ถูกใช้เป็นพุทธสถานเมื่อพุทธศาสนาเข้าสู่อีสาน โดยเชื่อว่า พุทธศาสนาเข้าสู่อีสานทางใต้ผ่านเทือกเขาพนมดงเร็ก ศรีสะเกษ สุรินทร์ บุรีรัมย์ และโคราช แพร่ผ่านไปภาคกลางทางลพบุรี เพชรบุรี ราชบุรี และสุโขทัย ส่วนอีกทางหนึ่งเข้ามาตามลำแม่น้ำโขง นครพนม สกลนคร หนองคาย

ในปัจจุบันนี้ แม้ชาวอีสานจะนับถือพุทธศาสนาก็ตาม แต่ประชาชนอีกจำนวนไม่น้อยก็ยังคงมีความเชื่อภูมิจีปิตักจวบคู่ไปด้วย โดยเฉพาะหมู่บ้านที่อยู่ห่างไกลความเจริญ การนับถือผีสงเทวดา และไสยศาสตร์ยังมีบทบาทสำคัญในชีวิตของผู้คนอยู่มาก นอกจากความเชื่อถือต่างๆ แล้ว ชาวอีสานยังมีศิลปวัฒนธรรม และขนบประเพณีเป็นของตนเองด้วย คำว่า "อีสาน" เป็นคำที่มีความหมายของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนืออย่างยิ่ง แม้คำว่า อีสานเป็นคำทั่วไป ซึ่งมี

ความหมายถึงภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่ก็ก็เป็นคำที่คนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หมายถึง รูป ลักษณะทางชาติพันธุ์ของชาวอีสานด้วย คนอีสานถือว่าตนเป็นคนที่มีเอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของตนเองต่างไปจากคนภาคกลาง และภาคอื่นๆ ซึ่งโดยทั่วไปชาวอีสานส่วนมากยังคงถือลักษณะท้องถิ่น และความเป็นคนอีสานว่าเป็นสิ่งมีค่า เป็นกลุ่มชนที่มีวัฒนธรรมของตนเอง มีชนบ ประเพณีที่ต่างไปจากประชาชนภาคอื่นๆ และถือว่าตนมีลักษณะชาติพันธุ์ที่โน้มเอียงไปทางลาว มากกว่าไทย นอกจากนี้ ยังมีกลุ่มชาติพันธุ์เชื้อสายเขมร เวียดนาม และอื่นๆ ผสมอยู่หลายกลุ่ม

และนอกเหนือไปจากลักษณะทางชาติพันธุ์ แล้วคนอีสานยังมีวัฒนธรรมการบริโภคข้าวเหนียว เช่นเดียวกับประชาชนในภาคเหนือ แม้ว่าคนอีสานจะบริโภคข้าวเหนียวเหมือนกับภาคเหนือ แต่เครื่องจักสานที่เนื่องด้วยการบริโภคข้าวเหนียวของภาคอีสานก็มีลักษณะเฉพาะตนที่ต่างไปจากของภาคเหนือ ถึงจะใช้ประโยชน์ในการใส่ข้าวเหนียว เช่นเดียวกันก็ตาม

เครื่องจักสานภาคอีสานที่เนื่องด้วยวัฒนธรรมการบริโภคข้าวเหนียวที่สำคัญและเป็นของภาคอีสาน คือ กระจับข้าว และก่องข้าว

กระจับข้าวและก่องข้าวอีสาน ในบริเวณจังหวัดที่เรียกว่า อีสานกลางและอีสานใต้มีรูปแบบเฉพาะตอนที่ต่างกัน โดยมีรูปแบบ และวิธีการสานที่เป็นของตนเองตามความนิยมของท้องถิ่น ซึ่งยากที่จะสืบสาวไปได้ว่า ใครเป็นผู้คิดต้นแบบ และทำมาแต่เมื่อใด ทราบแต่เพียงว่า เป็นแบบอย่างที่ยึดทำกันมาแต่บรรพบุรุษ และทำสืบทอดกันเรื่อยมาจนปัจจุบัน

ก่องข้าวแบบแรกที่น่ากล่าวคือ ก่องข้าวที่ใช้กันในบริเวณอีสานกลาง โดยเฉพาะจังหวัดมหาสารคาม ร้อยเอ็ด ขอนแก่นนั้น เป็นกระจับที่มีลักษณะ และรูปแบบต่างไปจากกระจับข้าวที่สานด้วยไม้ไผ่ของถิ่นอื่นๆ คือ ก่องข้าวชนิดนี้ประกอบด้วย ส่วนสำคัญ 3 ส่วน ส่วนฐาน ทำด้วยไม้ตามแต่จะหาได้เป็นแผ่นไม้กากบาทไขว้กัน เพื่อใช้เป็นฐานสำหรับตั้ง ที่ฐานนี้บางทีก็แกะเป็นลวดลาย เพื่อความสวยงามไปด้วย ส่วนตัวก่องข้าว สานด้วยไม้ไผ่ซ้อนกัน 2 ชั้น เป็นรูปคล้ายดอกบัว แต่ขอบสูงขึ้นไปเหมือนโถ โดยมีส่วนฝา รูปร่างเหมือนฝาชีครอบอีกชั้นหนึ่ง โดยส่วนขอบของฝาจะใช้ก้านตาลเหลาเป็นแผ่นบางๆ โค้งทำขอบฝาเพื่อความคงทน การสานก่องข้าวชนิดนี้จะต้องสานตัวก่องข้าวซ้อนกัน 2 ชั้น เพื่อให้เก็บความร้อนได้ดี โดยที่จะสานโครงชั้นในก่อนด้วยลายสองที่กันเป็นแผ่นสี่เหลี่ยมเพื่อให้เกิดมุมสี่มุมสำหรับผูกกับไม้กากบาทที่เป็นฐานได้สะดวก เสร็จแล้วจึงสานส่วนต่อขึ้นมาเป็นตัวก่องข้าวด้วยลายขัด (ภาษาถิ่น เรียก "ลายกราว") โดยใช้ดอกตะแคงเส้นเล็กๆ จนได้ขนาดตามต้องการแล้ว จึงสานตัวก่องข้าวด้านนอกครอบอีกชั้นหนึ่งด้วยดอกปิ่นเป็นลายสองยืน หรือลายสองเวียน เพื่อให้เกิดความสวยงาม โดยที่ตัวก่องข้าวที่สานหุ้มนี้จะต้องสานให้ใหญ่กว่าตัวแบบภายใน แล้วพับปากก่องข้าวหุ้มกลับเข้าไปภายใน เพื่อความเรียบร้อยอีกครั้งหนึ่ง โดยใช้เส้นหวายผูกคาดไว้ภายนอกเพื่อรับขอบของส่วนฝาไปในตัว เมื่อได้ตัวก่องข้าวแล้ว จึงทำฐานให้ผายออกรับกับรูปทรงของก่องข้าวด้วย ไม้ฐานนี้จะผูกติดกับส่วนกันสี่มุมด้วยหวาย เมื่อ

ได้ตัวก่องข้าวพร้อมฐานแล้วจึงสานฝา ซึ่งมักจะสานด้วยตอกป็นค่อนข้างใหญ่เป็นลายเฉลวหรือลายตาข่าย หรือลายตาแข่ง แล้วแต่จะเรียก โดยสานเป็นรูป คล้ายผ้าสี่ ส่วนที่ขอบของฝายจะใช้ก้านตาลทำเป็นแผ่นโค้งเข้าขอบเพื่อความคงทน เมื่อได้ส่วนประกอบที่สำคัญพร้อมแล้วจะต้องทำหูสำหรับร้อยเชือก เพื่อใช้สะพายบ่าหรือใช้แขวน จากรูปทรง และวิธีการของก่องข้าวแบบนี้จะเห็นว่าเป็นการสร้างรูปแบบของเรื่องใช้ให้สนองประโยชน์ใช้สอยได้ดีนั่นเอง และเห็นว่าก่องข้าวชนิดนี้มีความสมบูรณ์ทั้งในด้านรูปทรงที่สวยงาม และความสมบูรณ์ในด้านประโยชน์ใช้สอย

ตั้งแต่ส่วนฐาน หรือก้นที่ทำด้วยไม้กากบาท เป็นส่วนสำคัญที่ช่วยให้ก่องข้าวตั้งได้ดีไม่ล้มง่ายแทนที่จะเป็นเพียงฐานธรรมดา ข้างสานก่องข้าวยังได้ ทำให้มีลักษณะฝายออกให้รับกับรูปทรงของก่องข้าว เพื่อความสวยงามด้วย ส่วนฐานก่องข้าวนี้คงจะได้รับอิทธิพลทางความคิดมาจากเขียนหมากไม้ของอีสาน เพราะบางครั้งฐานจะแกะเป็นลวดลาย เช่นเดียวกับเขียนหมากไม้ ส่วนรูปทรงของก่องข้าวอาจจะมีอิทธิพลของ "ก่องข้าวขวัญ" ของภูไท ซึ่งเป็นก่องข้าวที่มีรูปทรงใกล้เคียงกัน เพียงแต่ก่องข้าวขวัญสูงชะลูดและได้รับการประดับตกแต่งมากกว่า

ส่วนฝายก่องข้าวนี้มีลักษณะคล้ายผ้าสี่ มีความประสานกลมกลืนกับรูปทรงของตัวก่องข้าว จึงนับว่าก่องข้าวชนิดนี้เป็นก่องข้าวที่สานด้วยไม้ไผ่ที่มีความงาม และมีลักษณะเฉพาะถิ่นที่มีความสมบูรณ์ในตัวที่น่าสนใจยิ่ง

นอกจากก่องข้าวแบบดังกล่าวแล้ว ยังมีภาชนะใส่ข้าวเหนียวอีกแบบหนึ่งที่นิยมใช้กันในบริเวณภาคอีสานเหนือ เรียกว่า "กระต๊อบ" สานด้วยไม้ไผ่เช่นกัน แต่รูปแบบและมีการสานแตกต่างออกไป คือ เป็นกระต๊อบทรงกระบอกคล้ายกระป๋องไม่มีขา มีเพียงส่วนตัวกระต๊อบและส่วนฝายเท่านั้น วิธีการสานจะสานด้วยตอกไม้เฮี้ยะ ซึ่งเป็นตอกอ่อนๆ โดยจะสานเป็นรูปทรงกระบอก ให้มีความยาวเป็นสองเท่าของความสูงของตัวกระต๊อบที่ต้องการเสร็จแล้วจะต้องพับทบกลับส่วนหนึ่งไว้เป็นด้านใน ก็จะได้ตัวกระต๊อบชนิดนี้ จะสานลายด้านใน และด้านนอกต่างกัน คือ ส่วนที่จะพับทบกลับไว้ด้านในจะสานด้วยลายอำเวียน ส่วนด้านนอกที่ต้องการความสวยงามจะสานด้วยลายสองยี่นหรือยกดอกเพื่อความสวยงาม ส่วนก้นจะต้องสานเป็นแผ่นกลมๆ ต่างหาก แล้วนำมาผนึกติดกับตัวกระต๊อบภายหลัง ส่วนฝายกระต๊อบก็จะทำเช่นเดียวกับตัวกระต๊อบ กระต๊อบชนิดนี้บางครั้งอาจจะใช้ก้านตาลขดเป็นวงทำเป็นส่วนฐาน เพื่อความคงทนด้วย แต่ถ้าเป็นเล็ก ๆ อาจจะไม่ต้องเสริมฐานก็ได้

กระต๊อบข้าวเหนียวชนิดนี้ มีรูปแบบวิธีการสานต่างไปจากก่องข้าวที่นิยมใช้กันในอีสานกลาง แต่ประโยชน์ในการใช้สอยไม่แตกต่างกัน คือ ใช้ใส่ข้าวเหนียวหนึ่งดีเช่นกัน

อย่างไรก็ตาม ความแตกต่างเหล่านี้ อาจจะมาจากความนิยมของท้องถิ่นแต่ละท้องถิ่นที่ ทำสืบทอดต่อกันมาแต่บรรพบุรุษ และในปัจจุบันนี้กระต๊อบ และก่องข้าวทั้งสองชนิดยังคงรักษา รูปทรง และลักษณะเฉพาะถิ่นของตนไว้ได้ก็เพราะผู้สานแต่ละถิ่นมักจะมีความถนัด และเคยชินที่จะ ทำตามแบบอย่างของตนมากกว่าที่จะทำเลียนแบบกระต๊อบ หรือก่องข้าวถิ่นอื่น ซึ่งตนเองไม่คุ้น เคย และโดยทั่วไปแล้วการเปลี่ยนรูปแบบของเครื่องจักสานพื้นบ้านนั้นเป็นไปได้ยาก เพราะผู้สาน จะรู้สึกติดขัด และไม่ชอบทำในสิ่งที่ตนไม่ถนัด จึงเห็นได้ทั่วไปว่าเครื่องจักสานพื้นบ้านที่แท้จริงนั้น จะเปลี่ยนแปลงไปบ้างก็เป็นไปอย่างช้าๆ ซึ่งอาจจะเปลี่ยนแปลงเพียงการเพิ่มสีสัน หรือนำวัสดุสมัยใหม่ เช่น พลาสติก เข้ามาประยุกต์ใช้ประกอบกับเครื่องจักสาน ซึ่งก็เป็นไปตามสมัยนิยมมากกว่าความ ต้องการที่จะเปลี่ยนแปลงรูปแบบดั้งเดิมของตน

นอกเหนือไปจากกระต๊อบและก่องข้าวทั้งสองแบบดังกล่าวแล้ว ยังมีเครื่องจักสานอื่นๆ ของ ภาคอีสานที่มีลักษณะเฉพาะถิ่นต่างกันไปตามความนิยม แต่มีเครื่องจักสานอีกอย่างหนึ่งที่น่าจะ กล่าวถึง คือ “ตะกร้า” หรือ ที่ภาษาถิ่น เรียก “กะต๋า” หรือ “กะต่า”

ตะกร้า หรือกะต๋าสานด้วยไม้ไผ่ของภาคอีสานนี้มีประโยชน์ในการใช้สอย เช่นเดียวกับ ตะกร้าภาคกลางหรือข้าภาคเหนือ เป็นภาชนะที่ใช้กันอย่างกว้างขวางในภาคอีสาน เพราะใช้ใส่ ของได้สารพัดและใช้ได้ทั้งการหิ้ว จะหาบคอนไปด้วยคานก็ได้รูปทรงของตะกร้า หรือกะต๋านี้ต่าง ไปจากตะกร้าภาคอื่น กะต๋านี้จะสานด้วยไม้ไผ่ด้วยการเริ่มสานส่วนก้นก่อนด้วยลายขัด (ลายขัดปี) ด้วยตอกคู่ แล้วค่อยๆ สานต่อขึ้นมาด้านข้างของตะกร้าด้วยลายธรรมดา เรื่อยไปจนถึงส่วนปาก ของตะกร้า ซึ่งจะได้ใช้ตอกเส้นเล็กเพื่อความแข็งแรงทนทาน ส่วนที่ปาก หรือขอบตะกร้าจะใช้วิธี เก็บริมโดยสานซ่อนตอกเข้าในตัวตะกร้า เสร็จแล้วจะทำหูตะกร้า เพื่อใช้หิ้ว หรือหาบโดยมากจะใช้ ไม้ไผ่อีกชิ้นหนึ่งโค้งเหนือปากตะกร้าแล้วผูกปลายทั้งสองเข้ากับขอบตะกร้า ตะกร้าหิ้วภาคอีสานนี้ จะมีรูปทรงคล้ายๆ กัน หรือเหมือนกัน จะต่างกันบ้างก็ด้วยขนาดเล็กใหญ่ แต่โดยทั่วไปแล้วจะ คล้ายคลึงกัน ตะกร้าชนิดนี้ จะใช้ได้ทั้งแบบเป็นคู่ และใช้หิ้วเพียงใบเดียว ตั้งแต่ใช้ใส่ผัก ผลไม้ ถ้วยและสิ่งของอื่นๆ ไปจนถึงใช้เป็นเขยนหมากสำหรับใส่หมาก เรียกว่า “คุหมาก” หรือบางครั้งใช้ ขันยาทำเป็นครุหรือครุสำหรับตักน้ำก็ได้ เพราะมีน้ำหนักเบาทำได้ง่าย ราคาถูกกว่าภาชนะชนิดอื่น

อย่างไรก็ตาม ตะกร้าสานของอีสานนี้ถึงแม้ว่าจะเป็นเครื่องจักสานที่มีรูปทรง และลวดลาย ในการสานง่ายๆ ไม่ละเอียดประณีต แต่เป็นเครื่องใช้ในครัวเรือนของชาวอีสานที่ใช้กันแพร่ หลายมาก จนถึงว่าเป็นตะกร้าประจำภาคทีเดียว เพราะจะพบเห็นชาวอีสานหิ้วตะกร้า หรือหาบ ตะกร้านี้ทั่วไป

การผลิตตะกร้าชนิดนี้แต่เดิมคงจะเป็นลักษณะต่างคนต่างทำขึ้นใช้ แต่เมื่อมีความ ต้องการมากขึ้น จึงมีบางท้องถิ่นทำตะกร้านี้ขึ้นขายเป็นอาชีพ ซึ่งก็ทำกันหลายแห่งในปัจจุบัน

นอกจากตะกร้า หรือกะด้าที่ใช้กันแพร่หลายในภาคอีสาน และถือได้ว่าเป็นเอกลักษณ์ของเครื่องจักสานอีสานดังกล่าวแล้ว ยังมีเครื่องจักสานของอีสานอีกหลายอย่าง แต่ส่วนมากจะเป็นเครื่องจักสานไม้ไผ่มากกว่าอย่างอื่น และเครื่องจักสานที่ใช้กันมากในชีวิตประจำวันก็เป็นพวกภาชนะต่าง ๆ เช่น กระบุง ตะกร้า กระจาด เปลเด็ก เป็นต้น เครื่องจักสานที่จำเป็นต่อชีวิตอีกอย่างหนึ่ง คือ เครื่องมือจับและดักสัตว์น้ำ เช่น ไช ช้อง ตุ่มดักกบ ช้อน ปุ่ม ชังปลา เป็นต้น นอกจากนี้ ก็มีเครื่องจักสานที่เกี่ยวข้องกับการเลี้ยงไหมและการทอผ้า เช่น กระเปียดปั่นฝ้าย กระดั่งเลี้ยงไหม จ่อเลี้ยงไหม เป็นต้น นอกจากนี้ ก็มีเครื่องจักสานอีกชนิดหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับขนบประเพณี เช่น หมากเบ็ง ก่องข้าวขวัญ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม เครื่องจักสานในภาคอีสานนั้น นับเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ที่สำคัญในการดำรงชีวิตอย่างมาก และการทำเครื่องจักสานในภาคอีสานในปัจจุบัน ก็ยังมีทำกันอยู่มากในหลายท้องถิ่น ทั้งที่ทำเป็นอาชีพโดยตรง และทำเป็นอาชีพรองยามว่างจากการทำไร่ทำนาที่มีไม่น้อย

เครื่องจักสานภาคอีสานส่วนมากเป็นเครื่องจักสานไม้ไผ่แทบทั้งสิ้น ตั้งแต่ภาชนะสำหรับใส่ข้าวของต่างๆ พวกกระบุง ตะกร้าไปจนถึงเครื่องจักสานที่ใช้จับสัตว์น้ำ เช่น ตุ่มสาน ตุ่มกบ ไช ช้องชนิดต่างๆ เป็นต้น

โดยทั่วไปแล้วเครื่องจักสานภาคอีสานจะมีความสัมพันธ์กับอาชีพการงานด้วย นอกเหนือไปจากเครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น เครื่องจักสานที่ใช้กับการปั่นฝ้าย การทอผ้า การเลี้ยงไหม เป็นต้น

เครื่องจักสานของภาคอีสานทั้งหมดที่กล่าวแล้วนี้ เป็นส่วนหนึ่งของเครื่องจักสาน ที่มีลักษณะเฉพาะถิ่น ตั้งแต่วิธีการสาน รูปแบบและประโยชน์ใช้สอย ซึ่งสิ่งต่างๆ เหล่านี้เกิดขึ้นตามสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ขนบประเพณีและความต้องการด้านประโยชน์ใช้สอยของชาวอีสานนั่นเอง

2.14 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

บุญเลิศ สดสุขชาติ (2535) วิจัยเรื่อง หัตถกรรมไม้ไผ่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผลการวิจัย พบว่า ช่างชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นิยมใช้ไม้ไผ่สีสุก ในงานหัตถกรรมประเภทเครื่องจักสานมากที่สุด หัตถกรรมที่ชาวบ้านผลิตใช้ในชีวิตประจำวัน แบ่งออกเป็น 9 ประเภทคือ

1. ภาชนะประกอบอาหาร
2. เครื่องมือจับสัตว์
3. เครื่องใช้ภายในบ้าน
4. ส่วนประกอบสิ่งก่อสร้าง
5. เครื่องมือเพาะปลูก

6. เครื่องใช้สำหรับเลี้ยงสัตว์
7. เครื่องมือประกอบนันทนาการ
8. เครื่องใช้ประกอบความเชื่อ
9. เครื่องใช้เบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับร่างกาย เช่น หมวก พัด และอื่นๆ

การพัฒนาหัตถกรรมไม้ไผ่ ควรอนุรักษ์ คุณลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นไว้ ได้แก่ วัสดุ กรรมวิธีการผลิตและอุปกรณ์ในการผลิต ส่วนการออกแบบผลิตภัณฑ์ควรประยุกต์ในด้านสัดส่วน รูปทรงพื้นผิว สี ลวดลายและประโยชน์ใช้สอย

ปัญหาและอุปสรรคเกี่ยวกับการพัฒนาหัตถกรรมไม้ไผ่ พบว่า ค่านิยมของคนส่วนใหญ่เห็นว่า งานหัตถกรรมไม้ไผ่ไม่เหมาะสมสำหรับคนธรรมดา แต่ควรเป็นงานของนักโทษมากกว่า ความสนใจศึกษาและฝึกฝนงานด้านนี้ของคนหนุ่มสาวลดลง คงเหลือแต่คนสูงอายุเท่านั้นที่ยังคงทำอยู่ บุคคลเหล่านี้มักไม่ค่อยยอมรับแนวคิดใหม่ในการพัฒนาการออกแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ วัสดุดิบสำคัญคือ ไม้ไผ่และหวายขาดแคลน ชาวบ้านไม่นิยมปลูกไม้ไผ่ เพราะความเชื่อที่จะทำให้ผู้ปลูกอายุสั้น ปัญหาแหล่งตลาด สำหรับจำหน่ายผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่ยังอยู่ในวงแคบ ควรหาทางขยายให้กว้างขวางทั้งในและต่างประเทศ

พิสิฐฐ์ บุญไชย (2541) ศึกษาเรื่อง การพัฒนาหัตถกรรมพื้นบ้านอีสาน ผลจากการศึกษาพบว่า หัตถกรรมพื้นบ้านทุกประเภทเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านที่มีประวัติความเป็นมายาวนาน อยู่คู่ชุมชนอีสานมาหลายร้อยปีแล้ว เมื่อชาวบ้านอีสาน มีการอพยพย้ายถิ่นก็จะนำภูมิปัญญาพื้นบ้านนี้ติดตามไปด้วย หมู่บ้านหนึ่งๆ ต้องมีช่างหัตถกรรม แตกต่างกันไปจนเป็นหัตถกรรมประจำตระกูล แล้วได้ถ่ายทอด วิธีการทำต่อไปยังลูกหลาน และกลายเป็นหัตถกรรมประจำหมู่บ้าน

การทำหัตถกรรมพื้นบ้านดั้งเดิม จะผลิตเพื่อขาย แลกเปลี่ยนสินค้าเพื่อการยังชีพ แต่ในปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นการผลิตเพื่อขายสร้างฐานะทางเศรษฐกิจ ความร่ำรวยแก่ครอบครัว โดยได้นำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาประยุกต์ใช้ในการผลิต แต่มีหัตถกรรมพื้นบ้านบางประเภทได้มีพิธีกรรม ความเชื่อดั้งเดิม แต่บางประเภทได้ลดความสำคัญลงไม่ยึดถือพิธีกรรม ความเชื่อ มุ่งผลิตเพื่อขาย จนกลายเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือน มีการจ้างแรงงาน การแบ่งงานกันทำ และเป็นระบบธุรกิจของหมู่บ้าน

หัตถกรรมพื้นบ้าน มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนอีสานในด้านผลดี คือสร้างรายได้ การมีงานทำให้แก่ครอบครัว ครอบครัวมีคุณภาพชีวิตดีขึ้น มีสิ่งอำนวยความสะดวกเพิ่มขึ้น ชุมชนหรือหมู่บ้านได้พัฒนาเจริญขึ้น มีสิ่งสาธารณประโยชน์เพิ่มขึ้น

ส่วนผลเสีย คือ มีผลเสียต่อสุขภาพของผู้ทำหัตถกรรมมีปัญหาความปลอดภัย ด้าน
 อคติภัย ปัญหามลพิษ นอกจากนั้น ยังมีผลเสียทางด้านสังคม ได้แก่ บุคคลมีค่านิยมฟุ่มเฟือย และ
 ปัญหายาเสพติดในชุมชน หัตถกรรมพื้นบ้านบางประเภท ผู้ผลิตไม่มีความรู้ด้านการตลาด ลงทุน
 มากขายไม่ได้ ทำให้ผู้ผลิตขาดทุน

แนวทางการพัฒนาหัตถกรรมพื้นบ้านอีสาน คือ ควรส่งเสริมให้มีการถ่ายทอดความรู้การ
 หัตถกรรมบางประเภท แก่คนรุ่นหลัง จัดหาวัตถุดิบเพื่อใช้ในการผลิตให้เพียงพอ ควรมีการอบรม
 ความรู้ด้านป้องกันภัย การรักษาสุขภาพ และการตลาดแก่ผู้ทำหัตถกรรมพื้นบ้าน ควรส่งเสริม
 อนุรักษ์หัตถกรรมพื้นบ้าน ประเภทที่กำลังจะหมดไป เพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาพื้นบ้านให้คงอยู่คู่
 สังคมอีสานต่อไป

มานิช กงกะนันท์ (2526) ผู้วิจัยได้ทำการรวบรวมและศึกษาเครื่องจักสานในเขตท้องที่
 ตำบลพงสวาย อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี ทำให้ทราบถึงสภาพความเป็นอยู่ของชาวชนบท และ
 เครื่องจักสานอันเป็นสิ่งจำเป็นที่ใช้ในการดำรงชีวิตประจำวัน ซึ่งกำลังจะสูญหายไปทีละน้อย
 เพราะเหตุเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงทางสังคม และความก้าวหน้าทางเทคนิควิทยาต่างๆ ซึ่ง
 กำลังจะเข้ามาแทนที่ วิถีทางการดำเนินชีวิตของชาวราชบุรี ปรากฏว่าท้องถิ่นในอดีต ต้องมีการ
 ติดต่อกันโดยทางน้ำ แต่บัดนี้ถนนตัดตรงถึงสภาพของหมู่บ้านเหล่านั้นได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างจับ
 พลัน เหตุการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นในจังหวัดต่างๆ แล้ว และราชบุรีเป็นอีกจังหวัดหนึ่งที่กำลังประสบอยู่

ส่วนการศึกษาเครื่องจักสานที่มีอยู่ในจังหวัดราชบุรีนั้น ทำให้ทราบถึงแนวความคิดของ
 ช่างชาวบ้านที่ใช้ความฉลาดสร้างผลงานขึ้น เพื่อใช้ในการดำรงชีวิต ผลงานเหล่านั้นมีรูปแบบที่
 สอดคล้องกันกับการใช้ ซึ่งนับว่าเป็นลักษณะเฉพาะของเครื่องจักสานแต่ละชนิด นอกจากนี้แล้ว
 ผลพลอยได้ที่เกิดขึ้น คือ ความงามของผลงาน ซึ่งเป็นความงามตามธรรมชาติ ปราศจากการ
 ประดับตกแต่งที่ไม่จำเป็น หรือเกินความต้องการที่ศิลปะ แขนงอื่นมีอยู่ ทำให้เข้าใจในลักษณะอันเป็น
 เอกลักษณะของศิลปะพื้นบ้านแขนงนี้ คือ ความเรียบและง่าย มีสัจจะในตนเอง และประการสุดท้าย
 ท้ายจากผลการศึกษา ทำให้ผู้วิจัยเกิดความสำนึกในคุณค่าของศิลปะพื้นบ้านมากขึ้น ซึ่งมีไม่น้อย
 ไปกว่าศิลปะ คลาสสิก อันเป็นที่ชื่นชอบของบุคคลทั่วไป

บทที่ 3 ระเบียบวิธีวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาเฉพาะกรณี (Case Study) โดยเลือกกลุ่มหัตถกรรมจักสานครุฑน้อย บ้านสะอาง ตำบลห้วยเหนือ อำเภอชุนันท์ จังหวัดศรีสะเกษ และได้มีวิธีการดำเนินการวิจัยดังนี้

1. ศึกษาเอกสารหรือรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลแนวคิด ทฤษฎีและผลงานการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้อง (Review Literature) จากตำราเอกสารวิชาการ บทความ ตลอดจนข้อมูลที่เป็นข้อเท็จจริงเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา และวิถีชีวิตของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการจักสาน และการนำไม้ไผ่มาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน

2. การวิจัยภาคสนาม (Field Research) เป็นการศึกษาข้อมูลเชิงคุณภาพแบบเจาะลึก โดยได้ผู้ช่วยนักวิจัยเข้าไปอยู่ในชุมชนเป็นเวลา 1 เดือนเต็มเพื่อจะสร้างความคุ้นเคยและไว้วางใจของคนในชุมชน และมีโอกาสได้แลกเปลี่ยนความรู้ความคิด ตลอดจนการสังเกตวิถีชีวิตประจำวันของคนในหมู่บ้าน โดยคณะผู้วิจัยจะเป็นผู้กำหนดกรอบและประเด็นแนวคิดในการเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับชุมชน รวมทั้งข้อมูลเชิงปริมาณที่เกี่ยวข้องกับหมู่บ้าน และกลุ่มผู้ดำเนินจักสานครุฑน้อย คณะผู้วิจัยจะเข้าไปเก็บข้อมูลด้วยตนเองสัปดาห์ละ 1 ครั้ง เพื่อให้ได้ความสมบูรณ์ของข้อมูลให้ครบทุกมิติ

3.1 ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้กลุ่มประชากรเป้าหมายแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ 1 ผู้รู้ทางภูมิปัญญา เช่น ภูมิปัญญาชาวบ้าน ปราชญ์ชาวบ้าน ครู พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน

กลุ่มที่ 2 กลุ่มหัตถกรรมจักสานครุฑน้อยบ้านสะอาง

กลุ่มที่ 3 กลุ่มเยาวชน เช่น นักเรียนในโรงเรียนบ้านสะอาง (ประชาสามัคคี)

ตำบลห้วยเหนือ อำเภอชุนันท์ จังหวัดศรีสะเกษ

3.2 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เนื่องจากการวิจัยครั้งนี้มุ่งเน้นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เป็นหลัก จะใช้ข้อมูลเชิงปริมาณเป็นบางส่วนเพื่อเป็นข้อมูลเสริมและสนับสนุนให้งานวิจัยเกิดความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ดังนั้น เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยมีหลายแบบ คือ

- 3.2.1 การทดลอง เป็นการทดลองให้ปฏิบัติการสานครุ๋นอยให้ดู
- 3.2.2 การสังเกต ใช้วิธีการสังเกตโดยมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม
- 3.2.3 แบบสัมภาษณ์เจาะลึกเป็นรายบุคคล (In-depth Interview)
- 3.2.4 แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างที่คณะผู้วิจัยสร้างขึ้น
- 3.2.5 สทนทนากลุ่ม (Focus Group Interview) กับกลุ่มหัตถกรรมจักสานครุ๋นอย

บ้านสะอาง

3.3 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้วิธีการทดลอง สังเกต สัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth Interview) บุคคลสำคัญ ๆ เป็นประธานกลุ่มปราชญ์ชาวบ้าน ครู พระสงฆ์ และผู้นำชุมชน สทนทนากลุ่ม (Focus Group Interview) จากการรอบแนวคิดที่คณะผู้วิจัยได้กำหนดกรอบแนวคิด โดยผู้ช่วยวิจัยซึ่งเข้าไปอยู่ในหมู่บ้านที่ทำการศึกษาน้อย 1 เดือน ส่วนนักวิจัยจะเป็นผู้ไปตรวจสอบกรอบประเด็นแนวคิดในการเก็บข้อมูลและเก็บข้อมูลบางส่วน นอกจากนี้ผู้วิจัยยังเก็บข้อมูลด้วยภาพถ่าย รูปแบบของครุ๋นอยในรูปของผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ และขบวนการขั้นตอนการจักสานตั้งแต่การจัดเตรียมวัสดุ เริ่มลงมือจักสาน จนกระทั่งสำเร็จเป็นผลิตภัณฑ์ นอกจากนี้ยังได้มีการศึกษาระบบการผลิตและการตลาดเพื่อเป็นคู่มือและทิศทางในการที่จะส่งเสริมให้ภูมิปัญญานี้คงอยู่แบบยั่งยืน

3.4 การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้ ส่วนใหญ่เป็นข้อมูลเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยจะนำมาแยกเป็นหมวดหมู่ และวิเคราะห์หาความสัมพันธ์และความเชื่อมโยงภูมิปัญญาด้านวัฒนธรรมและการสืบทอดให้เกิดความยั่งยืน ศึกษาถึงระบบการผลิตเพื่อใช้ในครัวเรือนนำไปสู่ระบบผลิตเพื่อขาย เป็นอาชีพหนึ่งของคนในชุมชน ส่วนการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณเป็นเพียงการนำเสนอตัวเลขประกอบในบางเรื่องเพื่อให้เกิดความสมบูรณ์และความเด่นชัดของข้อมูลเชิงคุณภาพ หลังจากการวิเคราะห์แล้วคณะผู้วิจัยจะนำข้อมูลสรุปทเรียนในลักษณะเชิงบรรยาย ส่วนข้อมูลเชิงปริมาณที่ได้จากการสัมภาษณ์โดยใช้แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างนำมาวิเคราะห์ด้วยโปรแกรม SPSS เพื่อนำค่าความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

หลังจากที่คณะผู้วิจัยได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการศึกษาเรื่องหัตถกรรมจักสานครุฑน้อย บ้านสะอาง ตำบลห้วยเหนือ อำเภอชุนันท์ จังหวัดศรีสะเกษ เรียบร้อยแล้ว ได้นำข้อมูลมาจัดกระทำเป็นหมวดหมู่และวิเคราะห์หาความสัมพันธ์ด้านต่าง ๆ ของตัวแปร และจักได้นำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลตามลำดับดังนี้

- 4.1 สภาพสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของบ้านสะอาง ตำบลห้วยเหนือ อำเภอชุนันท์ จังหวัดศรีสะเกษ
- 4.2 กลุ่มหัตถกรรมจักสานครุฑน้อย
- 4.3 ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมในวิถีชีวิตของชาวบ้าน
- 4.4 การสืบทอดวัฒนธรรมดั้งเดิมที่กำลังจะสูญหายไปคงอยู่กับเยาวชนรุ่นหลัง
- 4.5 การพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่อยู่ในวิถีชีวิตวัฒนธรรมดั้งเดิมให้สอดคล้องกับสภาพปัจจุบัน
- 4.6 การเผยแพร่และการจัดจำหน่าย

4.1 สภาพสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของบ้านสะอาง ตำบลห้วยเหนือ อำเภอชุนันท์ จังหวัดศรีสะเกษ

4.1.1 สภาพทั่วไปของหมู่บ้านสะอางน้อย

(1) สภาพทางภูมิศาสตร์และกายภาพ

บ้านสะอาง ตั้งอยู่ หมู่ที่ 12 ต.ห้วยเหนือ อ.ชุนันท์ จ.ศรีสะเกษ ห่างจากตัวอำเภอไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ประมาณ 3.5 กิโลเมตร เส้นทางคมนาคมสะดวกมีถนนลาดยางผ่านกลางหมู่บ้าน บ้านสะอางมีอาณาเขตติดต่อกับหมู่บ้านต่าง ๆ ดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับบ้านกำเม็ด ต.กำเม็ด อ.ชุนันท์

ทิศใต้ ติดต่อกับบ้านตะแบก ต.ห้วยเหนือ บ้านสะเดา ต.สะเดา อ.ชุนันท์

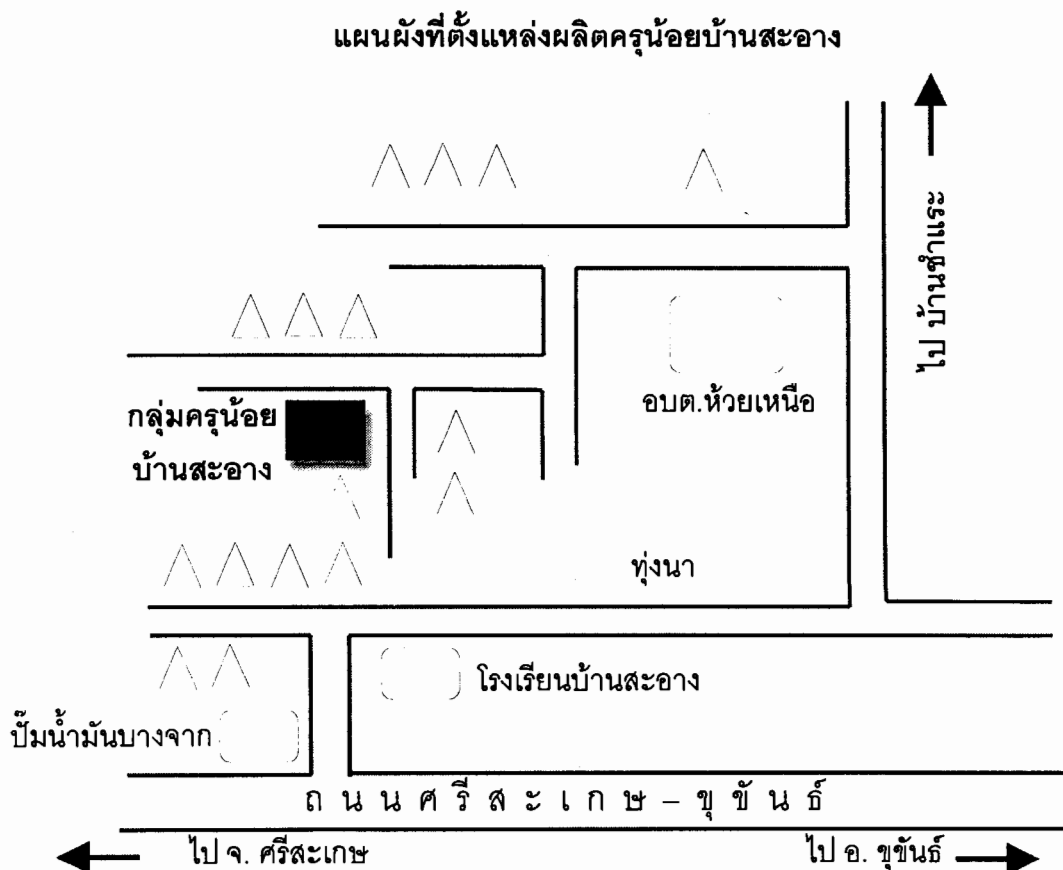
ทิศตะวันตก ติดต่อกับบ้านภูมิ บ้านสนวน ต.ห้วยเหนือ อ.ชุนันท์

ทิศตะวันออก ติดต่อกับบ้านชำระ ต.ห้วยเหนือ บ้านตะเคียน ต.ตะเคียน อ.ชุนันท์

(2) สภาพที่ตั้งชุมชนและประวัติหมู่บ้าน

บ้านสะอางตั้งขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ.2439 โดยชาวบ้านที่อยู่หมู่บ้าน บ้านห้วย หมู่ที่ 6 ต.ห้วยเหนือ อ.ซุขันธ์ จ.ศรีสะเกษ จำนวน 4 – 5 หลังคาเรือนได้อพยพที่ทำกินมาทำกิน ใกล้แหล่งน้ำขนาดใหญ่ซึ่งเรียกว่า “หนองสะอาง” จึงได้เรียกชื่อหมู่บ้านตามชื่อของแหล่งน้ำที่อยู่ ใกล้กับที่ทำกิน เมื่อการทำมาหากินดี ก็มีคนย้ายเข้ามาอยู่เพิ่มเติมมากขึ้นเรื่อย ๆ จึงกลายเป็น หมู่บ้านสะอาง ทั้งนี้ก็สอดคล้องกับคำบอกเล่าของชาวบ้านสะอางผู้สูงอายุ 79 ปี เล่าว่าเมื่อเขา เป็นเด็กที่เกิดในหมู่บ้านนี้ พ่อแม่ของเขาเป็นคนในหมู่บ้านสะอาง คนส่วนใหญ่ในหมู่บ้านนี้พูด ภาษาเขมรเป็นภาษาถิ่น และใช้ภาษาไทยกลางในการสื่อสารกับบุคคลภายนอก

เมื่อตั้งหมู่บ้านใหม่ ๆ นั้นมีอยู่เพียงคุ้มบ้านเดียวคือบ้านคุ้มกลาง ต่อมาเมื่อมีจำนวน ประชากรเพิ่มขึ้นก็ขยายเพิ่มเติมอีก 3 คุ้ม คือคุ้มกระวัน คุ้มสะอางใต้ และคุ้มสุดท้ายคือ คุ้มสะอางน้อยซึ่งอยู่อีกฟากหนึ่งของหนองสะอาง ชาวบ้านดั้งเดิมจะสานครุใหญ่ไว้ใช้เป็นภาชนะ สำหรับใช้ตักน้ำแทบทุกครัวเรือน และงานนี้ก็เป็นงานของผู้หญิง จากการสัมภาษณ์ผู้เฒ่าอายุ 79 ปีเล่าว่า ผู้ชายมักจะไม่มีการทำงานสานครุมากนัก ก็ได้สืบทอดมาจนปัจจุบันจะเห็นว่าไม่มี เด็กผู้ชายสนใจที่จะหัดสานครุ แม้ว่าจะมีหลักสูตรเปิดสอนในโรงเรียนในหมู่บ้านแล้วก็ตาม

(3) แหล่งทรัพยากรในหมู่บ้าน

- หนองสะอาด เป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ มีน้ำขังตลอดปี และบางปีมีปริมาณน้ำฝนมากก็จะเกิดน้ำท่วม ชาวบ้านได้อาศัยหนองสะอาดเป็นที่จับปลา และใช้น้ำสำหรับการเลี้ยงสัตว์พวกวัว ควาย ส่วนน้ำกินน้ำใช้ชาวบ้านส่วนใหญ่ (116 ครัวเรือน) ขุดบ่อบาดาลน้ำตื้นไว้ใช้เอง และมีบ่อบาดาลน้ำตื้นที่เป็นสาธารณะจำนวน 16 บ่อ บ่อบาดาลสาธารณะขนาดเล็กจำนวน 2 บ่อ พอกินพอใช้ตลอดทั้งปี

- ป่าชุมชน เป็นป่าดงดิบมีพื้นที่จำนวน 170 ไร่ ป่าแห่งนี้ก็เป็นแหล่งอาหารสำหรับคนในหมู่บ้านไปหาเห็ด แมลง และพืชป่าที่กินได้มาเป็นอาหารสำหรับครอบครัวและหาฟืนมาใช้ในครัวเรือน

(4) สาธารณสมบัติ

- วัด มีวัด 1 แห่งคือวัดสะอาด มีพระภิกษุจำนวน 9 รูป เณร 1 องค์

- โรงเรียน 1 โรง เป็นโรงเรียนที่เปิดสอนตั้งแต่ชั้นอนุบาล ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ถึง ปีที่ 6 มีครูจำนวน 7 คน นักเรียน 143 คน แยกเป็นชาย 82 คน หญิง 61 คน รายละเอียดดังปรากฏในตารางที่ 1

ตารางที่ 1 แสดงจำนวนนักเรียนในโรงเรียนบ้านสะอาดจำแนกตามเพศและระดับชั้น

ระดับชั้น	จำนวนนักเรียน		
	ชาย	หญิง	รวม
อนุบาล 1	9	7	16
อนุบาล 2	10	8	18
ประถมศึกษาปีที่ 1	9	8	17
ประถมศึกษาปีที่ 2	13	6	19
ประถมศึกษาปีที่ 3	8	7	15
ประถมศึกษาปีที่ 4	14	8	22
ประถมศึกษาปีที่ 5	10	8	18
ประถมศึกษาปีที่ 6	9	9	18
รวม	82	61	143

ที่มา : สถิติข้อมูลโรงเรียนบ้านสะอาด

- น้ำประปา ในหมู่บ้านที่สามารถใช้น้ำประปาหมู่บ้านจำนวน 68 ครัวเรือน

4.1.2 สภาพด้านสังคมและการปกครอง

หมู่บ้านสะอาดเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ มีประชากรทั้งสิ้น 145 ครัวเรือน จำนวน 763 คน แยกเป็นชาย 315 คน หญิง 448 คน มีอาชีพทำนา ทำไร่ประมาณ 137 ครัวเรือนและชาวบ้านจะมีพื้นที่เกษตรในบริเวณบ้านพอจะปลูกไม้ผล และต้นไม้ไว้ตามแนวรั้วบ้านเพื่อเป็นวัสดุสำหรับใช้งานในครัวเรือน หรือใช้เป็นวัสดุในการสานครุ เนื่องจากหมู่บ้านนี้เป็นหมู่บ้านที่อยู่ใกล้ตัวอำเภอจึงมีคนประกอบอาชีพรองค้าขายถึง 40 ครัวเรือน

การกระจายตัวของจำนวนประชากรตามช่วงอายุต่าง ๆ ปรากฏในตารางที่ 2

ตารางที่ 2 แสดงข้อมูลจำนวนราษฎรจำแนกตามช่วงอายุ

ช่วงอายุ	จำนวนคน		
	ชาย	หญิง	รวม
น้อยกว่า 1 ปีเต็ม	2	3	5
1 ปีเต็ม - 2 ปีเต็ม	4	6	10
3 ปีเต็ม - 5 ปีเต็ม	14	33	47
6 ปีเต็ม - 11 ปีเต็ม	36	45	81
12 ปีเต็ม - 14 ปีเต็ม	49	58	107
15 ปีเต็ม - 17 ปีเต็ม	37	51	88
18 ปีเต็ม - 49 ปีเต็ม	105	147	252
50 ปีเต็ม - 59 ปีเต็ม	47	69	116
60 ปีเต็มขึ้นไป	21	36	57
รวม	315	448	763

ที่มา : ข้อมูล กชช. 2 ค. ปี 2542

- การย้ายถิ่น การอพยพแรงงานมีคนไปทำงานที่กรุงเทพฯประมาณ 80 ครัวเรือน ส่วนใหญ่มีอายุ ตั้งแต่ 18 ปีขึ้นไป เป็นชาย 60 คน หญิง 42 คน

- ผู้นำ ผู้นำทางการในหมู่บ้าน มีผู้ใหญ่บ้าน 1 คน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน 1 คน ตั้งแต่เริ่มตั้งหมู่บ้านจนถึงปัจจุบันมีผู้ใหญ่บ้านปกครอง 7 คนคือ

- (1) นายโสม รัตนา
- (2) นายนุช จันทรสินิท
- (3) นายทองดี ดวงจันทร์
- (4) นายคล้า คุณเยี่ยม
- (5) นายบุญถึง วรรณวงษ์
- (6) นายทองคำ อาจศิริ
- (7) นายวิรัตน์ ทองศรีเมือง

4.1.3 สภาพทางเศรษฐกิจ

(1) อาชีพหลัก ของประชาชนหมู่บ้านสะอางคือ การทำเกษตรซึ่งพื้นที่ ทำการเกษตรทั้งหมดอาศัยน้ำฝน การทำการเกษตรส่วนใหญ่ยังทำนาเป็นการทำนาข้าวเจ้า ซึ่งส่วนใหญ่ผลิตไว้กิน และมีเหลือขายไม่กี่ครอบครัว รองลงมาคือการทำไร่ หอม กระเทียม พริก ปอ

(2) อาชีพรอง คือการค้าขาย และการสานครุฑน้อยซึ่งมีงานทำทั้งปีเนื่องจากมีการสั่งซื้อเข้ามาจากภายนอกหมู่บ้าน ทั้งในประเทศและต่างประเทศทำให้ชาวบ้านมีรายได้เพิ่มขึ้นปีละ 10,000 – 15,000 บาท ต่อปี/คนที่เป็นสมาชิก กลุ่มสานครุฑน้อยเป็นกลุ่มที่ตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 27 ก.พ. พ.ศ.2527 โดยการสนับสนุนของพัฒนาชุมชน เริ่มแรกมีสมาชิกเพียง 10 ครอบครัว ทั้งนี้เพื่อเป็นการสืบสานวัฒนธรรมดั้งเดิมและเสริมอาชีพ และรายได้หลังฤดูเก็บเกี่ยวผลผลิตทางการเกษตร กลุ่มได้ดำเนินการโดยนางสาวเอ็นดู ศรีแก้ว แต่เดิมประธานกลุ่มสานครุฑน้อยบ้านสะอางเป็นผู้มีใจรักงานด้านจักสานครุฑมาตลอด มีสมาชิกของกลุ่มสานครุฑน้อยจำนวน 52 ครอบครัว และมีผู้สนใจและทำขายเองโดยไม่เป็นสมาชิกอีก 10 ครอบครัว งานสานครุฑน้อยมีตลาดจำกัดขายเพียงในท้องถิ่นเท่านั้น จนกระทั่งนางสาวเอ็นดู ศรีแก้วซึ่งเป็นประธานกลุ่มได้มีโอกาสนำสินค้าการสานครุฑน้อยไปแสดงในงานประจำปีของจังหวัดศรีสะเกษ และตามสถานที่ต่าง ๆ ตลอดจนงานแสดงศิลปาชีพที่กรุงเทพฯ ก็ได้รับความสนใจจากชาวต่างประเทศหลายประเทศ เช่น ญี่ปุ่น แคนาดา สหรัฐอเมริกา ชาวต่างประเทศผู้สนใจงานฝีมือหัตถกรรมได้ตามเข้ามาศึกษาและดูงานที่กลุ่มสานครุฑน้อยที่บ้านสะอาง รวมทั้งสั่งสินค้าครุฑน้อยที่พัฒนารูปแบบตามความต้องการของผู้สั่งซื้อได้ทุกรูปแบบ ความต้องการสินค้าเริ่มมีปริมาณมาก แต่ศักยภาพในการผลิตไม่ถึง เนื่องจากสมาชิกกลุ่มที่ทำการจักสานเป็นนั้นมีจำกัด เป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่งที่ไม่สามารถผลิตได้ตามความต้องการของตลาดได้

ครูในโรงเรียนหมู่บ้านสะอางได้เห็นความสำคัญของการจักสานครุฑน้อย จึงได้นำวิธีการสานครุฑน้อยไปบรรจุเป็นหลักสูตรท้องถิ่นเพื่อให้นักเรียนในหมู่บ้านสะอางและหมู่บ้านข้างเคียงได้มีโอกาสเลือกเรียนตามความสนใจ

4.1.4 สภาพวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีและความเชื่อ

ชาวบ้านสะอางส่วนใหญ่เป็นไทย - เขมร และนับถือพุทธศาสนาทั้งหมู่บ้าน ด้านความเชื่อเกี่ยวกับประเพณีไม่ได้เป็นไปตามฮีต 12 คอง 14 อย่างหมู่บ้านอีสานโดยทั่วไป ชาวบ้านสะอางจะมีประเพณีและความเชื่อต่าง ๆ ดังนี้

(1) ประเพณีแม่่มด (ผีฟ้า ไทย ลาว) ผู้เป็นแม่่มดเมื่อผีแม่่มดเข้าร่างทรงจะพอรำ ซึ่งความเชื่อนี้เกี่ยวกับทางด้านสุขภาพคือเมื่อมีการเจ็บป่วยเมื่อไปหาหมอรักษาแล้วไม่หาย มักจะบนบานแม่่มด เมื่อหายป่วยแล้วก็จะทำพิธีแก้บนซึ่งมักจะทำกันตั้งแต่เดือน 3 ไปจนกระทั่งถึงเข้าพรรษาของทุกปี พิธีการต่าง ๆ จะเริ่มโดยผู้ที่จะเป็นร่างทรงของแม่่มด (นางรำ) และนักเพลง มีอุปกรณ์การเล่น เช่น ส้อง กลอง แคน ขลุ่ย สิ่งของแก้บนจะมี สร้อย 5 เส้น เหล้า 1 ขวด หมากพลู 1 พาน เทียน 1 คู่ เงิน 25 บาท (เฉพาะนักเพลง) ส่วนนางรำไม่ต้อง มีเฉพาะเทียนไป เชิญมารำ (รำ 1 คืน ตั้งแต่ 5 โมงเย็นจนถึงเที่ยงวันรุ่งขึ้น)

(2) ประเพณีเซ่นไหว้ผีปูด้า เป็นการเซ่นไหว้วิญญาณบรรพบุรุษประจำหมู่บ้านซึ่งจะทำพิธีเซ่นไหว้ปีละ 2 ครั้งคือก่อนที่จะลงทำนาในเดือน 6 และหลังฤดูเก็บเกี่ยวหลังเอาข้าวขึ้นแล้ว (ยุ่ง ฉาง) ในเดือน 3 ศาลปูด้าจะอยู่ในป่าชุมชนของหมู่บ้าน บางทีก็เรียกว่า “ศาลดอนปูด้า” สร้างด้วยไม้มุงหลังคาสังกะสี ชาวบ้านมีความเชื่อว่าผีดอนปูด้าจะเป็นผู้ช่วยเหลือคุ้มครองภทภัยต่าง ๆ เมื่อได้รับความเดือดร้อน เช่นของหาย เดินทางไกลไปค้าวัวค้าควาย หรือเกณฑ์ทหาร ชาวบ้านก็มักจะไปบนบาน เพื่อวิงวอนให้ผีปูด้าช่วยดลบันดาลให้ได้สิ่งของกลับคืนมาหรือให้เดินทางโดยปลอดภัย ตลอดจนการช่วยเหลือในด้านทำการเพาะปลูกให้ได้รับผลดี เมื่อได้รับสิ่งที่ตนปรารถนาก็จะนำเครื่องเซ่นสังเวียไปแก้บน ณ ศาลดอนปูด้า สิ่งของมากเครื่องแก้บนจะเป็น เหล้า หมาก พลู บุหรี่ ไข่ หรือไข่ ดอกไม้ ธูปเทียน

(3) ประเพณีแห่เทียนเข้าพรรษา จะเริ่มทำต้นเทียนเพื่อนำไปถวายพระก่อนเข้าพรรษาในแรม 1 ค่ำเดือน 8 ของทุกปี แต่เดิมชาวบ้านจะหล่อต้นเทียนเอง ปัจจุบันนี้ไม่จำเป็นต้องหล่อต้นเทียนเอง ไปซื้อต้นเทียนที่สำเร็จมาจากตลาด หลังจากนั้นชาวบ้านจะช่วยกันนำมอดกแต่งก่อนที่จะนำไปถวายที่วัด เมื่อมีการตกแต่งเสร็จเรียบร้อยแล้วชาวบ้านก็จะตั้งขบวนแห่ต้นเทียนไป

วัด เพื่อถวายเป็นเทียนพรรษาต่อไป ต้นเทียนนี้เป็นส่วนรวมของชาวบ้าน มิใช่เป็นของเฉพาะบุคคล ซึ่งแสดงออกของการมีส่วนร่วมในด้านสาธารณกุศล

(4) ประเพณีออกพรรษา และเทศมหาชาติ จะทำกันหลังออกพรรษา ซึ่งตรงกับวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 11 ของทุกปี อาจจะทำหลังวันออกพรรษาก็ได้ ประเพณีการทำบุญเทศน์มหาชาตินั้น ชาวบ้านจะจัดอาหารหวานคาว และทางวัดจะจัดให้มีเทศน์มหาชาติกัณฑ์ต่าง ๆ ในชาติสุดท้ายของพระพุทธเจ้าที่เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรซึ่งจะบำเพ็ญทานบารมีอันยิ่งใหญ่ซึ่งชาวบ้านมีความเชื่อว่าการฟังเทศน์มหาชาตินี้จักได้บุญยิ่งใหญ่

(5) ประเพณีลอยกระทง ซึ่งเป็นประเพณีซึ่งตรงกับวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 12 อนุโลมตามประเพณีของภาคกลาง ซึ่งแต่เดิมนั้นทางภาคอีสานจะลอยกระทงในวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 11 ซึ่งตรงกับวันออกพรรษา ทั้งนี้เพราะถึงกลางเดือน 12 น้ำในลำน้ำทางภาคอีสานมักจะเหือดแห้งไปมาก ไม่เหมาะสมกับการลอยกระทง ซึ่งการลอยกระทงนั้นมีน้ำเต็มฝั่งลำน้ำหรือแหล่งน้ำที่สอดคล้องกับเพลงลอยกระทง

4.2 กลุ่มหัตถกรรมจักสานครุ่ย์บ้านสะอาง ตำบลห้วยเหนือ อำเภอขุขันธ์ จังหวัดศรีสะเกษ

ความเป็นมาของครุ่ย์

ครุ่ย์ เป็นภาชนะที่สานด้วยไม้ไผ่ แล้วลงซีเมนต์กับน้ำมันยาง (ภาคกลางเรียกว่า "ขัน") สามารถใช้เป็นภาชนะในการตักน้ำและใช้ประโยชน์อื่น ๆ ได้อีกมากมาย ซึ่งนิยมใช้ในภาคอีสาน (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ) ในสมัยก่อนนิยมสานครุ่ย์ตามขนาดที่ใช้งาน (ขนาดใหญ่) ระยะเวลาจักสานขึ้นใช้เองในครัวเรือน ต่อมาเกิดการแลกเปลี่ยนซื้อขายกันขึ้นในชุมชน และตามท้องตลาด

ประมาณปี พ.ศ. 2494 นายบุญทิศ ดวงจันทร์ ประชาชนชาวบ้านสะอาง หมู่ที่ 12 ตำบลห้วยเหนือ อำเภอขุขันธ์ จังหวัดศรีสะเกษ เป็นคนแรกที่ดัดแปลงการสานขนาดของครุ่ย์จากขนาดใหญ่ให้เล็กลง เนื่องจากครุ่ย์ขนาดใหญ่สิ้นเปลืองวัสดุบางอย่างเช่น น้ำมันยาง ขัน แพงขึ้น และความนิยมลดลง ชาวบ้านเริ่มหันไปใช้ครุ่ย์สังกะสี ซึ่งคงทนกว่าแทน และครุ่ย์ที่นายบุญทิศ ดวงจันทร์ สานเป็นที่สนใจของท้องตลาดจึงมีชาวบ้านทำตามสืบมา

เมื่อวันที่ 27 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2527 นางสาวเอ็นดู ศรีแก้ว อยู่บ้านเลขที่ 30 บ้านสะอาง หมู่ที่ 12 ตำบลห้วยเหนือ อำเภอขุขันธ์ จังหวัดศรีสะเกษ ได้รวบรวมสมาชิกจำนวน 10 คน จัดตั้งกลุ่มจักสานครุ่ย์ขึ้น ครุ่ย์ได้ถูกพัฒนาขนาดให้เล็กลงเรื่อย ๆ จนมีขนาดเท่ากระดุมเม็ดเล็ก ซึ่งสันนิษฐานว่าเล็กที่สุดในโลก นำไปวางจำหน่ายตามท้องตลาด และมีการดัดแปลงครุ่ย์น้อยทำเป็นของที่ระลึก ของขวัญ เครื่องประดับต่าง ๆ ตามความต้องการของท้องตลาดมากมาย

จำหน่ายทั้งในและต่างประเทศ ครุภัณฑ์ได้สร้างชื่อเสียงให้กับชุมชนบ้านสะอาง จังหวัดศรีสะเกษ และเป็นผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลของดีศรีสะเกษ มีสื่อโทรทัศน์มาถ่ายทำเป็นสารคดีเผยแพร่หลายช่อง

ปัจจุบันกลุ่มจักสานครุภัณฑ์ มีที่ทำการกลุ่มอยู่ที่บ้านเลขที่ 30 บ้านสะอาง หมู่ที่ 12 ตำบลห้วยเหนือ อำเภอขุขันธ์ จังหวัดศรีสะเกษ อยู่ห่างจากจังหวัดศรีสะเกษ 50 กิโลเมตร ห่างจากอำเภอขุขันธ์ 3.5 กิโลเมตร มีสมาชิกทั้งหมด 52 คน มีคณะกรรมการดำเนินการดังนี้

คณะกรรมการบริหารกลุ่มจักสานครุภัณฑ์

1. นางสาวเอ็นดู ศรีแก้ว	ประธานกรรมการ
2. นางเพ็ญ บัวจันทร์	รองประธาน
3. นายแจ่ม ทองศรีเมือง	กรรมการ
4. นางสาววย บรรณชาติ	กรรมการ
5. นายชูศักดิ์ บรรณชาติ	กรรมการ
6. นางนีก ศิริมาศ	กรรมการ
7. นางอุดม นคร	กรรมการ
8. นายวิรัตน์ ทองศรีเมือง	กรรมการ
9. นายเยื่อน สะดาชัย	กรรมการ

ผลิตภัณฑ์และราคาจำหน่าย

1. เข็มกลัด ซอละ 10 – 65 บาท
2. พวงกุญแจ พวงละ 8 – 10 บาท
3. ต่างหู คู่ละ 20 – 45 บาท
4. พวงอรุณ ชุดละ 180 – 1,500 บาท
5. ดอกกุหลาบ 180 – 1,500 บาท
6. ดอกทานตะวัน 180 – 1,500 บาท

แหล่งทุนสนับสนุนกลุ่ม

1. กองทุนเพื่อสังคม (SIF) 170,000 บาท
2. พัฒนาชุมชน 60,000 บาท
3. พาณิชย์จังหวัด 30,000 บาท

เงินทุนนำมาซื้อวัสดุอุปกรณ์ของกลุ่มเช่น น้ำมันยาง, ชัน เงินที่เหลือจากซื้อวัสดุอุปกรณ์ให้สมาชิกกู้ยืม กลุ่มคิดดอกเบี้ยร้อยละ 1 บาท/เดือน กู้รายละ 2,000 – 5,000 บาท

แหล่งจำหน่าย

1. ภายในจังหวัด ร้านจักริน ร้านเพิ่มทรัพย์ อำเภอกันทรลักษ์
ร้านค้าชุมชนของกลุ่มแม่บ้าน อำเภอห้วยทับทัน
ร้านประเสริฐสมัย ร้านเจริญภา ร้านสย.
2. ต่างจังหวัด อุบลราชธานี ร้านบัวขาว
3. กรุงเทพฯ เซ็นทรัลทุกสาขา
4. ต่างประเทศ ญี่ปุ่น, สหรัฐอเมริกา

จำนวนสินค้าส่งออก/รายได้

1. ลูกค้าประจำในท้องถิ่น เดือนละ 800 – 1,000 ชิ้น
เป็นเงิน 4,000 – 5,000 บาท
2. ลูกค้าต่างประเทศ ญี่ปุ่น และสหรัฐอเมริกา
เดือนละ 9,000 ชิ้น (ญี่ปุ่น 6,000 ชิ้น สหรัฐฯ 3,000 ชิ้น)
เป็นเงิน 50,000 บาท

ช่วงฤดูทำนา และเก็บเกี่ยว ส่งได้ประมาณเดือนละ 2,000 ชิ้น

ช่วงหลังฤดูทำนาและเก็บเกี่ยวส่งได้ประมาณเดือนละ 9,000 ชิ้น

รายได้โดยเฉลี่ยของกลุ่ม 15,000 – 50,000 บาท/เดือน

รายได้สมาชิกโดยเฉลี่ย 10,000 – 15,000 บาท/ปี

4.3 ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมในวิถีชีวิตของชาวบ้าน

ผลการศึกษาพบว่า ชาวบ้านสะอาง เป็นชาวไทยเขมร พูดภาษาเขมร มีอาชีพทำเกษตรกรรม ทำนา ทำไร่ ผู้คนสามารถผลิตปัจจัยในการดำรงชีวิตได้เองเป็นส่วนใหญ่ ไม่ว่าจะเป็นอาหาร หรือเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ เครื่องจักสานครุ เป็นงานหัตถกรรมและศิลปหัตถกรรมที่มีความสอดคล้องและเกี่ยวเนื่องกับวิถีชีวิตของชาวบ้านสะอาง เป็นสังคมแบบเกษตรกรรมในชนบท เพราะเครื่องจักสานครุ เป็นเครื่องใช้ประจำครัวเรือนที่ทำได้ไม่ยาก วัตถุดิบที่ใช้ในการจักสานก็หาได้ในท้องถิ่นมาทำเป็นภาชนะ เครื่องใช้ในครัวเรือน ครุเป็นงานหัตถกรรมที่ชาวบ้านสะอางทำเพื่อใช้ในชีวิตรประจำวันมาแต่โบราณจนมีความชำนาญและสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ครุที่เคยทำใช้สำหรับตักน้ำในอดีตได้เสื่อมความนิยมลงเพราะมีครุสังกะสี และครุพลาสติกเข้ามาแทนที่ ทำให้หัตถกรรมจักสานด้วยไม้ไผ่ที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านดั้งเดิม ที่สืบทอดกันมาแต่บรรพบุรุษเริ่มลดน้อยถอยลง อาจจะสูญหายไป และไม่มีการสานครุไว้ใช้ตักน้ำอีก

ชาวบ้านสะอากและกลุ่มจักสานครุ่่น้อย นำโดยนางสาวเอ็นดู ศรีแก้วได้ฟื้นฟู ภูมิปัญญาดั้งเดิม เพื่อไม่ให้สูญหายไป จึงได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบหัตถกรรมจักสานครุ่ เพื่อให้ เหมาะสมกับความต้องการและสภาพสังคมปัจจุบัน โดยใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิมที่เป็นมรดกสืบทอด กันมาจากบรรพบุรุษนำมาพัฒนาดัดแปลงแล้วสอนเยาวชนรุ่นลูกหลาน โดยสานครุ่ให้เล็กลง ตาม ขนาดที่ต้องการ เรียกว่า “ครุ่่น้อย” หลังจากนั้นนำมาประดิษฐ์ เป็นเครื่องประดับ ของชำร่วยต่าง ๆ หรือใช้เป็นภาชนะสำหรับใช้สอยอย่างอื่นแทนของเดิมที่เคยใช้ตักน้ำ การถ่ายทอดภูมิปัญญาดั้งเดิม ที่กำลังจะสูญหายเป็นกระบวนการเรียนรู้ และการปรับตัวของชาวบ้าน เพื่อรักษาภูมิปัญญา ดั้งเดิม ซึ่งเป็นเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่นของตนเองไว้ไม่ให้สูญหายไป

นอกเหนือจากประโยชน์ใช้สอยแล้ว เครื่องจักสานครุ่่น้อยยังสะท้อนวัฒนธรรม สะท้อนความคิดสร้างสรรค์ และภูมิปัญญาของชาวบ้านสะอากได้ดีอีกด้วย และเป็นที่น่าสนใจที่ ผลผลิตทางวัฒนธรรมท้องถิ่นของชาวบ้านมีแห่งเดียวในประเทศไทย ที่สานครุ่่น้อย ใครได้พบเห็น ก็ชอบที่จะซื้อเก็บไว้เป็นของที่ระลึก หรือฝากผู้ที่ตนรักและชอบพอ มีผู้มาเยือนทั้งชาวไทย และ ชาวต่างประเทศ ต่างเข้ามาชื่นชมผลงานฝีมืออันปราณีต และงดงามของชาวบ้านสะอาก แห่งนี้ เป็นประจำ ถือได้ว่าบ้านสะอากแห่งนี้ เป็นแหล่งผลิตสินค้าพื้นบ้านที่เพิ่มรายได้ให้กับชาวบ้านและ ยังเป็นแหล่งท่องเที่ยวของศรีสะเกษอีกแห่งหนึ่งที่น่าสนใจ

4.4 การสืบทอดวัฒนธรรมดั้งเดิมที่กำลังจะสูญหายไปคงอยู่กับเยาวชนรุ่นหลัง

ผลการศึกษาพบว่า ครุ่เป็นเครื่องจักสานด้วยไม้ไผ่ที่จักเป็นเส้นตอกบาง ๆ แล้วยา ด้วยขี้เี ผสมกับน้ำมันยาง ไทยกลางเรียกว่า ยาชัน ใช้สำหรับตักน้ำหรือเป็นตะกร้าใส่ของตามแต่ จะใช้งาน ครุ่เป็นของใช้พื้นบ้านดั้งเดิมมาแต่สมัยโบราณ ชาวบ้านสะอากสามารถจักสานครุ่ไว้ ใช้เองในครอบครัวได้ โดยได้รับการสืบทอดมรดกทางภูมิปัญญาจากปู่ย่า ตายาย และพ่อแม่ มาจนถึงปัจจุบัน นำเสียดายที่ปัจจุบันครุ่กลายเป็นของใช้ที่ถูกลืมขำ เพราะมีพลาสติกสีสวย ราคาถูกเข้ามาแทนที่ โดยที่คนรุ่นใหม่ก็ลืมนึกไปว่าภาชนะพลาสติกนั้นมีความคงทนสู้ครุ่ไม่ได้ ซึ่ง มีอายุใช้งานนับสิบปี ชาวบ้านสะอากจึงไม่สามารถจักสานครุ่ขนาดใหญ่ที่เป็นของใช้ขายเพื่อนำ รายได้เข้ามาจุนเจือครอบครัวเหมือนแต่ก่อน

กลุ่มหัตถกรรมจักสานครุ่่น้อยบ้านสะอาก ได้มีความคิดสร้างสรรค์ อาศัยภูมิปัญญา ดั้งเดิมที่ได้รับสืบทอดจากบิดามารดามาดัดแปลงการสานขนาดของครุ่จากขนาดใหญ่ให้เล็กลง จนถึงขนาดจิ๋ว ตามรูปแบบเดิม นำมาประดิษฐ์เป็นงานฝีมือ ทำเป็นเครื่องประดับของชำร่วย ของที่ระลึก จนคนนอกพื้นที่เรียกบ้านสะอากว่า “บ้านครุ่่น้อย”

ครุภัณฑ์ขนาดเล็ก ได้ถูกออกแบบให้เป็นพวงกุญแจ ต่างหู เข็มกลัด พวงอุ้งน ประดับในกรอบรูปหรือติดประดับกับม่านมู่ลี่ และกระดิ่งใบเล็กๆ สินค้าเหล่านี้มีขายควบคู่กับครุภัณฑ์ต่าง ๆ ขนาดใหญ่ ขนาดกลาง ขนาดเล็ก จากราคาใบละไม่เกิน 10 บาท จนถึงกว่า 100 บาท ปัจจุบันครุภัณฑ์ที่บ้านสะอางมีพ่อค้าแม่ค้าขายประจำที่จังหวัดศรีสะเกษ จังหวัดอุบลราชธานี อำเภอใกล้เคียง จะมีผู้มารับซื้อครุภัณฑ์ที่บ้านสะอางไปขายเป็นประจำ นอกจากนี้สามารถนำไปส่งขายให้กับห้างเซ็นทรัลทุกสาขา ครูที่นี้เป็นที่รู้จักในระดับนานาชาติ จะมีชาวต่างชาติผู้สนใจเข้ามาศึกษาดูงาน เช่น ญี่ปุ่น สหรัฐอเมริกา อินเดีย และไต้หวัน

4.4.1 กระบวนการถ่ายทอด

ครุภัณฑ์เป็นงานหัตถกรรมพื้นบ้านที่ต้องใช้ความละเอียดอ่อน สวยงาม ประณีต เป็นงานที่ต้องใช้ฝีมือของแต่ละบุคคล นางสาวเอ็นดู ศรีแก้ว ได้รวบรวมกลุ่มกันจักสานครุภัณฑ์เพื่อเป็นการอนุรักษ์ และดำรงไว้ซึ่งศิลปหัตถกรรมที่สำคัญของบ้านสะอางน้อย เป็นวัฒนธรรมดั้งเดิมและเป็นเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่นของตนเอง ที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ จนถึงปัจจุบัน เพื่อป้องกันไม่ให้ภูมิปัญญาดั้งเดิม (tradition knowledge) ของชุมชน สูญไปกับกระแสโลกาภิวัตน์ จึงได้ถ่ายทอดให้ลูกหลานชาวบ้านสะอาง ชุมชนบ้านตะแบก วิทยาลัยเทคนิคศรีสะเกษ กลุ่มนักศึกษาการศึกษานอกโรงเรียน อำเภอขุขันธ์ และโรงเรียนบ้านสะอาง (ประชาสามัคคี) โดยรับเชิญเป็นวิทยากรในการถ่ายทอด ฝึกอบรมให้เป็นวิทยาทาน

โรงเรียนบ้านสะอาง (ประชาสามัคคี) นำโดยนายคำสิงห์ บุญศรีทธา อาจารย์ใหญ่ และคณะครูในโรงเรียนได้จัดทำคู่มือหลักสูตรท้องถิ่นเรื่อง การจักสานครุภัณฑ์ เพื่อสอนเด็กนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 และชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 โดยเชิญคุณเอ็นดู ศรีแก้ว เป็นวิทยากรให้ความรู้แก่ครูและนักเรียนจนสามารถจักสานเป็นครุภัณฑ์ได้

4.4.2 ขั้นตอนและวิธีการจักสานครุภัณฑ์

1. วัสดุ และอุปกรณ์ในการจักสานครุภัณฑ์

ภาพที่ 1 วัสดุ และอุปกรณ์ในการจักสานครุฑน้อย

ภาพที่ 2 ไม้หัวลิง

ภาพที่ 3 ไม้เสียว

ภาพที่ 4 สีย้อมดอก

วัสดุ และอุปกรณ์จากภาพที่ 1

1. ไม้ไผ่หนาม, ไม้ไผ่บ้าน, ไม้ไผ่ลำมะกอก ชนิดใดชนิดหนึ่ง ใช้สำหรับทำดอก จักสานครุ่่น้อย
2. มีดโต้ ใช้สำหรับตัดฝ่าไม้ไผ่
3. มีดจักดอก ใช้สำหรับจักดอก (เหลาไม้ไผ่ให้เป็นเส้นดอกตามต้องการ)
4. กรรไกร ใช้สำหรับตัดดอกและตัดขอบปากครุ่่น้อย
5. เข็ม ใช้สำหรับจัดและเย็บดอกให้เข้าลายตามต้องการ
6. น้ำมันยาง ใช้สำหรับทาครุ่ ก่อนนำไปลงชั้นเพื่อให้ชั้นเกาะติดตัวครุ่
7. ชัน ใช้สำหรับทาครุ่หลังจากทาน้ำมันยาง เพื่ออุดรอยรั่วของครุ่
8. น้ำมันก๊าด ใช้สำหรับทาครุ่ให้เป็นมัน (เงา) เพื่อให้ครุ่สวยงาม
9. เลื่อย ใช้สำหรับเลื่อยไม้ไผ่ออกเป็นท่อน ๆ

วัสดุ และอุปกรณ์จากภาพที่ 2 – 4

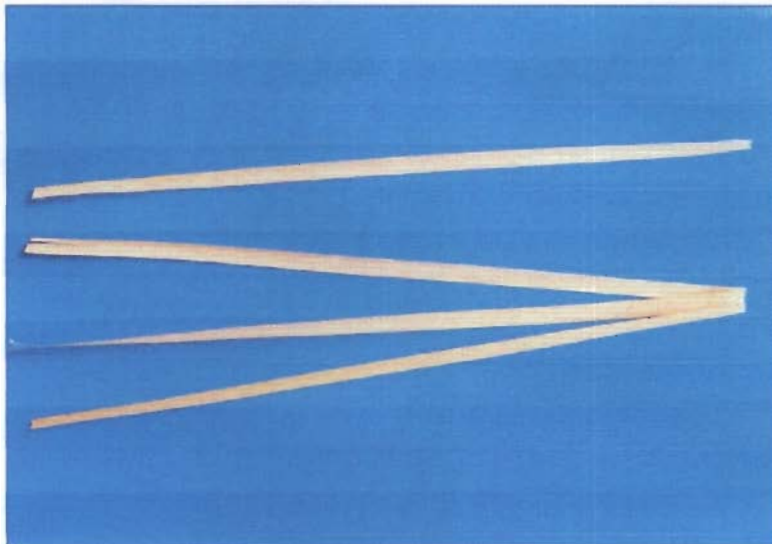
10. ไม้หัวลิง ใช้สำหรับทำวงครุ่ (หูหิ้ว) ที่มีขนาดใหญ่
11. ไม้เสียว ใช้สำหรับทำวงครุ่ (หูหิ้ว) ที่มีขนาดกลาง ขนาดเล็ก
12. สี ใช้สำหรับย้อมเส้นดอก

2. การเตรียมวัสดุอุปกรณ์

การจักสานครุฑน้อยมีขั้นตอนเตรียมวัสดุอุปกรณ์ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1

ผ่าไม้ไผ่เป็นซีกเล็ก ๆ แล้วจักเป็นเส้นตอกตามขนาดที่ต้องการ

ขั้นตอนที่ 2

นำตอกที่ได้มาเหลาให้เกิดความบางตามต้องการ การเหลาตอกแบ่งเนื้อไม้ออกเป็น 2 แบบดังนี้

1. เปลือกไม้ไผ่ (ติวไม้ไผ่) ซึ่งมีความแข็ง จะนำมาสานตัวครุ
2. เนื้อไม้ไผ่ จะนำมาสานก้นครุ (ฐานโครงสร้างของตัวครุ)

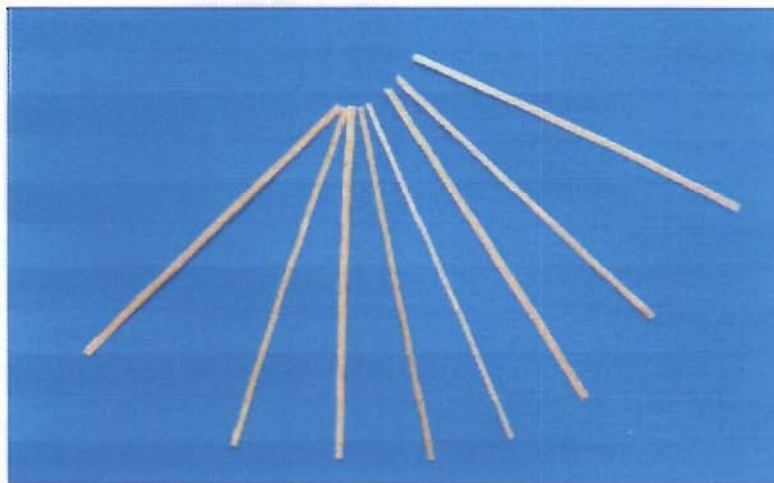
ขั้นตอนที่ 3

นำตอกที่บางตามต้องการไปผ่าหรือจัก แบ่งออกเป็นเส้น

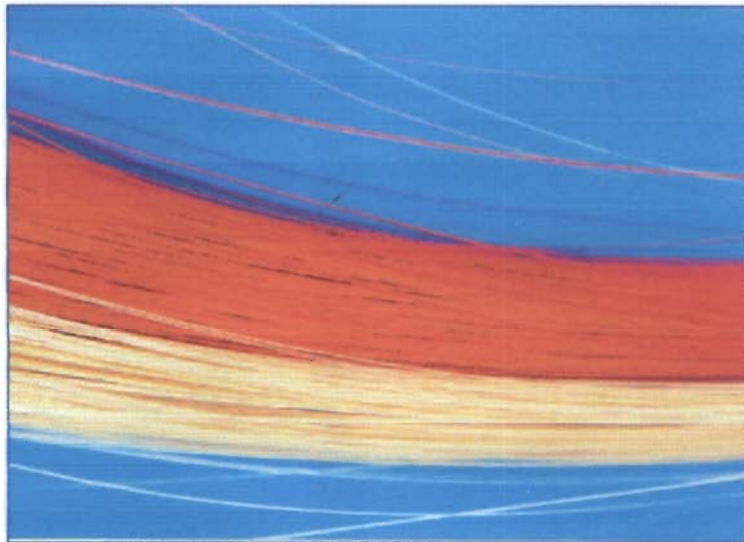

การนำตอกมาจักเป็นเส้น แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

1. เส้นแบน (ตอกแบน) ใช้เนื้อไม้ใผ่ เพราะมีความอ่อนสามารถสานได้ง่าย
ตอกแบนใช้สำหรับสานกันครุ

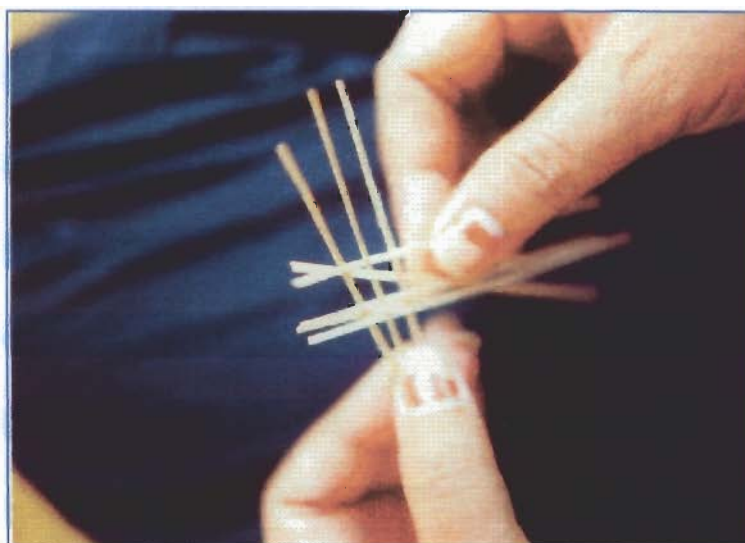
2. เส้นกลม (ตอกกลม) ตอกกลม ใช้เปลือกไม้ไผ่ที่มีสีเขียวหรือเรียกว่า “ติวไม้ไผ่” ตอกกลมใช้สานตัวครุ เพราะมีความแข็งทำให้ครุมีรูปทรงที่สวยงาม

3. วิธีและขั้นตอนการสานครุน้อย

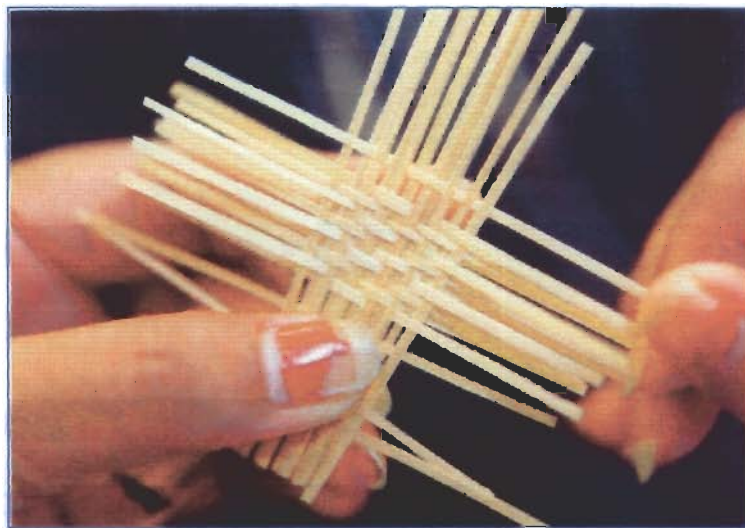
ขั้นตอนที่ 1

เริ่มจากการสานกันครุก่อน โดยนำเอาตอกแบนที่ตัดไว้ตามขนาดที่ต้องการมาสานกันครุ โดยใช้ตอกแบน 3 เส้น เป็นตัวยืนในการสาน เส้นที่ 1 เริ่มสานลายขัดยก 1 ซ้ำม 1 ทำสลับกันกับตัวยืน 3 เส้น เส้นที่ 2 เริ่มสาน ซ้ำม 1 ยก 1 ทำสลับกันกับตัวยืน 3 เส้น เช่นเดียวกับเส้นที่ 1 ทำอย่างเส้นที่ 1 และเส้นที่ 2 สลับกันไปจนครบ 11 เส้น

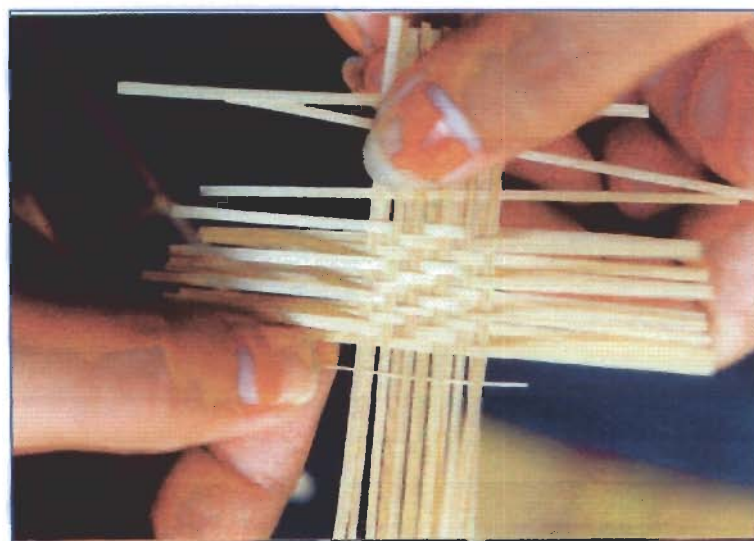
ขั้นตอนที่ 2

นำดอกแบนมาสานต่อจากขั้นที่ 1 โดยใช้ดอก 11 เส้น เช่นเดียวกัน โดย
 เส้นที่ 1 ลายสอง ซ้ำม 2 ยก 3 ซ้ำม 3 ยก 3
 เส้นที่ 2 ลายสาม ยก 3 ซ้ำม 3 ยก 3 ซ้ำม 2
 เส้นที่ 3 ลายหนึ่ง ยก 1 ซ้ำม 3 ยก 3 ซ้ำม 3 ยก 1
 ทำสลับกันไปเช่นนี้เรื่อย ๆ จนครบ 11 เส้น โดยคงตัวยืน 3 เส้นไว้ก่อน

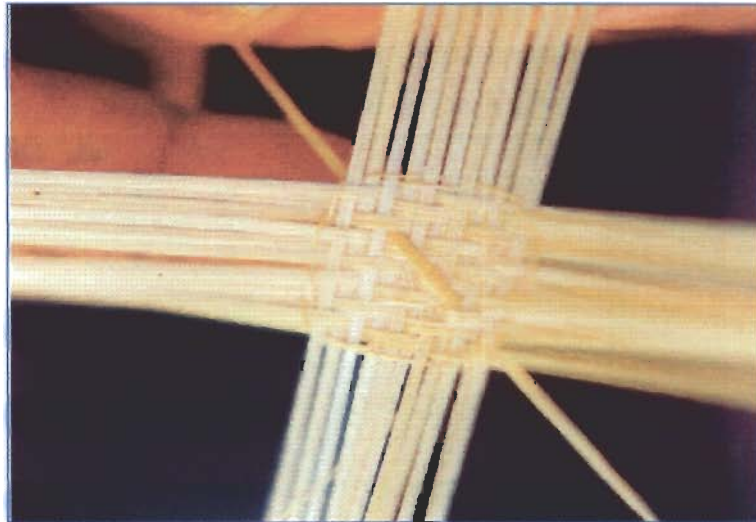
ขั้นตอนที่ 3

นำดอกกลมมาสานเป็นตัวครุ ยกด้วย 1 ซ้ำม 3 ยก 3 ซ้ำม 3 ยก 1 ทำเช่นนี้จน
 รอบ แล้วจึงดึงเส้นยืน 3 เส้นออก

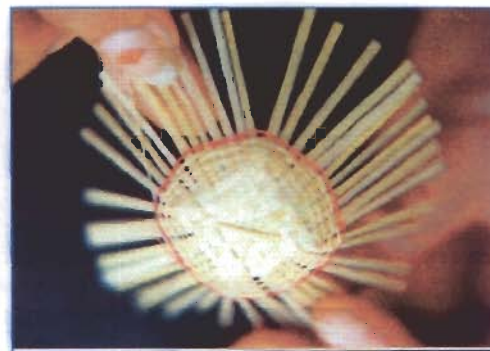
ขั้นตอนที่ 4

นำดอกกลมมาสานตัวครุ สานจนรอบประมาณ 2 รอบ จึงเสียบไม้ขัดกันครุเป็นรูปกากบาท

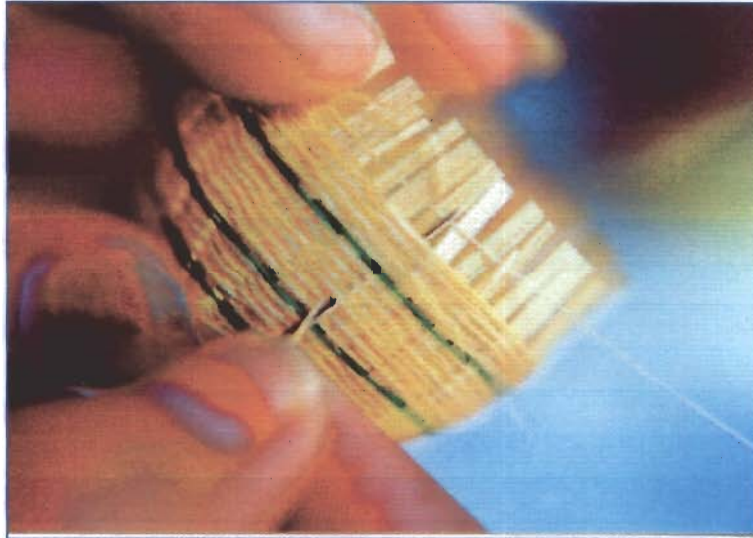
ขั้นตอนที่ 5

เมื่อสานตัวครุได้ประมาณ 3 รอบ เริ่มหักมุมกันครุด้วยสายสามตลอด ยก 3 ซ้ำม 3 ไปเรื่อย ๆ จนรอบตัวครุ

ขั้นตอนที่ 6

เมื่อสานตัวครุได้ขนาดตามที่ต้องการแล้ว เก็บตอกกลมเพื่อไม่ให้ตอกหลุด

ขั้นตอนที่ 7

เมื่อตัดตอกออกให้เสมอกันแล้ว เริ่มสานขอบปากครุด้วยตอกกลม 4 เส้น ด้วยลายห้า ซ้ำม 5 ยก 3 ตลอดทุกเส้น ทำอย่างนี้ไปเรื่อย ๆ ทำพร้อม ๆ กันทั้ง 4 เส้นจนได้ขนาดตามต้องการ

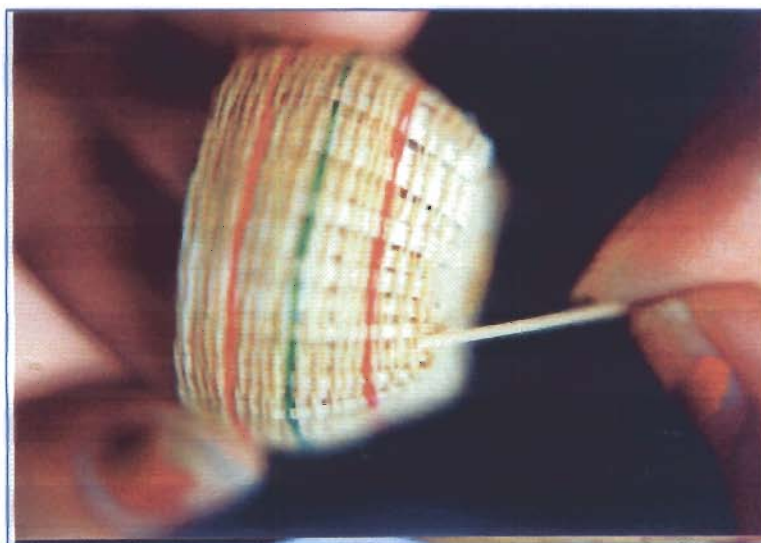
ขั้นตอนที่ 8

เมื่อสานขอบปากครุเสร็จเรียบร้อยแล้ว ตัดขอบปากที่เหลือออกให้เรียบ จะได้ตัวครุที่สวยงาม

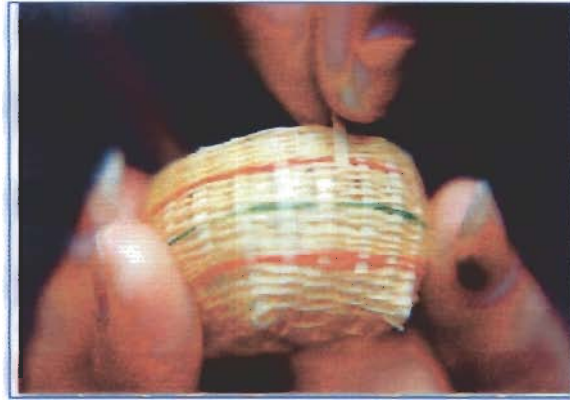
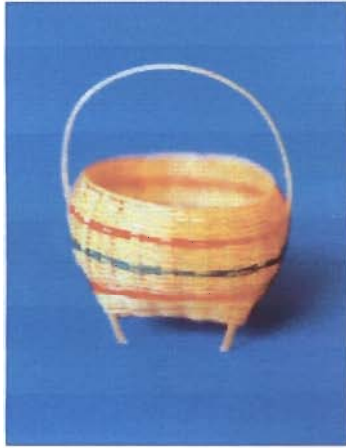
ขั้นตอนที่ 9

นำดอกกลมใส่เป็นขาครุทั้ง 4 ข้างให้ตรงมุม

ขั้นตอนที่ 10

เมื่อใส่ขาคูเรียบร้อยแล้ว เสียบวง (หูหิ้ว) เป็นที่จับจะได้ครุ่ยตามที่ต้องการ

ขั้นตอนที่ 11

นำครุ่ ชุบ หรือ ทา น้ำมันยาง แล้วชุบหรือทาชั้น ตากแดดให้แห้ง ทาด้วยน้ำมัน กัดเพื่อให้ผิวมันวาว

ครุฑน้อยที่สำเร็จพร้อมจะนำออกจำหน่าย

ครุฑน้อยขนาดต่าง ๆ ที่สำเร็จพร้อมจะนำออกจำหน่าย

4.5 การพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่อยู่ในวิถีชีวิตวัฒนธรรมดั้งเดิมให้สอดคล้องกับสภาพปัจจุบัน

ผลจากการศึกษาพบว่า การพัฒนาผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานครุฑน้อย มีวิวัฒนาการในแนวทางที่ถูกต้อง จะเป็นการส่งเสริมคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านอีกทางหนึ่ง และลักษณะการพัฒนาเครื่องจักสานครุฑน้อยอันมีแนวทางที่จะส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมนั้นมีอยู่ 2 ชนิดคือ

ก. พัฒนาโดยการยึดถือเอกลักษณ์รูปแบบดั้งเดิมเป็นหลัก มีอยู่ 2 ลักษณะคือ

1. ดัดแปลงงานซึ่งมีประโยชน์ใช้สอยเดิมให้เหมาะสมกับประโยชน์ใช้สอยปัจจุบัน
2. นำงานที่มีประโยชน์อย่างหนึ่งมาประยุกต์ใช้อีกอย่างหนึ่ง ตามความเหมาะสมในปัจจุบัน

ข. พัฒนาโดยเปลี่ยนรูปแบบและเอกลักษณ์ดั้งเดิม

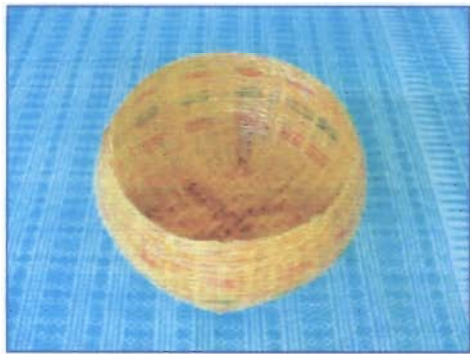
ก. พัฒนาโดยการยึดถือเอกลักษณ์รูปแบบดั้งเดิมเป็นหลัก

เป็นการพัฒนารูปแบบและประโยชน์ใช้สอยที่สามารถคงไว้ ซึ่งศิลปะดั้งเดิมไว้เพียงแต่ดัดแปลงขนาดให้เล็กลง มีอยู่ 2 วิธี คือ

1. ทำได้โดยดัดแปลงจักสานให้มีขนาดเล็กลง ตั้งแต่ขนาดใหญ่ถึงขนาดจิ๋ว แต่คงรูปเดิมไว้ แล้วนำมาประดิษฐ์เป็นของขวัญ ของที่ระลึก เช่น ครุฑน้อย เข็มกลัด พวงกุญแจ กรอบรูป พวงอุ้งนุ่ ต่างหู

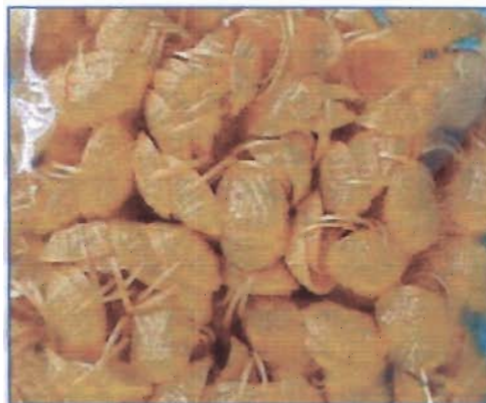
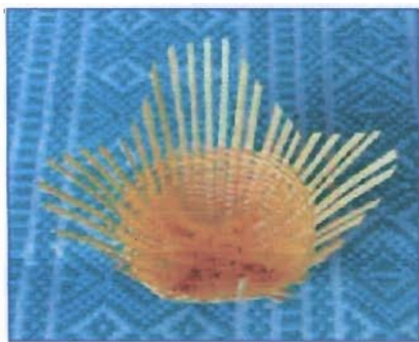

2. ทำได้โดย การนำเอาจักสานที่มีประโยชน์ในชีวิตประจำวันในอดีตอย่างหนึ่ง มาประยุกต์ให้มีประโยชน์ใช้สอยอีกอย่างหนึ่ง ทั้งยังสอดคล้องกับสภาพความเป็นอยู่ในปัจจุบัน โดยที่จักสานใหม่นี้มีลักษณะรูปทรงเป็นครุ หากแต่เป็นการสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์จักสานที่มี ประโยชน์ใช้สอยใหม่ขึ้นมา เช่น แจกันจัดช่อดอกไม้ จักสานเป็นรูปทรงครุน้อย แต่ไม่ใส่วง (หูหิ้ว) ใช้สำหรับจัดช่อดอกไม้โดยมีน้ำหล่อเลี้ยงไว้เพื่อไม่ให้ดอกไม้เหี่ยวเฉา

ข. พัฒนาโดยเปลี่ยนรูปแบบและเอกลักษณ์ดั้งเดิม

พัฒนาโดยการทำตามรูปแบบของลูกค้าที่สั่งทำจากต่างประเทศ ส่งตัวอย่างมาให้ทำ นำตัวอย่างมาแกะลาย และจักสานตามตัวอย่างของลูกค้า

4.6 การเผยแพร่และการจัดจำหน่าย

ผลิตภัณฑ์การสานครุ แต่เดิมนั้นมีการทำไว้ใช้ในครอบครัวเป็นส่วนใหญ่ มิได้ทำไว้เพื่อขายแต่ประการใด จะมีซื้อขายกันก็ไม่มากนักในชุมชน หรือตลาดในพื้นที่บ้านเท่านั้น เมื่อเทคโนโลยีความเจริญก้าวหน้า ผลิตภัณฑ์ที่ใช้ในการตักน้ำคือครุที่เป็นสังกะสี หรือครุพลาสติก เข้ามาสู่ท้องตลาด การหาซื้อไม่ยาก และราคาไม่แพงนัก ประกอบกับวัสดุที่ใช้ในการสานครุเนื้อก็เริ่มหายาก ต้องหาซื้อจากท้องถิ่นไกล ๆ ซึ่งไม่สามารถหาได้จากป่าในท้องถิ่น ดังนั้นคนส่วนใหญ่จึงไม่ค่อยได้สานครุขึ้นใช้เอง เว้นแต่คนที่จิตใจรักและห่วงแหนในวัฒนธรรมสานครุแต่ดั้งเดิมได้พัฒนา จากสิ่งที่เคยนำมาใช้สอยเปลี่ยนมาเป็นวัสดุตกแต่ง ซึ่งระยะแรก ๆ ก็ทำไว้ในบ้านของตนเองเท่านั้น เมื่อมีผู้คนผ่านไปผ่านมาจึงเสนอแนะว่าควรจะมีผลิตเพื่อออกจำหน่ายบ้าง เป็นสินค้าที่เป็นของฝากได้ดี

ในปี พ.ศ.2527 ทางพัฒนาชุมชนได้มาสนับสนุนให้มีการจัดตั้งกลุ่มสานครุเนื้อ เมื่อมีกลุ่ม ผลิตภัณฑ์เริ่มมีมากขึ้น มีการนำสินค้าไปขายในงานประจำปีของจังหวัดศรีสะเกษ ปรากฏผลสำเร็จเป็นที่น่าพอใจ มีประชาชนที่ไม่เคยเห็นผลิตภัณฑ์ครุเนื้อมาก่อนนิยมซื้อไปเป็นของฝากของชำร่วย หรือเครื่องประดับตกแต่ง และมีผู้สนใจจะให้นำสินค้าไปขายในท้องถิ่นของตน และทางกลุ่มยังได้เสนอตัวเองว่า หากมีผู้สนใจที่จะผลิตได้เอง ทางกลุ่มยินดีจะเป็นผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านนี้ให้ เมื่อเป็นดังนี้ คุณเอ็นดู ศรีแก้ว ผู้เป็นประธานกลุ่ม จึงกลายเป็นวิทยากรหลักต้องเดินทางไปสอนยังที่ต่าง ๆ แทบไม่ว่างเว้นตลอดปี พร้อมกันนี้ยังได้นำผลิตภัณฑ์ของกลุ่มไปขายยังท้องถิ่นที่นั้น ๆ อีกด้วย

เมื่อมีชื่อเสียงมากขึ้น จึงได้มีโอกาสนำสินค้าไปแสดงในงานแสดงสินค้าที่กรุงเทพฯ ได้รับความสนใจจากผู้ชมในงานมาก ผลิตภัณฑ์ที่นำไปขาย ขายดีจนได้รับให้สั่งทำแล้วส่งไปขายไม่ทัน นอกจากนี้ชาวต่างประเทศที่มาดูงาน ได้นำรูปแบบผลิตภัณฑ์ให้ทางกลุ่มทดลองทำดู และกลุ่มสามารถทำได้และเป็นที่ถูกใจของผู้สั่งทำ จึงทำให้มีใบสั่งซื้อสินค้าจากผู้ค้าจากต่างประเทศ คือ ญี่ปุ่น แคนาดา และสหรัฐอเมริกา สั่งสินค้าจนทำให้ไม่ทัน การตลาดเจริญเติบโตมาก แต่กำลังการผลิตมีจำกัด ทั้งนี้ก็ยิ่งเกิดประโยชน์ให้กับประชาชนบ้านละอาน้อยที่สามารถใช้กำลังและมีฝีมือในการผลิตและมีรายได้เสริม จากการประกอบอาชีพการทำนา ทำไร่ ได้

บทที่ 5

สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

5.1 สรุปผลการศึกษา

การวิจัยเรื่อง การศึกษาหัตถกรรมจักสานครุ่้อย บ้านสะอาง ต.ห้วยเหนือ อ.ซุนันท์ จ.ศรีสะเกษ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมในวิถีชีวิตของชาวบ้าน การสืบทอดวัฒนธรรมดั้งเดิมที่กำลังจะสูญหายให้คงอยู่กับเยาวชนรุ่นหลัง และการพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่อยู่ในวิถีชีวิตวัฒนธรรมดั้งเดิมให้สอดคล้องกับสภาพปัจจุบัน เลือกประชากรกลุ่มตัวอย่าง ด้วยวิธีคัดเลือกจากประชากร 3 กลุ่ม คือ กลุ่มผู้รู้ทางภูมิปัญญา จำนวน 26 คน เช่น ภูมิปัญญาชาวบ้าน ปราชญ์ชาวบ้าน ครู พระสงฆ์ และผู้ใหญ่บ้านและผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน โดยวิธีสัมภาษณ์เจาะลึก เป็นรายบุคคล (In-depth Interview) กลุ่มหัตถกรรมจักสานครุ่้อย โดยวิธีสนทนากลุ่ม (Focus Group Interview) และกลุ่มเยาวชนจำนวน 18 คน โดยวิธีสัมภาษณ์

จากผลการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมในวิถีชีวิตของชาวบ้าน พบว่า ชาวบ้านสะอางสมัยอดีตใช้ภูมิปัญญาเพื่อช่วยเหลือตนเองเป็นส่วนใหญ่ ผลิตภัณฑ์ในการดำรงชีวิต ไม่ว่าจะเป็นอาหารหรือเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ดังจะกล่าวถึง เครื่องจักสานครุ่้อยบ้านสะอาง เป็นศิลปหัตถกรรมที่มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้านในสังคมเกษตรกรรม ชาวบ้านสะอางต้องพึ่งตนเอง จักสานเครื่องใช้ต่าง ๆ ขึ้นมาเอง และจัดหาวัตถุดิบที่มีในท้องถิ่น เช่น ไม้ไผ่ปลูกอยู่ริมรั้วบ้าน น้ำมันยางจากต้นสะแบง และชันจากต้นจิก ต้นไม้เหล่านี้ จะขึ้นอยู่ตามท้องนาของตนเอง หรือตามป่า ซึ่งในสมัยก่อนมีป่าอยู่มาก เพราะพื้นที่บริเวณเขตอำเภอซุนันท์ ติดต่อกับเทือกเขาพนมดงรัก ติดต่อกับประเทศกัมพูชา ครู เป็นเครื่องจักสานของชาวไทยเขมร อำเภอซุนันท์ ที่ใช้ต้นไม้มานี้ตั้งแต่สมัยโบราณ ต่อมาเมื่อประมาณ 30 ปี ที่แล้วมา ชาวบ้านเลิกใช้ครุ่้อย เพราะมีครุ่้อยกะสีซึ่งราคาถูกและทนกว่าเข้ามาแทนที่ และในปัจจุบันวัตถุดิบหายากมีราคาแพงกว่าครุ่้อยใหญ่ ไม่มีคนนิยมซื้อเพราะราคาแพงกว่าครุ่้อยกะสี และในปัจจุบันยังมีครุ่้อยพลาสติกสีสวยงามมีจำหน่ายในท้องตลาดราคาถูกกว่าครุ่้อยกะสี ชาวบ้านนิยมซื้อมาใช้สำหรับตักน้ำ กลุ่มหัตถกรรมจักสานครุ่้อย จึงเกิดขึ้น และคิดดัดแปลงสานครุ่้อยให้เล็กลงตามขนาดที่ต้องการจนถึงขนาดจิ๋ว แล้วนำครุ่้อยไปประดิษฐ์เป็นเครื่องประดับ ของที่ระลึก ของชำร่วยต่าง ๆ เพื่อจำหน่ายเป็นอาชีพเสริมของชาวบ้านบ้านสะอางกลุ่มหนึ่ง รองจากการทำนา ทำไร่

การสืบทอดวัฒนธรรมดั้งเดิมที่กำลังจะสูญหายไปคงอยู่กับเยาวชนรุ่นหลัง พบว่า ภูมิปัญญาดั้งเดิม จากการสัมภาษณ์ กลุ่มหัตถกรรมจักสานครุฑน้อย และผู้รู้ทางภูมิปัญญาว่า ทุกครัวเรือน ที่สานครุฑน้อยได้รับการสืบทอดภูมิปัญญาจากพ่อแม่ และในปัจจุบัน โรงเรียนบ้าน สะอาง (ประชาสามัคคี) ได้จัดทำหลักสูตรท้องถิ่น เรื่อง ครุฑน้อย เพื่อสอนนักเรียนชั้นประถมศึกษา ปีที่ 5 – 6 เพื่อให้เด็กเห็นคุณค่าทางภูมิปัญญาของบรรพบุรุษตนเอง และเพื่อเป็นการอนุรักษ์ วัฒนธรรมภูมิปัญญาดั้งเดิมของท้องถิ่นให้คงอยู่ต่อไปชั่วลูกหลาน และทางโรงเรียนได้เชิญผู้นำ กลุ่มหัตถกรรมจักสานครุฑน้อย นางสาวเอ็นดู ศรีแก้ว ไปเป็นวิทยากร สอนครู และนักเรียนใน โรงเรียนจนสามารถปฏิบัติการสานครุฑน้อยได้ทุกคน และในอดีตนางสาวเอ็นดู ศรีแก้วเคยได้รับ พระมหากรุณาธิคุณ จากสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เข้า เฝ้าที่วังสวนจิตรดา และเป็นครูศิลปะที่วังสวนจิตรดา และพระราชวังพุกามราชนิเวศน์ 2 ครั้ง ๆ ละ ประมาณ 20 วัน ในระหว่างที่พระองค์เสด็จแปรพระราชฐานที่จังหวัดสกลนคร และในปัจจุบัน พระองค์ทรงสนพระทัยและให้เจ้าหน้าที่ลงมาดูที่กลุ่มหัตถกรรมจักสานครุฑน้อย บ้านสะอาง เมื่อวันที่ 21 สิงหาคม 2545 และนำความขึ้นกราบบังคมทูลถวายรายงาน เพื่อทรงทราบฝ่าละอองธุลี พระบาท ประโยชน์อันยิ่งใหญ่จริง ๆ คือ ส่วนราชการ กองศิลปะ สอนจิตรดา ได้เดินทางมาดู การดำเนินงานของกลุ่มด้วยตนเอง การที่ทางราชการและคนต่างถิ่นหรือชาวต่างประเทศเข้าไป สนใจต่อมรดกท้องถิ่นเหล่านั้น จะเป็นการปลุกจิตสำนึกให้อุชนที่เป็นเจ้าของหรืออยู่ใกล้ชิดกับ สิ่งเหล่านั้นได้เกิดการตื่นตัว เริ่มสนใจสิ่งดั้งเดิมที่ ปู่ ย่า ตา ยาย ของเขามีอยู่อาจเกิดการศึกษ ให้มีความรู้ ความเข้าใจในคุณค่า เกิดความรักหวงแหนและสืบทอดมรดกเหล่านั้น อันเป็นการ อนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมที่ถูกต้อง

การพัฒนาผลิตภัณฑ์ ที่อยู่ในวิถีชีวิตวัฒนธรรมดั้งเดิมให้สอดคล้องกับสภาพปัจจุบัน พบว่า กลุ่มหัตถกรรมจักสานครุฑน้อย ได้พัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์โดยคงเอกลักษณ์ดั้งเดิมไว้ และ ดัดแปลงประดิษฐ์ทำเป็นเครื่องประดับ และของชำร่วย ของที่ระลึกต่าง ๆ ตามความต้องการของ ตลาด จำหน่ายให้แก่ชาวไทยด้วยกัน และชาวต่างประเทศที่เดินทางมาท่องเที่ยวในประเทศไทย เช่น ญี่ปุ่น สหรัฐอเมริกา เป็นต้น

5.2 ข้อเสนอแนะ

คณะผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะต่อการจัดการกลุ่มหัตถกรรมจักสานครุฑน้อย ดังนี้

1. ควรจะมีอาคารจำหน่ายผลิตภัณฑ์ที่เป็นเอกลักษณ์ทางภูมิปัญญาของ ชาวบ้านสะอาง

2. ราคาจำหน่ายสำหรับต่างประเทศ ควรจัดจำหน่ายในราคาพิเศษต่างจากราคาที่จำหน่ายทั่ว ๆ ไป
3. สุขภาพสายตาของผู้จักสานครุฑน้อย ควรได้รับการตรวจสายตาและใส่แว่นตา เพื่อรักษาสุขภาพตาไว้

บรรณานุกรม

- กิตติพิศ ศิริสุตร. (2539) การนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น ตามหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2533 ในโรงเรียนร่วมพัฒนาการใช้หลักสูตรสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดสุพรรณบุรี วิทยานิพนธ์ หลักสูตรปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาบริหารการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- คณะครูโรงเรียนบ้านสะอาง (ประชาสามัคคี). (2544) คู่มือหลักสูตรท้องถิ่น เรื่อง การจักสาน ครุฑน้อย. ศรีสะเกษ : โรงเรียนบ้านสะอาง (ประชาสามัคคี).
- ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ. บรรณาธิการ. (2541) หนึ่งครัวเรือนสองวิถีการผลิตทางออกวิกฤต เศรษฐกิจไทย. กรุงเทพฯ : เอดิชั่นเพรสโปรดักส์.
- เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. (2530) ประวัติศาสตร์อีสาน. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ทอง ธะกอง (2542). ท้องถิ่นของเราจังหวัดขอนแก่น เล่ม 1 อำเภอเมืองขอนแก่น อำเภอพระยืน อำเภอบ้านฝาง. ขอนแก่น : สภาวัฒนธรรมจังหวัดขอนแก่น.
- ทัศนีย์ ทองไชย (2542). สภาพและแนวทางการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการเรียนการสอนวิชาสังคมศึกษาในโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา จังหวัดอุบลราชธานี. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ธวัช ปุณโณทก. (2531). ภูมิปัญญาชาวบ้านอีสาน : ทัศนะของอาจารย์ปรีชา พิณทองใน เสรี พงศ์พิศ. (บรรณาธิการ), ทิศทางหมู่บ้านไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์หมู่บ้าน.
- บุญเลิศ สดสุขชาติ. (2535) รายงานการวิจัย เรื่อง หัตถกรรมไม้ไผ่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. มหาสารคาม : สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- ประเวศ วะสี. (2536) การศึกษาชาติกับภูมิปัญญาท้องถิ่น. ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์ พลับลิชซิง.
- ประเสริฐ แยมกลิ่นฟุ้ง และคณะ. (2544) สังคมและวัฒนธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปรีชา พิณทอง. (2534). ประเพณีโบราณไทยอีสาน. พิมพ์ครั้งที่ 7 อุบลราชธานี : ศิริธรรมออฟเซต

- พิสิฐรุ้ง บุญไชย. (2541) รายงานการวิจัย เรื่อง การพัฒนาหัตถกรรมพื้นบ้านอีสาน.
 มหาสารคาม : สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- มาโนช กงกะนั้นนท์. (2526) รายงานการวิจัยการรวบรวมและศึกษาเครื่องจักสานของ
 จังหวัดราชบุรี. กรุงเทพฯ : สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการ
 นายกรัฐมนตรี.
- ยศ สันตสมบัติ. มนุษย์กับวัฒนธรรม. (2544) พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโตโยต้า
 ประเทศไทย.
- รัตนะ บัวสนธ์. (2535). การพัฒนาหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนเพื่อถ่ายทอดภูมิ
 ปัญญาท้องถิ่น : กรณีศึกษาชุมชนแห่งหนึ่งในเขตภาคกลางตอนล่าง. วิทยานิพนธ์
 ปริญญาศึกษาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิจัยและพัฒนาหลักสูตร มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
 ประสานมิตร.
- วราคม ทีสุภะ. (2544) สังคมและวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์พัฒนาศึกษา.
- วัฒน์ จุฑะวิภาต. (2545) ศิลปะพื้นบ้าน. กรุงเทพฯ : ศิลปะภา.
- วาริ เขียวสระคู. (2538) การสร้างชุดการสอนสำหรับครู กลุ่มงานและพื้นฐานอาชีพที่
 เน้นภูมิปัญญาท้องถิ่น เรื่อง เครื่องจักสาน. ขอนแก่น : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
 ขอนแก่น.
- วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. (2532) เครื่องจักสานในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : โอ เอส พรีนติ้ง เฮ้า.
- วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. (2541) เครื่องจักสานไทย. กรุงเทพฯ : ครุสภา.
- วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. (2544) มรดกวัฒนธรรมพื้นบ้าน. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : ต้นอ่อน.
- ศุภวรรณ สุดประเสริฐ. (2544) การพัฒนาหลักสูตรโดยการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นกลุ่มการ
 งานและพื้นฐานอาชีพ เรื่อง การสานตะกร้าสำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 :
 กรณีศึกษาโรงเรียนบ้านโนนม่วงจังหวัดขอนแก่น. ขอนแก่น : บัณฑิตวิทยาลัย
 มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สนไชย ฤทธิชาติ. (2539) เครื่องไม้ไผ่-หวาย. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- สามารถ จันทร์สุรย์ (2536). ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ :
 อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์ พับลิชชิ่ง.
- สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ "ภูมิปัญญาชาวบ้านภาคใต้" ว.ทักษิณคดี 4,3 (ก.พ.-ก.ค. 40) 21-42.
- สุเมธ ดันติเวชกุล. (2536) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับการพัฒนาชนบทในภูมิปัญญา
 ชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- เสรี พงศ์พิศ. (2529). คีนสุ่รากเหง้า. กรุงเทพฯ : เทียนวรรณ.

อนุমানราชธน, พระยา. (2516) **วัฒนธรรมและประเพณีต่างๆ ของไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
เจริญธรรม.

อภิศักดิ์ โสมอินทร์. (2533) **ภูมิศาสตร์อีสาน**. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
มหาสารคาม.

อังกุล สมคะเนย์ (2535). **สภาพและปัญหาการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้พัฒนาหลักสูตร
ในโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานประถมศึกษาจังหวัดอุบลราชธานี.**
วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาบริหารการศึกษา.

ภาคผนวกที่ 1

ผลิตภัณฑ์ของกลุ่มจักสานครุฑน้อย
บ้านสะอาง ตำบลห้วยเหนือ อำเภอชุมชน จังหวัดศรีสะเกษ

เข้มกลัด

พวงกุญแจ

ครุฑน้อย

พวงอุ่่นแขวนผนัง

พวงอุ่่นบนมู่ลี่

พวงอุ่่นในกรอบรูป

ภาคผนวกที่ 2

รายชื่อผู้รู้ทางภูมิปัญญา

1. นางสาวเอินดู ศรีแก้ว	อายุ 46 ปี บ้านเลขที่ 30 หมู่ที่ 12 บ้านสะอาง ต.ห้วยเหนือ อ.ซุขันธ์ จ.ศรีสะเกษ
2. นางเพ็ญ บัวจันทร์	อายุ 43 ปี บ้านเลขที่ 30/1 หมู่ที่ 12 บ้านสะอาง ต.ห้วยเหนือ อ.ซุขันธ์ จ.ศรีสะเกษ
3. นางวาริ จันทระจิต	อายุ 40 ปี บ้านเลขที่ 42 หมู่ที่ 12 บ้านสะอาง ต.ห้วยเหนือ อ.ซุขันธ์ จ.ศรีสะเกษ
4. นางมาลี จันทระดารา	อายุ 42 ปี บ้านเลขที่ 106/1 หมู่ที่ 12 บ้านสะอาง ต.ห้วย เหนือ อ.ซุขันธ์ จ.ศรีสะเกษ
5. นางนวล ทองศรีเมือง	อายุ 43 ปี บ้านเลขที่ 127 หมู่ที่ 12 บ้านสะอาง ต.ห้วยเหนือ อ.ซุขันธ์ จ.ศรีสะเกษ
6. นางอ้ว ลีลา	อายุ 70 ปี บ้านเลขที่ 89 หมู่ที่ 12 บ้านสะอาง ต.ห้วยเหนือ อ.ซุขันธ์ จ.ศรีสะเกษ
7. นางขวัญตา ทองพินิจ	อายุ 32 ปี บ้านเลขที่ 41 หมู่ที่ 12 บ้านสะอาง ต.ห้วยเหนือ อ.ซุขันธ์ จ.ศรีสะเกษ
8. นางจำนงค์ พันธุ์แก่น	อายุ 40 ปี บ้านเลขที่ 59 หมู่ที่ 12 บ้านสะอาง ต.ห้วยเหนือ อ.ซุขันธ์ จ.ศรีสะเกษ
9. นางชาญ บรรณาชาติ	อายุ 33 ปี บ้านเลขที่ 12 หมู่ที่ 12 บ้านสะอาง ต.ห้วยเหนือ อ.ซุขันธ์ จ.ศรีสะเกษ
10. นางอุดม นคร	อายุ 31 ปี บ้านเลขที่ 45 หมู่ที่ 12 บ้านสะอาง ต.ห้วยเหนือ อ.ซุขันธ์ จ.ศรีสะเกษ
11. นางคำแปลง ดอกพอง	อายุ 58 ปี บ้านเลขที่ 105 หมู่ที่ 12 บ้านสะอาง ต.ห้วยเหนือ อ.ซุขันธ์ จ.ศรีสะเกษ
12. นางทิม ทองมล	อายุ 52 ปี บ้านเลขที่ 15 หมู่ที่ 12 บ้านสะอาง ต.ห้วยเหนือ อ.ซุขันธ์ จ.ศรีสะเกษ

13. นางน่าน ศิริมาศ	อายุ 63 ปี บ้านเลขที่ 107 หมู่ที่ 12 บ้านสะอาง ต.ห้วยเหนือ อ.ซุขันธ์ จ.ศรีสะเกษ
14. นางโสภา ดอกพอง	อายุ 31 ปี บ้านเลขที่ 11 หมู่ที่ 12 บ้านสะอาง ต.ห้วยเหนือ อ.ซุขันธ์ จ.ศรีสะเกษ
15. นางสลวย ทองศรีเมือง	อายุ 54 ปี บ้านเลขที่ 101 หมู่ที่ 12 บ้านสะอาง ต.ห้วยเหนือ อ.ซุขันธ์ จ.ศรีสะเกษ
16. นางนีก ศิริมาศ	อายุ 30 ปี บ้านเลขที่ 136 หมู่ที่ 12 บ้านสะอาง ต.ห้วยเหนือ อ.ซุขันธ์ จ.ศรีสะเกษ
17. นางไสว ปลั่งแดง	อายุ 29 ปี บ้านเลขที่ 105 หมู่ที่ 12 บ้านสะอาง ต.ห้วยเหนือ อ.ซุขันธ์ จ.ศรีสะเกษ
18. นางลอน ทองศรีเมือง	อายุ 71 ปี บ้านเลขที่ 13 หมู่ที่ 12 บ้านสะอาง ต.ห้วยเหนือ อ.ซุขันธ์ จ.ศรีสะเกษ
19. นายจรินทร์ แสงปรางค์	อายุ 32 ปี บ้าน บ้านไม่มีเลขที่ หมู่ที่ 12 บ้านสะอาง ต.ห้วย เหนือ อ.ซุขันธ์ จ.ศรีสะเกษ
20. นายตาด ปลั่งแดง	อายุ 64 ปี บ้านเลขที่ 54 หมู่ที่ 12 บ้านสะอาง ต.ห้วยเหนือ อ.ซุขันธ์ จ.ศรีสะเกษ
21. นางวิลาวรรณ (ไม่ทราบนามสกุล)	บ้านเลขที่ 15 หมู่ที่ 12 บ้านสะอาง ต.ห้วยเหนือ อ.ซุขันธ์ จ.ศรีสะเกษ
22. นางยม วรรณวงศ์	อายุ 70 ปี บ้านเลขที่ 11 หมู่ที่ 12 บ้านสะอาง ต.ห้วยเหนือ อ.ซุขันธ์ จ.ศรีสะเกษ
23. พระแก้วกุล ชุติธมโม	เจ้าอาวาสวัดสะอาง ต.ห้วยเหนือ อ.ซุขันธ์ จ.ศรีสะเกษ
24. นายคำสิงห์ บุญศรีธา	อาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านสะอาง(ประชาสามัคคี) ต.ห้วย เหนือ อ.ซุขันธ์ จ.ศรีสะเกษ
25. นายวิรัตน์ ทองศรีเมือง	อายุ 52 ปี ผู้ใหญ่บ้านสะอาง ต.ห้วยเหนือ อ.ซุขันธ์ จ.ศรีสะเกษ
26. นายสุรัตน์ ปราบเสียง	อายุ 59 ปี ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านสะอาง ต.ห้วยเหนือ อ.ซุขันธ์ จ.ศรีสะเกษ

ประวัติผู้วิจัย

1. นายบุญเลิศ มรกต

ตำแหน่ง : บรรณารักษ์ ระดับ 6

คุณวุฒิ : ปริญญาโท ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา (เน้นสังคมศาสตร์)

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม

ปริญญาตรี การศึกษามัธยมศึกษา (บรรณารักษศาสตร์)

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม

ที่ทำงาน : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น

2. นายกฤตกร กล่อมจิต

ตำแหน่ง : นักวิจัย ระดับ 8 (ชำนาญการ)

คุณวุฒิ : ปริญญาโท ครุศาสตรมหาบัณฑิต (การวัดผลและประเมินผล)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปริญญาตรี การศึกษามัธยมศึกษา (คณิตศาสตร์-ฟิสิกส์)

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน

ที่ทำงาน : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น